

PLUTARH

Viețile paralele

DEMOSTENE și CICERO

fondata în 1895
bpt
serie nouă

Vietile paralele

Demostene și Cicero

De același autor în Biblioteca pentru toți

1997 în stare

1997 în stare

1997 în stare

1997 în stare

De același autor în Biblioteca pentru toți
(serie nouă) :

Nr. 1413. *Vieți paralele. Demetrios și Antoniu*, traducere,
prefață și note de Petru Creția, Editura Minerva, 1994.

Titlul original:
BIOI PARALLELOI DEMOSTHENES KAI KIKERON

Traducerea a fost efectuată după ediția:
K. Ziegler, PLUTARHOS, *Vitae Parallele*, vol. III
Leipzig, Teubner, 1971

Pentru această versiune toate drepturile rezervate
EDITURII MINERVA (B.P.T.)

PLUTARH

Viețile paralele Demostene și Cicero

Traducere, prefață, prezentări, note și tabele cronologice de
ADELINA PIATKOWSKI

BIBLIOTECA PENTRU TOȚI • 2000
EDITURA MINERVA • BUCUREȘTI

Viețile paralele Demostene și Cicero

Cartea a apărut cu sprijinul
MINISTERULUI CULTURII

ISBN 973-21-0643-3

Prefață

Cine are prilejul să citească *Viețile paralele* scrise de Plutarh sau vreunul din eseurile sale cuprinse în *Moralia*, își dă imediat seama că are de-a face cu un mare scriitor. Este de-ajuns să se compare „Biografiile” scrise de el, cu cele ale altor autori contemporani, fie și succesori, printre care se numără și Diogenes Laertius (sec. III d.Chr.), pentru a-și da seama de însemnătatea talentului lui Plutarh.

Ca specie literară, dacă nu încă documentară, biografia apare în secolul al V-lea î.Chr. O mostră bine cunoscută este biografia lui Cyrus cel Tânăr, întocmită de Xenofon, cu veleități morale și educaționale, sub forma unui roman istoric. De-a lungul timpului a urmat o lungă serie de „Vieți” ale unor oameni de seamă. Biografiile scrise de Suetonius (78–114), intitulate *De viris illustribus* și *Vitae duodecim Caesarum* nu sunt îndepărtate în timp de *Viețile paralele* ale lui Plutarh. La ambii autori se remarcă o puternică influență peripatetică atunci când comentează caracterul, calitățile și scăderile personajelor evocate. În ceea ce-l privește pe Plutarh, exegeza operei sale a stabilit că *Viețile paralele* au o strânsă legătură cu scrierile sale etice din *Moralia* (în gr. *Ethika*), ceea ce dovedește că, după Xenofon, „biografia” nu

a rămas străină de problemele etice și psihologice. La Plutarh nou era însă procedeul de a-i asemui pe bărbații romani „ilustri” cu cei greci, cum este cazul lui Cicero, comparat cu Demostene, pentru a pune în lumină similitudini de comportament, cu o nuanță părtinitoare pentru personajul grec.

*

Plutarh s-a născut în anul 45–46 d.Chr. la Cheroneea din Beoția, în timpul domniei împăratului Claudius, ca fiu al lui Autobulos. Despre familia sa vorbește întotdeauna cu deosebit respect, arătat de altfel și soției sale, Tmonessa; s-a bucurat de o educație aleasă. La Atena a studiat filosofia sub îndrumarea lui Ammonios, sofist de formație peripatetică. Se știe că a acordat atenție deosebită muzicii, precum și unor discipline care aveau contingență cu matematicile, în tradiție pitagoreică. Pregătirea sa intelectuală, precum și buna stare materială de care se bucura au contribuit ca la Cheroneea să ocupe diferite funcții publice, printre care și cea de *archon* al Cetății. În anul 95 pietatea sa față de Oracolul apollinic de la Delfi i-a înlesnit să devină sacerdot al Sanctuarului. Acestuia i-a dedicat lucrarea *Despre E de la Delfi*, care face parte din dialogurile sale pythice. A primit cetățenia romană și, între anii 98 și 117, insignele consulare (*ornamenta consularia*).

*

Condițiile în care a trăit și a lucrat i-au îngăduit să călătorească mult, uneori în calitate oficială; pe vremea lui Vespasian (post 69) a făcut parte dintr-o delegație ahaică, trimisă la Roma, în calitate de reprezentant al Cheroneei; a fost în Asia, Egipt, Italia septentrională și, de mai multe ori, la Roma, unde ținea conferințe. La Roma a avut prieteni, printre alții pe Arulenus Rusticus și pe Sossius Senecio, consul în 99

și în 107, căruia i-a dedicat prima decadă a *Vieților paralele*. Să reținem faptul că această decadă a fost scrisă la sugestia lui Sossius. Dar în primul capitol al biografiei lui Paulus Aemilius (comparat cu Timoleon), Plutarh are grijă să noteze că s-a hotărât să înceapă o nouă decadă a *Vieților paralele*, fără să mai fie solicitat de cineva.

Împăratul Traian a fost acela care i-a conferit lui Plutarh rangul consular, recomandând guvernatorului roman din Ahaia să țină seama de rolul politic al lui Plutarh. Și sub domnia lui Hadrian (117–138) s-a bucurat de multă considerație din partea Romei care, în secolul I d.Chr., deținea încă provincia romană denumită Ahaia sub jurisdicția sa. La Cheroneea, locul său de baștină, pe care l-a iubit nespus, a înființat o Academie particulară, pentru educația tineretului, despre care scrie în eseul *De pueris educandis*. S-a stins din viață în anul 127, sub domnia lui Hadrian, stimat și iubit de toată suflarea greacă, aducând Cetății în care se născuse „gloria” despre care scrie în primul capitol din biografia lui Demostene, când compară Cetățile „mici” cu cele „mari”.

Datorită talentului său literar Plutarh a fost unul dintre cei mai citiți autori ai literaturii universale. Majoritatea scrierilor sale au fost redactate la Cheroneea, pe care n-a părăsit-o niciodată. Activitatea sa de preot apollinic, de profesor, ceea ce implica diferite relații cu discipolii săi, precum și viața de familie, l-au determinat – în afară de obligațiile ce le avea de a părăsi Grecia pentru documentare sau turnee de conferințe – să-și ducă zilele câte le-a trăit la Cheroneea.

Opera scrisă de Plutarh se împarte în două grupe (*Corpora*): *Moralia* (*Ethika*), eseuri în majoritatea lor, sub formă de dialog, după model platonician, în care erau tratate pro-

bleme de filosofie, religie, etică, retorică, critică literară, politică și grupul „Biografiilor” (*Bioi*), din care unele s-au pierdut; în afară de „Viețile paralele” a mai scris *Viețile împăraților*, până la dinastia Flaviilor; serie din care s-au păstrat numai „Biografiile” împăraților Galba și Otho, redactate înaintea *Vieților paralele*.

*

În antichitate, un „Catalog” al operelor lui Plutarh a fost redactat de fratele său, Lamprias. „Catalogul” cuprindea 227 de titluri. Dintre aceste lucrări consemnate în „Catalog”, doar 150 sunt considerate autentice. Edițiile „Catalogului” care au supraviețuit provin din sec. III–IV d.Chr. În scrierile sale din *Moralia* Plutarh dovedește că a fost un mare erudit, un polihistor dublat de un gânditor profund. Dintre disertațiile sale, merită să fie amintit eseu *Despre superstiție*, în care înfierează cu vigoare pe cei care răspândeau erezii străine de apollinism; *Despre Isis și Osiris*, cuprinzând o interesantă paralelă între religia celor două divinități egiptene, despre al căror cult se documentase în timpul călătoriei sale în Egipt, și religia apollinică, al cărei preot era; *Despre creația Universului, după Platon*. Dintre diatribe, cităm una cu caracter politic: *Dacă un bătrân este apt să participe la conducerea politică*. Răspunsul era negativ. Numeroase alte diatribe aveau subiecte literare, originale în felul lor, de pildă: *Despre răutatea lui Herodor*; *Comparație între Aristofan și Menandru*; *Despre epoca când a apărut Iliada*. Majoritatea diatribelor fuseseră mai întâi conferințe.

În bună tradiție pitagorico-platonizantă, Plutarh a scris și dialoguri. Unul din cele mai interesante este *Despre E de la Delfi*, urmat de *Oracolele Pythiei* (*De Pythiae oraculis*) și de *Despre dispariția oracolelor* (*De defectu oraculorum*). E

(*epsilon*) era o *anathema* (ofrandă religioasă) înscrisă în pro-naosul templului de la Delfi. Asupra sensului exact pe care îl avea acest E s-au formulat diferite ipoteze. Plutarh a fost solicitat de elevii săi să se pronunțe în această privință. În dialogul mai sus citat (*De E apud Delphos*) sunt exprimate diferite opinii. Dintre acestea reținem explicația că E (*epsilon*) – litera a cincea din alfabetul grec, care în concepția pitagoreică dobândise o însemnătate criptică deosebită – are o forță magică, deoarece corespunde numărului 5; o altă explicație ar fi ipoteza că înseamnă „tu ești”, „tu exiști” (în grecește *ei*), ca simbol al existenței lui Apollon; în sfârșit, cea mai simplă și mai verosimilă ipoteză este aceea care interpretează pe E drept conjuncție ipotetică „dacă” (*ei*). Într-adevăr, toate rugile adresate lui Apollon se făceau în acest chip: „dacă tu vrei”, „dacă tu mă ierți”, „dacă tu mă iubești”. Aceste mod de a discuta nu ascundea altceva decât un punct de plecare, un pretext, pentru a se formula teorii asupra esenței divine a marelui zeu, fiu al lui Zeus și al Latonei, care întruchipa frumusețea și luminozitatea. În viziunea lui Ammonios, el se confunda cu „forma” (*eidos*) supremă în ierarhia formelor (*eide*) platoniciene.

Unele din aceste dialoguri sunt imaginate ca având loc la Delfi. Ele sunt de esență filosofică, scrise în tradiția neoplatonică, un curent al cărui strălucit reprezentant era Ammonius Sacca, profesorul scriitorului. Se cuvine menționat faptul că Plutarh, în cursurile ce le ținea, s-a ocupat și de alte doctrine filosofice, de stoicism și îndeosebi de epicureism, pe care nu-l agreea și împotriva căruia a scris un eseu intitulat *Imposibilitatea de a găsi fericirea după concepția lui Epicur*.

În calitatea sa de pedagog moralist, a scris și multe lucrări frumoase despre educația care trebuie dată copiilor, cea mai izbutită fiind eseu *De pueris educandis*. Ca și Platon,

s-a arătat interesat de viața politică și de cea socială a timpului când a trăit. În lucrarea intitulată *Un filosof trebuie să stea cât mai mult de vorbă cu fruntașii politici* recunoaște rolul pe care filosofii trebuie să și-l asume în viața publică.

*

În *Viețile paralele* sunt reluate și dezvoltate multe din temele și ideile expuse în *Moralia*. Deoarece cariera sa politică a fost sprijinită în cursul secolului I d.Chr. de autoritățile de la Roma, îndeosebi de împărații Traian și Hadrian, fapt care i-a îngăduit să vină de câteva ori la Roma, unde participa la cene literare și ținea conferințe, i-a venit ideea să scrie biografii paralele ale unui om „ilustru” din istoria Greciei și a unui roman care poate fi comparat cu el. Biografiile paralele pe care le-a scris sunt în număr de 46 și numai 4 biografii nu au termen de comparație¹: Artaxerxes al II-lea, Aratos, Galba și Otho. S-au pierdut „viețile” lui Epaminondas, Leonidas, Scipio cel Tânăr și Deiphantos. Unele din aceste „Biografii” paralele sunt urmate, cum este cazul celor ale lui Demostene și Cicero, prezentate în traducerea de față, de un rezumat al conținutului sub forma unei „Confruntări” care reia principalele idei expuse în ambele biografii pentru a pune și mai evident în lumină apropierea și discrepanțele din viața ambelor personalități. Procedul aparține școlii peripatetice.

¹ Biografiile paralele sunt: Tezeu și Romulus; Licurg și Numa; Temistocle și Camillus; Solon și Poplicola; Pericle și Fabius Maximus; Alcibiade și Coriolan; Timoleon și Aemilius Paulus; Pelopida și Marcellus; Aristide și Cato cel Bătrân; Philopoiomen și Titus Quinctius Flamininus; Pyrrhus și Marius; Lysandros și Sulla; Kimon și Lucullus; Nicias și Crassus; Eumenes și Sertorius; Agesilaos și Pompei; Alexandru și Caesar; Focion și Cato cel Tânăr; Agis și Cleomenes; Tiberius și Caius Gracchus; Demostene și Cicero; Demetrios Poliorcetes și Antonius; Dio și Brutus.

În literatura latină pe care Plutarh o cunoștea foarte bine îi avea ca precursori pe Marcus Terentius Varro (116–27 î.Chr.), erudit de seamă în variate domenii ale istoriei literare, retoricii, gramaticii și filosofiei morale; pe Cornelius Nepos (cca 100–30 î.Chr.), autorul „Culegerii” de biografii *De viris illustribus*, o lucrare enciclopedică din care ni s-a păstrat doar o singură carte și o altă lucrare tot biografică, *De excellentibus ducibus exterarum gentium* (*Despre conducătorii de seamă ai neamurilor străine*), cuprinzând medalioane biografice ale unor „bărbați iluștri” greci și cartaginezi, printre care Hamilcar și Hannibal, ce aveau legături directe cu istoria Romei. Din suita *De latinis historicis*, a rămas de la Cornelius Nepos un rezumat al *Vieții lui Cato cel Bătrân*, pe care Plutarh l-a consultat. În limba latină nu au apărut biografii paralele pe bază de comparație, așa cum scrie Plutarh, dar din *Institutio oratoria* a lui Quintilian reiese că în școlile de retorică latină se practicau, ca exerciții, astfel de confruntări comparative.

*

Citind cu interes *Viețile paralele* ale lui Plutarh, rezultă clar că autorul nu s-a preocupat cu precădere de evenimentele istorice ale epocilor când au trăit personajele prezentate. Probabil le considera știute de publicul cărui i se adresa și, în al doilea rând, Plutarh mărturisea adesea: „eu nu scriu istorie; sunt un biograf”. Același lucru se poate spune și despre implicarea personajelor a căror viață o descrie prin evenimentele contemporane lor. Plutarh se arată foarte zgârcit cu amănunte privitoare la viața economică și socială. Interesul său major s-a îndreptat cu predilecție asupra datelor psihologice și educaționale ale personajelor a căror biografie o

scria, deși în mod cert a consultat un imens material documentar pentru a-și da seama de reacțiile eroilor săi.

În literatura de specialitate, asupra problemei privitoare la modul de documentare și de compoziție literară în „Biografiile” lui Plutarh, profesorul Nicolae Barbu a publicat la Paris, în 1934, o carte care nu lipsește astăzi din nici o bibliografie despre Plutarh intitulată *Les procédés de la peinture des caractères dans les biographies de Plutarque*, demonstrând cât de puternică a fost influența școlii peripatetice, reprezentată îndeosebi de Theofrast, asupra lui Plutarh. Și în „biografia” lui Demostene, și în cea a lui Cicero, cititorul avisat va constata în ce măsură temperamentul, formația intelectuală și etică a fiecărui personaj în parte își spun cuvântul în istoria lor și în cele ce au înfăptuit ei. Documentarea lui Plutarh în această privință este uriașă. El citează adesea sursa de unde a preluat informația, prieten sau dușman al aceluia a cărui biografie o scrie. În acest mod credibilitatea narațiunii este în avantaj, îndeosebi datorită faptului că informațiile culese sunt supuse unui examen critic. Unele sunt acceptate, altele nu. Marea lui artă a fost aceea de a combina cu iscusință versiunea istorică cu analiza psihologică și morală a personajelor pe care le studia pentru a stabili până la urmă apropierile și diferențele lor de comportament. Era o tehnică dificilă a compoziției biografice, redactată în dublu, studiată de astă dată de profesorul Constantin Balmuș. În cartea sa *Tehnica povestirii la Plutarh*, apărută în 1924 și apoi de N.I. Barbu în „Studiul introductiv” care precede propria traducere a *Vieților paralele* ale lui Plutarh, vol. I, Editura Științifică, București, 1960.

Discernământul critic al lui Plutarh este remarcabil. Aceasta nu înseamnă că uneori nu făcea și greșeli, semnalate în notele care însoțesc traduceri moderne, sau că nu intro-

duce și el, ca și alți biografi, amănunte ne semnificative. Dar acest balast minor nu prejudiciază cu nimic fondul expunerii de mare valoare literară.

*

Era normal ca în aceste *Vieți paralele* personajul grec să vină înaintea celui latin: Demostene—Cicero, de exemplu. „Viețile” sunt expuse cronologic, dar la sfârșitul lecturii, cititorul rămâne cu impresia că Plutarh ia întotdeauna ca „model” personajul grec. Procedul vrea să demonstreze că: „avem și noi în trecutul nostru oameni de valoare, poate mai deosebiți decât ai voștri”. Bineînțeles, mesajul era adresat romanilor, cuceritorii Greciei.

Ca tehnică narativă Plutarh — deși stilul în care scrie nu poate fi comparat cu acela al marilor stilști greci, cum a fost Platon, de pildă — se pricepe să folosească cu brio elementele dramatice în narațiune, artă dovedită îndeosebi în povestirile despre sfârșitul tragic atât al lui Demostene, cât și al lui Cicero. Nu lipsesc observațiile judicioase despre oratoria practică de cei doi mari maeștri la tribuna instituțiilor publice sau la aceea a instanțelor judiciare. Analistii „Vieților paralele” au detectat totuși pasaje, n-am zice copiate, ci însușite de la predecesori; istoricul preferat al lui Plutarh era Tucidide; de la Platon a preluat arta dialogului în unele din scrierile sale *Etice*; de la Theofrast, conceptul de *ethos*, „caracterul”, precum și acela de *proairesis*, „opțiunea”, „facultatea de a lua singur o hotărâre”, atât de des folosite în aprecierile sale asupra personalităților de care se ocupă. Nu lipsește nici idealizarea unor personalități, cum ar fi, printre altele, aceea a lui Focion, strateg atenian și om politic, foarte apreciat de contemporanii săi ².

² *Viața lui Demostene*, 10, 3; 4, 5; 14, 1, 2; 23, 6 și 24, 1.

Pentru a încheia aceste considerații, se cuvine să cităm încă o dată declarația lui Plutarh din *Viața lui Alexandru*: „eu nu scriu istorie cu biografii”. Ceea ce nu înseamnă că istoriografia greacă și latină, îndeosebi cea din secolul al IV-lea î.Chr., apropiată de maniera scrierilor biografice și axată pe principiile aristotelice despre artă și literatură, nu i-au folosit. Ca istorici de seamă din secolul al IV-lea î.Chr. se cuvine să-i menționăm pe Theopomp și pe Ephoros³, pe Philistos din Siracuză și pe Timaios din Tauromenion. Ephoros este primul istoric grec care a încercat să scrie o istorie universală. În „Istoriile” lor se găsesc pasaje de un dramatism cutremurător, îndeosebi atunci când sunt inserate povestiri despre asedii și cuceriri de cetăți, lungi discursuri patetice, comparații între personaje importante din viața publică. Din acest gen de a scrie istorie, dezavuat de Polibiu în Cartea a XII-a cea a *Istoriei* sale, care considera că asemenea intercalări literare și satirice n-au ce căuta într-o operă istorică – strict pragmatică în viziunea sa – Plutarh a găsit totuși un bogat material de inspirație.

În afară de acest material pe care-l cunoștea foarte bine, o altă posibilitate de a-și îmbogăți izvoarele pe care le cerceta a fost și conspectarea a numeroase materiale de filosofie, îndeosebi din domeniul stoicismului. Pe Epicur nu-l agreea. Să nu trecem nici peste folosirea unor autobiografii, romane îndeosebi, cum ar fi *Memoriile* lui Lucius Sulla, pe care le-a cercetat pentru biografia acestuia, scrisă în paralel cu aceea a spartanului Lysandru.

³ Vezi Maria Marinescu-Himu și Adelina Piatkowski, *Istoria literaturii elene*, Editura Științifică, 1972, pp. 357-359.

*

Din lectura „Biografiilor” sale reiese cu prisosință că Plutarh avea discernământ critic. În biografiile lui Demostene și Cicero, înfățișate în ediția de față, se pot citi de multe ori observații judicioase despre informații eronate. Această atenție asupra verității informației culese se observă îndeosebi când este vorba despre „Istории” din secolul al IV-lea î.Chr. Pe Duris din Samos, de exemplu, îl consideră nu numai exagerat, ci și fantezist în expunerea sa istorică.

Se cuvine să nu trecem cu vederea nici constanta preocupare a lui Plutarh de a confrunța valorile și scăderile personajelor de care se ocupă cu atâta talent literar. Printre altele, obișnuiește uneori să facă o confruntare rezumativă a tot ceea ce a scris despre cele două personaje a căror viață a evocat-o. Un asemenea rezumat încheie și „Viețile paralele ale lui Demostene și Cicero”.

*

În perioada postrenascentistă, începând din secolul al XVI-lea, opera biografică a lui Plutarh s-a bucurat de mare succes. William Shakespeare a folosit textul plutarheic pentru unele din dramele sale devenite celebre, printre care *Iulius Caesar*, *Coriolan*, *Antonius și Cleopatra*. Printre personalitățile politice care cunoșteau foarte bine opera sa se numără Frederic cel Mare și Napoleon. În limba română *Viețile paralele* au început să fie traduse încă din secolul al XIX-lea de către Costachi Aristia. O traducere integrală a „Vieților” se datorează în zilele noastre profesorului Nicolae I. Barbu, în 5 volume, Editura Științifică, 1960-1971.

ADELINA PIATKOWSKI

TABEL CRONOLOGIC

(Plutarh)

- 45–46 (d.Chr.) În orașul Cheroneea (astăzi Kaprena) din Beoția, se naște Plutarh, descendent al unei familii avute și respectate, în timpul domniei împăratului Claudius (41–57).
- 60–70 În această decadă a sec. I d.Chr., pe vremea domniei lui Nero (57–68) Plutarh studiază la Atena. Audiază cursuri la școala filosofului Ammonios, de formație peripatetică, dar și neoplatonică, precum și cursuri de retorică și de literatură.
- 70–80 În timpul domniei lui Vespasian (69–79) devine cetățean al Atenei, este înscris în tribul Leontis și primește titlul onorific de *archon*.
- 95 Spre sfârșitul domniei lui Domițian (91–96) este acceptat ca preot în colegiul preoțesc de la Delfi.
- 98–117 Pe vremea domniei lui Traian capătă cetățenia romană sub numele gentilic de Mestrius. De asemenea, „insignele consulare” (*ornamenta consularia*), distincție acordată ca semn de prețuire celor care susțineau autoritatea romană în provinciile imperiale.
- 80–120 Turnee de conferințe în Asia, Egipt, Italia septentrională și, în mai multe rânduri, la Roma, unde își

câştigă admiratori şi prieteni, printre care Q. Sossius Senecio, căruia îi dedică *Vieţile paralele*.

117-118 Hadrian îi confirmă rangul de consul onorific roman.

127? Plutarh se stinge din viaţă.

(Plutarh)

BIBLIOGRAFIE (DEMOSTENE)

- Bengston, H., *Griechische Staatsmänner des 5. und 4. Jahrhunderts v. Chr.*, München, 1981.
- Bury, J.B., *A History of Greece*, ed. 3, Mac Millan, Londra, 1970.
- Carlier, P., *Demosthène*, Paris, 1996.
- Cloché, P., *Demosthène et la fin de la démocratie athénienne*, Paris, 1937.
Un fondateur d'Empire. Philippe, roi de Macédoine, St. Etienne, 1955.
- Hammond, N.G.L., *A History of Macedonia*, I, Oxford, 1972; II, coautor Griffith, G.T., Oxford, 1979.
- Luccioni, Jean, *Démosthène et le panhellénisme*, Paris, 1961.
- Mossé, C., *La fin de la démocratie athénienne. Aspects sociaux et politiques de la cité grecque au 4ème siècle a. J.C.*, Paris, 1962.
- Piatkowski, A., *O istorie a Greciei*, Editura Albatros, Bucureşti, 1988.
Istoria epocii elenistice, Editura Albatros, Bucureşti, 1997.

Pickard-Cambridge, A.W., *Demosthenes and the last days of Greek-freedom*, Londra, 1914.

Treves, P., *Demosthène et la liberté grecque*, Bari, 1933.

BIBLIOGRAFIE
(DEMOSTENE)

Bergson, H., *Griechische Staatslehre des 4. und 5. Jahrhunderts v. Chr.*, München, 1981.
Bury, J.B., *A History of Greece*, ed. 3, Mac Millan, London, 1910.
Carter, P., *Demosthène*, Paris, 1996.
Ciochă, P., *Demosthène et la fin de la démocratie*, Paris, 1937.
Lafont, P., *La fondation d'Empire Philippien*, Paris, 1957.
Macedonia, St. Eusebe, 1957.
Hammond, N.G.L., *A History of Macedonia*, I, Oxford, 1972, II, *known Greek*, C.T., Oxford, 1979.
Lacour, Jean, *Demosthène et le grandiloquence*, Paris, 1961.
Moss, C., *La fin de la démocratie antique*, Aspects sociaux et politiques de la cité grecque au 4ème siècle a.J.C., Paris, 1967.
Piatkowski, A., *O. Istorii a Greciei*, Editura Albatros, București, 1988.
Lacour, Jean, *Demosthène*, Editura Albatros, București, 1997.

BIBLIOGRAFIE (CICERO)

a) Traduceri

Appian, *Războaiele civile*, Editura Științifică, București, 1957. Traducere, colectiv Catedra de filologie clasică.

Cassius Dio, *Istoria romană*, Editura Științifică, București, vol. I, 1973; vol. II, 1977; vol. III, 1985. Traducere de Adelina Piatkowski.

Cicero, *Correspondența*, Editura Belles Lettres, Paris, 10 volume, 1940–1993, traduceri de L.A. Constans și Jean Bayet.

b) Studii și articole

Bleicken, J., *Zwischen Republik und Prinzipat. Zum Charakter des zweiten Triumvirats*, Göttingen, 1996.

Boissier, G., *Cicéron et ses amis*, Paris, ed. 11, 1889.

Carcopino, J., *Les secrets de la correspondance de Cicéron*, 2 vol., Paris, 1950.

Diehl, H., *Sulla und seine Zeit im Urteil Ciceros*, Hildesheim, Zürich, New York, 1988.

Gelzer, M.; Kroll, W.; Büchner Karl, articolul *Marcus Tullius Cicero*, în *Real Encyclopädie der*

- classischem Wissenschaften, XIII, seria nouă, col. 827-1274.
- Gelzer, M., *Caesar, der Politiker und Staatsmann*, Wiesbaden, 1960.
- Gudemann, A., *The Sources of Plutarch's Life of Cicero*, Philadelphia, Publ. Univ. Pennsylvania, Philol.-lit., VIII, 1902.
- Habicht, Ch., *Cicero als Politiker*, München, 1990.
- Hardy, E.G., *The Catilinarian Conspiracy in its Context*, Oxford, 1924.
- Haury, A., *L'ironie et l'humour chez Cicéron*, Leyden, 1955.
- Kumaniecki, K., *Cicerone e la crisi della Repubblica romana*, trad. ital., Roma, 1972.
- Magnini, D., *Plutarci Vita Ciceronis*, Florența, 1963.
- Malcovati, E., *Clodia, Fulvia, Marzia, Terenzia, Le donne di Roma Antica*, vol. I, Roma, 1945.
- Rice Holmes, *The Roman Republic*, I, Oxford, 1923.
- Ross Taylor, *Party Politics in the Age of Caesar*, Berkeley, Los Angeles, Londra, 1953.
- Scardigli, B., *Die Römerbiographien Plutarchs. Ein Forschungsbericht*, München, 1979.
- Timpe, Dieter, *Untersuchungen zur Kontinuität des Frühen Prinzipats*, „Historia“, Einzelschriften, Steiner, Wiesbaden, 1962.
- Wilcken, Ulrich, *Zur Entwicklung der römischen Diktatur*, Berlin, 1940.

DEMOSTENE

- classischen Wissenschaften. XII, 1911, vol. 827-1274.
- Olsen, M., *Caesar, der Politiker und Staatsmann*, Wiesbaden, 1960.
- Oudemann, A., *The Sources of Plutarch's Life of Cicero*, Philadelphia, 1901, Univ. Pennsylvania, Philad. n. 177, 1902.
- Habicht, Ch., *Cicero als Politiker*, München, 1941.
- Hardy, E.G., *The Constitution of the Roman Republic*, London, 1955.
- Henry, A., *La République romaine*, Paris, 1955.
- Kunzendorf, K., *Die Entwicklung der römischen Republik*, Bonn, 1972.
- Magnum, D., *Plutarch's Lives of Cicero*, Florence, 1943.
- Milovan, E., *Cicero, Publius, Marcus, Tullius, Le Roman de Rome antique*, vol. 1, Roma, 1945.
- Nickols, J., *The Roman Republic*, Oxford, 1922.
- Oliver, J., *Plutarch in the Age of Cicero*, Berkeley, Los Angeles, London, 1953.
- Schmitt, B., *Die Römische Republik*, Berlin, 1979.
- Tampe, D., *Untersuchungen zur Konstitution der römischen Republik*, Hildesheim, 1963.
- Wille, U., *Die Entwicklung der römischen Republik*, Berlin, 1940.

Epoca istorică în care a trăit Demostene

(384 – 322 î.Chr.)

Viața zbuciumată a lui Demostene coincide cu ascensiunea Regatului macedonean în secolul al IV-lea î.Chr. și, spre sfârșitul vieții, cu treptata cucerire a Greciei de către regele Filip al Macedoniei, sprijinit de tânărul său fiu, Alexandru. În a doua jumătate a acestui secol, Macedoniei i-a revenit un loc unic în istoria lumii antice, care s-a terminat o dată cu instalarea puterii romane în Balcani (146 î.Chr.). Personalitate de excepție, Filip nu a ezitat când a avut ocazia să-l înlăture pe Amyntas, un moștenitor nevârștnic al tronului macedonean, precum și pe un alt pretendent la tron. Când a preluat puterea în 356 î.Chr., a început cu dibăcie și tenacitate să încerce a deveni stăpânul unui regat universal. În tinerețe fusese ostatic al tebanului Epaminonda de la care a învățat cum să alcătuiască o armată puternică și bine instruită. S-a ocupat apoi de reorganizarea regatului macedonean, de instituirea unui aparat financiar eficient și apoi a început să-și pună în aplicare planurile de cucerire, începând cu Tracia hellespontică, ale cărei mine de aur din regiunea Muntelui Pangeu i-au asigurat plata ostașilor de care avea nevoie. Foarte curând au început conflictele cu Liga maritimă ateniană, care avea aliați și posesiuni, unde-și instala cleruhii, pe coastele tracice ale Mediteranei.

În a doua jumătate a secolului al IV-lea î.Chr. Filip dispunea nu numai de teritoriile vecine Golfului Thermaic, până la gura Strymonului, cât și de cele din jurul Golfului Pagasai. Regele hotărâște atunci să-și creeze o flotă proprie, în stare să înfrunte

flota ateniană. Litoralul tracic îi pune la dispoziție tot ceea ce avea nevoie: lemnul pădurilor, aurul și argintul minelor. Când regele se văzu posesorul a suficiente echipaje de război, macedonenii nu mai conteneau cu atacurile piraterești împotriva convoaielor de vase cu grâne care veneau din ținuturile pontice pentru a aproviziona Atena și alte orașe grecești. Concomitent se organizau raiduri de pradă împotriva insulelor care făceau parte din Liga maritimă ateniană. În jurul anilor 350–349 î.Chr., Peninsula Chalcidică și Chersonesul tracic nu intraseră încă sub stăpânirea lui Filip. Acesta este momentul care coincide cu o gravă îmbolnăvire a acestuia – când Demostene rostește prima sa *Filipică* (351 î.Chr.). În forma scrisă în care ne-a parvenit, discursul conține o magistrală analiză a momentului istoric prin care trecea Atica. Cu luciditate și ardoare, oratorul scoate în evidență greșelile comise de conducerea politică ateniană și schițează un plan de măsuri pentru salvarea Cetății. Cu toate că discursul a fost aplaudat, nu s-a făcut nimic din ceea ce preconizase Demostene.

Eubulos, unul din magistrații de frunte atenieni, era un om ponderat, care dorea pacea cu orice preț. S-a dovedit a fi și mai târziu cel mai de seamă potrivnic al unui război împotriva lui Filip, declanșat de Liga ateniană. Mai mult decât atât. La Atena apăruse în această vreme o puternică partidă promacedoneană, care-l admira pe Filip și, nu fără îndreptățire, căci partizanii acesteia mișcări vedeau în el pe viitorul conducător al unei expediții împotriva perșilor, la care, dacă grecii s-ar fi alăturat, ei sperau să aibă mari avantaje pentru depășirea crizei prin care trecea regimul sclavagist atenian. Numele unora din promacedonenii apar pe rând în „Biografia” lui Demostene scrisă de Plutarh. Majoritatea au avut un sfârșit tragic; unii au fost executați chiar de macedonenii.

*

În 349–348 î.Chr. Filip, însănătoșit, trece la acțiune. Sub diferite pretexte, supune aproape toate orașele grecești din Chalcidica afară de Olynthos, care ducea o politică duplicitară. Ceea ce nu le-a servit olynthienilor la nimic, căci spre sfârșitul anului

348 î.Chr. Filip cucerește Melkyberne, portul Olynthului. Acesta este momentul celei de a treia ambasade disperate, trimise de olynthieni la Atena, ca să ceară ajutor. În sfârșit, Consiliul de stat atenian se hotărăște să trimită în nord 17 corăbii de război, două mii de hopliți și trei sute de „cavaleri” (*hippeis*) care înlocuiau trupele de mercenari trimise de bine de rău până acuma. Expediția ateniană nu a mai apucat să ajungă la timp în Chalcidica și cetatea Olynthos a căzut în puterea lui Filip care a distrus-o, iar pe locuitori i-a vândut ca sclavi (sfârșitul anului 318 î.Chr.).

În acești doi ani Demostene a ținut trei discursuri, cunoscute sub denumirea de *Olynthicele*. Primul a fost pronunțat cu prilejul celei dintâi ambasade trimise de olynthieni la Atena, ca să anunțe primejdia ce-i aștepta. În acest discurs Demostene cerea autorităților ateniene, cu argumente convingătoare, să ia măsuri grabnice împotriva invaziei iminente a Greciei de către macedonenii. Expunea pe larg pericolul care amenința nordul Greciei balcanice și Strămtorile Mării Negre, controlate de atenieni. El propunea măsuri concrete, între altele renunțarea la folosirea mercenarilor și o nouă distribuție a fondurilor financiare ale statului. Întreg discursul, de o mare forță oratorică, cu accente patriotice, este axat pe previziunea evenimentelor tragice ce se vor întâmpla dacă Filip nu va fi oprit la timp în înaintarea sa spre sud.

În *Olynthica a doua* Demostene încearcă să demonstreze că Filip mai poate fi oprit. Întreg discursul îndeamnă la acțiune. Este un discurs a cărui forță de viziune a viitorului impresionează până și pe cititorul modern dacă se ține seama de faptul că a fost pronunțat de un om care nu era strateg. Victoria – argumenta Demostene – va reveni ateniienilor datorită justeței cauzei pentru care luptau. Filip – demonstra el – și-a clădit puterea numai prin înșelăciune și sperjur. În sfârșit, în a treia *Olynthică*, despre care a fost vorba mai sus, Demostene revine în forță asupra necesității unui echipament de război adecvat luptei împotriva lui Filip și, cu acest prilej, îl atacă direct pe Eubulos, cel care răspundea pe atunci de finanțele Atenei și care avea cu prioritate grijă de nevoașii fără mijloace de subzistență, în urma deteriorării vieții

publice cetățenești. Adevărul era că Eubulos, fără știrea lui Demostene, căuta să ajungă la o înțelegere cu Filip. Pentru satisfacerea acestei dorințe, el se adresase Tebei, care era în relații bune cu regele, dornic să ajungă membru al Colegiului Amficionilor de la Delfi, pentru ca astfel, pe căi ocolite, să se infiltreze în Grecia centrală. Acțiunea lui Eubulos a avut succes. Primele negocieri de pace cu Macedonia au început în 347 î.Chr., când Atena a trimis la Pella, noua reședință regală macedoneană după Agai, o delegație din care făceau parte atât Demostene, cât și rivalul său politic, Eschine, despre care Plutarh vorbește adesea în „Biografia lui Demostene”. Termenii în care s-au dus tratativele au fost mulțumitori pentru ambele părți și pacea s-a încheiat în 347 î.Chr. Filip s-a purtat în așa fel față de grecii din delegație, față de atenieni îndeosebi, încât simpatia pentru Macedonia a crescut simțitor. Chersonesul tragic era lăsat atenienilor.

*

Începând din 346 î.Chr., în urma păcii de curând încheiate, cunoscută sub denumirea de „pacea lui Philocrates”, numele negociatorului atenian care a purtat tratativele cu Filip, regele își asumă rolul de arbitru în litigiile care-i despărțeau pe grecii din nordul și din centrul Greciei balcanice. Era cel mai bun prilej pentru Macedonean să-și întărească poziția în Consiliul Amficionilor de la Delfi, unde, în sfârșit, intrase. Avea acum un drept oficial să se amestece în toate situațiile conflictuale care izbucneau între greci. La un an după încheierea păcii, în 346 î.Chr., o delegație lărgită a cetăților-stat grecești se afla din nou la Pella, în scopul de aplanare a conflictelor care minau buna înțelegere. Situația expusă de ambasada în care se aflau din nou Demostene și Eschines, n-a putut fi clarificată. Așa încât Filip a profitat de prilejul care i se ivise, a trecut prin Termopile și, odată ajuns în Focida, sub pretextul de a o salva de dușmanii pe care îi avea în Consiliul Amficionic, și-a început jocul. În felul acesta Filip își vedea visul cu ochii: era solicitat chiar de greci să se amestece în treburile lor interne. Când în 346 î.Chr. a fost ales în unanimitate președinte al Jocurilor Pythice de la Istmul din Corint, în semn

de dezaprobare, Demostene a rostit un discurs cunoscut sub numele *Pentru pace* în care, deși își arăta nemulțumirea asupra celor ce se întâmplau, rămâne totuși de părere că, deocamdată, pacea trebuie salvată. A fost un discurs rostit concomitent cu cel al nonagenarului Isocrate, intitulat simplu *Filip*, cu subtitlul „Scrisoare deschisă către Filip”. Cunoscut promacedonean, Isocrate susținea de ani de zile proiectul unei campanii comune greco-macedonene împotriva Persiei, ale cărei bogății – susținea el – erau singurul mijloc de a scoate din criză statele din Grecia balcanică, confruntate cu mizeria. Nu-i mai puțin adevărat că discursul lui Isocrate rămâne un document care conține date concrete asupra stării de lucruri nemulțumitoare din Grecia balcanică, fapt care, până la urmă, a și dus la cucerirea ei de către macedoneni.

La Atena, rivalitatea dintre partidele pro și contra Macedoniei creștea pe zi ce trece. În 344 î.Chr. Demostene, susținut cu fermitate de Hypereides și de Lycurgos, consideră că este de datoria lor să facă un turneu de conferințe în cetățile-stat din Pelopones pentru a le lămurii de primejdia ce le amenința. Filip a protestat, trimițând o ambasadă la Atena. Acesta este pentru Demostene prilejul rostirii celei de a doua *Filipice*, care începe prin exhortația: „Atenieni, făceți-vă datoria, căci Filip este și va rămâne dușmanul de temut al Greciei” (344–343 î.Chr.).

Intervalul de pace care durează de la 346 până la 341 î.Chr. a fost folosit de Filip pentru consolidarea poziției sale în Pelopones, unde își oferea cu generozitate sprijinul tuturor adversarilor Spartei. Nici nordul nu era uitat. În Tessalia, regele devine conducătorul Ligii tessaliene, nu se știe prin ce mijloace. Ochii conducătorilor Atenei începeau însă să se deschidă. În 343 î.Chr. ascendența lui Demostene, precum și cea a susținătorilor săi, devenise atât de mare, încât Philocrates, cel care semnase în 346 î.Chr. ca prim reprezentant al Atenei pacea cu Filip, a fost exilat, iar Eschine, acuzat de trădare în fața Adunării Poporului, abia a scăpat să nu fie și el exilat. În duelul oratoric care a avut atunci

loc între el și Demostene s-au spus multe lucruri neadevărate, de-formate, dar totuși argumentele majore ale acuzațiilor aduse de Demostene se întrevăd foarte clar. Cea mai gravă se referea la cumpărarea conștiințelor cu aur macedonean.

*

În anul 342–341 î.Chr. vești neliniștitoare pentru Filip veneau dinspre Tracia. Regele s-a văzut nevoit să conducă spre nord o expediție militară în Bazinul Dunării de Jos, care a durat zece luni. Regele însă nu a depășit cursul Dunării – ceea ce avea să facă mai târziu fiul său, Alexandru – și nici nu a pătruns în Scythia Minor. Pe teritoriul actualului Plovdiv a înființat o reședință regală, Philippopolis, ale cărei urme, din păcate, au fost inundate de apele unui lac de acumulare. Prezența macedoneană devenea astfel o primejdie reală pentru Chersonesul tracic, prilej pentru Demostene de a rosti a treia *Filipică*. Nu cu multă vreme înainte, atenienii trimisese în Chersones un nou lot de coloni (*clerouchoi*), nu fără să întâmpine dificultăți venite din partea localnicilor. După *Filipică* a treia Demostene rosti la un scurt interval și discursul *Despre Chersones* (primăvara anului 341 î.Chr.). A patra *Filipică* este datată de Dionys din Halicarnas în același an, fapt contestat de majoritatea exegeților operei lui Demostene. Cu acest prilej oratorul a făcut și o călătorie în Propon-tida, unde izbuteste să convingă cetățile Bysantion și Perinthos să iasă de sub „protecția” macedoneană. Filip nu a întârziat să-i atace pe răsculați, în ajutorul cărora seseau corăbii de război, bine echipate, din Rhodos și din Chios. Dându-și seama că nu are sorți de izbândă într-o bătălie pe mare, regele n-a mai insistat. Nu lupta niciodată când situația îi era nefavorabilă.

*

Experiența îi arătase lui Filip că, deocamdată, un atac în Chersones ar fi fost imprudent. În consecință, se hotărî să dea un atac decisiv împotriva Aticii. În planul de combatere propus de Demostene împotriva atacului macedonean intra o alianță tebano-ateniană. Dar mersul evenimentelor a fost cu totul altul.

Fără a zăbovi, Filip trece de Termopile și se fortifică la Elateea, cetate din Focida dușmană Tebei (340–339 î.Chr.). În fața acestei situații, Beoția se afla în mare încurcătură. S-au făcut demersuri diplomatice, la care a participat și Demostene, pentru rezolvarea crizei. Totul s-a dovedit a fi inutil. Lui Filip nu i-a fost greu să spulbere forțele reunite ale grecilor. Trecând de pasul Parapotamoi, regele i-a întâmpinat pe greci în câmpia de la Chero-neea (338 î.Chr.). Alexandru, acum în vârstă de optsprezece ani, comanda cavaleria macedoneană. Demonstrativ, Demostene participa la luptă ca simplu hoplit. Bătălia, condusă cu abilitate de Filip, a fost decisivă de Alexandru atunci când a izbutit să spargă linia de front susținută de tebani. Batalionul „sacru” teban, întemeiat de Epaminondas, a rezistat până la ultimul om. Atenienii, care suferiseră pierderi grele, s-au retras. Filip, victorios, a desființat Liga tebană, acuzând-o de trădare, căci îi fusese aliată. În schimb, față de Atena, unde acum răsunau voci promacedonene, care cereau pace, Filip s-a purtat neașteptat de blând. S-a convenit înapoierea prizonierilor de război atenieni, în număr de peste 2000, și cea a corpurilor celor căzuți pe câmpul de luptă. Macedonia ocupă însă Chersonesul tracic la care atenienii țineau atât de mult și unde instalaseră numeroase cleruhii. Filip, fără să țină seama de nimic, spre bucuria lui Isocrate, care încă mai trăia, a propus înființarea unei uniuni de state elenice sub supravegherea sa. În 338 î.Chr. Filip i-a invitat pe toți grecii care participaseră la ostilități să se întrunească la Corint, într-un mare Congres panelenic, *Synedrion*, pentru a pune bazele acestei uniuni. Nu se știe precis dacă oratorii atenieni care susținuseră cauza războiului, grup din care făcea parte și Demostene, au fost acum predați macedonenilor, adică în 338 sau mai târziu, în 335 î.Chr., după moartea lui Filip și distrugerea Tebei de către Alexandru. Opțiunile sunt pentru a doua variantă. Nu a trecut mult timp și Filip, în 337 î.Chr., propune Consiliului delfic pe care-l înființase cu un an înainte ca grecii să participe la expediția pe care el o pregătea de mult împotriva „barbarilor” din Asia, conduși odinioară de Xerxes în Grecia balcanică. Propunerea a fost primită cu entu-

ziasm. Atena făgăduia să participe cu o puternică flotă. Era însă evident că noua Ligă panelenică, înființată sub autoritatea Macedoniei, nu era „Uniunea” visată de Isocrate. Între timp, retorul murise la o vârstă foarte înaintată. În primăvara anului 337 î.Chr. Filip era deja pregătit pentru marile sale planuri de cucerire a Asiei. Dar în ajunul plecării a fost asasinat în urma unui complot pus la cale de fosta sa soție, Olympias, mama lui Alexandru, care fusese repudiată de rege în favoarea unei soții mai tinere.

*

După încetarea din viață a lui Filip, care a produs rumoare în toată Grecia, regele a fost onorat cu o scriere istorică, *Philippika*, redactată de Theopompos, care cuprindea istoria Greciei și a Macedoniei între anii 359–336 î.Chr. Alexandru a izbutit să preia puterea, deși era înconjurat de dușmani atât în Macedonia, cât și în Grecia. Tânărul rege a știut să se orienteze foarte bine. Mai întâi de toate s-a îndreptat spre Grecia, unde, la Atena, partida antimacedoneană în frunte cu Demostene jubila (anul 336 î.Chr.). În Grecia a făcut repede ordine, iar apoi s-a angajat într-o periculoasă campanie în Tracia, ale cărei faze au fost relatate de Ptolemeu, fiul lui Lagos, viitorul rege-diadoh în Egipt, și reproduse apoi de Arrian în *Anabasis Alexandrou (Expediția lui Alexandru)*, Cartea I, cap. 3-4. De astă dată Alexandru, spre deosebire de Filip, a trecut Dunărea și a luptat, fără nici un rezultat concret, împotriva geților și a sciților. Ca adversar l-a avut pe puternicul rege Dromichetes. După această performanță, el tot a izbutit ceva și anume să ia sub jurisdicția puterii macedonene cetățile grecești de pe țărmul de vest al Mării Negre, la sud de gurile Dunării. După o tradiție păstrată tot de Arrian, cu zece ani mai târziu, Alexandru se gândea la posibilitatea stabilirii unei rute comerciale între Bactria și Pontul Euxin prin nordul Mării Caspice.

*

În cursul anului 335 î.Chr. situația din Grecia nu se ameliorase. A fost de ajuns să se răspândească zvonul că Alexandru ar fi pierit la nord de Dunăre, unde într-adevăr se rătăcise, datorită abilității localnicilor, că o mare răscoală antimacedoneană a și

izbucnit la Teba, susținută de Atena, dar și de cetăți-stat din Pelopones. Spre consternarea tuturor, Alexandru și-a făcut apariția în fața întăriturilor Tebei, însoțit de focidieni, cei mai aprigi dușmani ai tebanilor. Cetatea Tebei a căzut, iar măcelul care a urmat a fost de nedescris. În calitate de Președinte al Consiliului federativ grec de la Corint, ca urmaș legal al tatălui său, Alexandru a cerut Consiliului să hotărască pedeapsa cuvenită Tebei. Sentința a fost ca Teba să fie rasă de pe fața pământului, iar supraviețuitorii să fie vânduți ca sclavi. La ordinul lui Alexandru a fost cruțată doar casa în care trăise Pindar.

Făță de această groaznică pedeapsă, grecii au avut o comportare lașă. Adunarea Poporului de la Atena, care, la propunerea lui Demostene cu câteva săptămâni mai înainte hotărâse să ajute Teba aflată în primejdie, acum, la propunerea lui Demades, decreta trimiterea unei delegații la Alexandru, care să-i aducă felicitări. Cum era și firesc, regele a cerut acțiune, și nu în expediția precedentă, ca Demostene și ceilalți oratori care-l susținuseră pe acesta să-i fie predați. Cu acest prilej, Demades, cunoscut promacedonean, a mers în fruntea unei misiuni la Alexandru pentru a-l ruga să îngăduie ca oratorii să fie judecați de tribunalele ateniene. Cum Alexandru avea alte griji, a admis cererea.

Iarna anului 334 î.Chr. a fost destinată unor vaste pregătiri de război și a unor minuțioase măsuri de securitate, luate în vederea expediției în Asia. Au urmat campaniile de cucerire, conduse de Alexandru, aproape a întregului teritoriu asiatic, cu unele excepții; în 327 î.Chr. el s-a căsătorit cu Roxana, o prințesă din Samarkand.

În timpul îndelungatei absențe a lui Alexandru, ocupat cu extinderea imperiului ce-l întemeiasă, de tip oriental, numeroși guvernatori, macedoneni sau greci, au fost dovediți de trădare. Unii au fost executați. Alții au fugit înaintea de reîntoarcerea regelui. Un caz aparte a fost acela al guvernatorului din Babylon, Harpa-

los, renumit pentru viața de desfrâu și pentru scandaloasele cheltuieli ce le făcea. Acest fost „prieten” (*philos*) al lui Alexandru – care avea să joace un rol însemnat în sfârșitul tragic al lui Demostene – s-a refugiat mai întâi la Tarsos, în Cilicia. De aici, împreună cu o gardă de 6000 de mercenari și cu imensa sumă de 7000 de talanți, furată din tezaurul regal, a plecat pe mare spre Grecia balcanică, unde își închipuia că va fi primit cu brațele deschise. Dar atenienii, prudenți, nu-l primiră. El se întoarse atunci spre capul Tainaron, unde își lăsase banii și oamenii, timp în care cererea de extrădare și sosise din partea lui Philoxenos, reprezentantul oficial al puterii macedonene în Asia Mică. O dată cu cererea de extrădare se întorsese la Atena și Harpalos, aducând cu sine de astă dată numai 700 de talanți. Atenienii l-au reținut, iar banii au fost depuși în tezaurul public în vederea predării lor către macedoneni. Cum, necum, Harpalos a izbutit să fugă și să se întoarcă la Tainaron, unde a fost asasinat de o conjurație. O comisie din care făcea parte și Demostene a primit sarcina păstrării tezaurului adus de Harpalos. Dar, spre consternarea tuturor, înainte ca membrii comisiei să fi întocmit un raport, s-a constatat că din cei 700 de talanți rămăseseră doar 350. Imediat s-a deschis o anchetă încredințată Areopagului, tribunalul suprem al Atenei pentru crime de ordin politic. Cercetările au început. S-au formulat învinuiri și s-au rostit bănuieli, unele întemeiate, și anume că Harpalos ar fi mituit pe mulți. Printre cei implicați au fost atât Demade, cât și Demostene. În cele din urmă, oratorul a recunoscut că a primit de la Harpalos 20 de talanți, pe care, declara el, i-a folosit pentru Theorii, gratuități pentru vizionarea spectacolelor din Atena (Plutarh, *Demostene*, cap. 26 și 27). Prietenii săi l-au ajutat însă să treacă de acest impas și să plătească numai o amendă de 5 talanți. Plutarh povestește pe larg acest moment critic din viața lui Demostene.

*

În toiul acestui scandal în Grecia se răspândiseră vești despre moartea lui Alexandru, de astădată adevărate. Atena a și dat semnalul răscoalei. I se alăturară Cetăți din nord-vestul și din nordul

Greciei, precum și un corp de 8000 de mercenari, întorși din Asia, unde luptaseră în solda lui Alexandru. În fața acestei situații critice, guvernatorul Macedoniei, Antipatros, a reacționat imediat. În luna august 322 î.Chr., la puțin timp după stingerea din viață a lui Alexandru, în preajma localității Crannon din Tessalia, coaliția greacă de răsculați a fost împrăștiată. Atena urma de aici încolo să fie supravegheată de o garnizoană macedoneană. Se cerea extrădarea lui Demostene, a lui Hypereides și a partizanilor acestora. Prins de oamenii lui Antipatros, Hypereides a fost executat, iar Demostene s-a refugiat în templul lui Poseidon din mica insulă Calauria, unde a fost urmărit de oamenii lui Antipatros. Văzând că nu are nici o șansă de salvare, s-a otrăvit. Acest sfârșit al dușmanului consecvent și neîmpăcat al Macedoniei, care a fost marele și neobositul orator Demostene, este redat de Plutarh cu un tragism zguduitor.

TABEL CRONOLOGIC*

- 384 Anul nașterii lui Demostene.
- 364 Demostene intentează proces tutorilor săi.
- 360 Demostene este ales trierarh.
- 359 Filip devine regentul statului macedonean; rege în 356.
- 357–355 Războiul aliaților împotriva Atenei.
- 357 Filip cucerește Amfipolis și Pidna.
- 356 Filip cucerește Potideea. Începutul războiului sacru. Focéenii ocupă Delfi.
- 355 Demostene pronunță discursul *Împotriva lui Leptines*.
- 354 Filip intervine în Tessalia.
- 354–353 Demostene pronunță discursul *Despre symmoriei*; Filip este oprit în înaintarea sa spre sud.
- 352 Atenienii barează trecerea lui Filip la Termopile. Demostene compune discursul *Împotriva lui Aristocrates*.
- 352–351 Demostene pronunță discursul *Pentru megapolitani*; în același an rostește discursul *Despre libertatea rhodienilor*.
- 351 Demostene pronunță prima *Filipică*.
- 349 Filip atacă Olynthul. Demostene pronunță cele trei *Olynthice*.
- 348 Expediția ateniană în Eubeea sub comanda lui Focion. Căderea Olynthului.

* Toți anii din acest tabel se referă la secolul IV î.Chr. (n.r.)

- 347–346 Demostene devine membru al Consiliului atenian (*Boulé*).
- 346 Demostene face parte din delegația ateniană care tratează pacea cu regele Filip. Se încheie așa-numita pace a lui Philocrates, negociatorul atenian al discuțiilor. Demostene, susținut de Timarchos, îl acuză pe Eschine de participarea nesatisfăcătoare la convorbiri. Pronunță discursul *Despre pace*.
- 346–345 Eschine intentează proces de calomnie împotriva lui Timarchos.
- 344 Demostene parcurge în misiune oficială orașele-stat din Pelopones pentru a le convinge să nu adere la promisiunile înșelătoare ale lui Filip. Pronunță a doua *Filipică*.
- 343 Regele Filip cere revizuirea tratatului de pace încheiat de Philocrates. Hypereides îl dă în judecată pe Philocrates și obține condamnarea lui. Demostene procedează la fel față de Eschine, pentru comportarea acestuia în tratativele de pace din 346 și obține și el câștig de cauză.
- 341 Demostene ține discursul *Despre Chersones*. Ceva mai târziu, *Filipica* a treia, urmată de *Filipica* a patra, considerată neautentică.
O expediție ateniană sub comanda lui Focion pleacă în Eubeea pentru a-i alunga pe macedonenii care ocupaseră insula.
- 340 La propunerea lui Aristonicos, lui Demostene i se conferă o coroană de aur pentru serviciile sale aduse patriei.
În aceeași vară Filip atacă Byzantion și Perinthul. Atenienii consideră neavenit tratatul de pace al lui Philocrates.

- 340–339 Demostene obține un rang înalt în conducerea flotei ateniene. Prezintă legea despre trierarchie care este votată.
- 339 Războiul amfictionic. Demostene obține pentru Atena alianța mai multor cetăți-stat din Pelopones, inclusiv a Tebei din Beoția.
- 338 Bătălia de la Cheroneea. Filip triumfă. Pacea lui Demades. Demostene pronunță *Epitaful* pentru cei morți pentru patrie. În iarna acelui an are loc Congresul de la Corint, întrunit de Filip.
- 337 Demostene deține funcții publice de importanță majoră: inspector al fortificațiilor Cetății Atena și președinte al unor ceremonii religioase (*Theorika*) ținute la festivități.
- 336 Propunerea lui Ktesiphon de a i se acorda o coroană lui Demostene pentru merite deosebite. Propunerea este boicotată de Eschine.
Moartea lui Filip urmată de războaie în Grecia.
- 335 Alexandru distruge Teba și cere să-i fie predați oratorii care i se dovediseră potrivnici.
- 334 Plecarea lui Alexandru în marea sa expediție din Asia.
- 333 Demostene se opune cererii lui Alexandru ca Atena să-l ajute.
- 331 Agis, regele Spartei, este învins de Antipatros la Megalopolis.
- 330 Procesul *Despre coroană*.
- 324 Incidentul soșirii lui Harpalos la Atena. Demostene este implicat.
- 323 Demostene, dovedit vinovat, este condamnat la o amendă de 5 talanți, dar este salvat de prietenii săi.

Moartea regelui Alexandru (iunie). Războiul lamiac.

322 Înfruntându-i pe macedoneni, atenienii sunt învinși la Crannon și la Amorgos. Demostene revine în patrie. Aici este condamnat la moarte la propunerea lui Demades. Se sinucide în insula Calauria, unde își căutase refugiul de sulpicant la templul lui Poseidon.

Viața lui Demostene

1 Cel care a scris *Elogiul lui Alcibiade* pentru victoria obținută de acesta în cursa de care de la Olympia¹ – fie că este vorba de Euripide, după opinia care preva-lează, fie de altă persoană, susține, da, Sosius Senecio² – că prima condiție pentru a te bucura de fericire este aceea să aparții unei cetăți renumite. În ce mă privește, consider că pentru cel care năzuiește să fie fericit, de cea mai mare importanță se arată a fi caracterul și dispoziția sufletească. Faptul de a fi avut părinți originari dintr-o regiune puțin cunoscută, neînsemnată, nu mi se pare că se deosebește întru nimic de cel care, eventual, are o mamă lipsită de frumusețe și mică de statură. Într-adevăr, ar fi ridicol dacă cineva s-ar arăta convins că Iulis, care constituie doar o infimă parte din Ceos³, la rândul ei cătuși de puțin o insulă mare, precum și Egina – pe care un Atenian ar fi vrut s-o scoată din raza de vedere a portului Pireu – așa cum ai scoate o așchie din ochi⁴ – au fost în stare să ne dea actori și poeți de valoare, dar niciodată părinți ai unui om înzestrat cu simțul dreptății, stăpân pe sine⁵, înțelept și mărinimos. De altfel, este verosimil să credem că în cetățile lipsite

de renume și mici ca întindere, acele meșteșuguri care se practică pentru câștig, cât și cele aducătoare de faimă, să nu poată prospera, în vreme ce virtutea, asemenea unei plante viguroase, în stare să se susțină singură, își înfige rădăcinile în orice loc, cu condiția să fie cultivată de cineva cu o natură extrem de bună și cu un suflet ales. De aici conchidem că nici noi, dacă nu vom fi în stare să judecăm lucrurile cum trebuie, și tot așa, să nu ne ducem viața, acest fapt să nu-l punem pe seama obscurității locului nostru de naștere, ci pe propriile noastre scăderi.

1. În „Biografia” lui Alcibiade (11, 8), Plutarh îi atribuie lui Euripide un elogiu (*encomion*) în versuri adresat lui Alcibiade. Acest elogiu este citat și de Tucidide în *Istoria Războiului Peloponesiac* (VI, 16, 2).

2. Sosius Senecio era unul din prietenii împăratului Traian; în repetate rânduri, și anume în anii 99, 102 și 107 a fost consul, ceea ce la Roma se numea *vir consularis*. Plutarh i-a dedicat *Viețile paralele*, precum și lucrarea numită *Symposiaká* (*Convorbiri la banchete*) în nouă cărți.

3. Iulis era orașul de reședință din Insula Ceos. Faima Cetății s-a răspândit datorită faptului că era patria marelui poet Simonides (sec. IV-V î.Chr.), precum și a nepotului acestuia, Bacchilides, de asemenea poet talentat.

4. Atenianul de care este aici vorba nu-i nimeni altul decât Pericle. Cf. Plutarh, „Biografia lui Pericle”, 8, 7.

5. În gr. *autarkês*, „cel care se ajută singur”. Posibilă aluzie la părinții lui Aristofan care erau coloni, împroprietăriți cu pământ în Egina.

2 În orice caz, acel care își propune să ia drept subiect o biografie¹ care se va întocmi după date bibliografice nu la îndemâna oricui, nici provenind din informații culese de la rude și prieteni², ci din surse cu totul

aparte, cât mai divers răspândite, ei bine, un asemenea om, de fapt, s-ar cuveni cu prioritate, mai presus de orice, să trăiască într-o cetate renumită, iubitoare de frumos, cu mulți locuitori. Așa încât, chiar având la dispoziție un mare număr de cărți, de toate genurile, și putând astfel obține, datorită atenției acordate referințelor ce le conțin, toate datele de care are nevoie – ceea ce presupune o cercetare serioasă – este firesc ca unele din aceste date să fi scăpat cercetătorilor anteriori lui, dar să se fi păstrat în tradiție; iată-l acum pe biograf în postura de a publica o lucrare unde nu este posibil să lipsească nimic din ceea ce este necesar.

Eu, care trăiesc într-un oraș³ unde de bunăvoie am locuința, pentru a nu-l face să fie și mai mic decât este, pe când mă aflu la Roma, precum și în alte localități din Italia pe unde m-am oprit, n-am avut timpul necesar să învăț bine limba latină din cauza obligațiilor mele politice și a îndatoririlor ce le aveam în calitate de profesor de filosofie. Urmarea a fost că am început târziu, la o vârstă înaintată, să citesc texte latine. Am făcut însă o experiență unică, dar adevărată: mi-am propus nu atât să înțeleg și să învăț înțelesul cuvintelor, cât, mai degrabă, semnificația lor în context, bazându-mă pe cunoștințele pe care într-un anumit chip mi le făcusem. În consecință, perspectiva de a percepe frumusețea și concizia unei expuneri literare latine, figurile retorice și armonia ei, precum și toate celelalte elemente care împodobesc discursul, o consideram plăcută, deloc lipsită de farmec. În afară de acestea, grija necesară și deprinderea nu sunt nici ele de disprețuit. Se potrivesc mai ales pentru acela care dispune de timp

liber, la o vârstă potrivită, ca să aibă asemenea preocupări, atât de ambițioase.

1. În text, *historia* pentru *bios*, „biografia”: cuvânt întrebuințat și în alte scrieri ale lui Plutarh.

2. În text *procheiroi*: persoane apropiate, rude și prieteni.

3. Cheronea, în Beoția, orașul de baștină al scriitorului, pe care Plutarh nu l-a părăsit niciodată. Cf. *De E apud Delphos*, 384.

3 Din acest motiv, în expunerea din această carte, despre Demostene și Cicero, a cincea din ciclul *Vieților paralele*, voi lua în considerație, confruntându-le cu natura fiecăruia, dispozițiile lor sufletești, plecând de la cele ce-au înfăptuit și de la politica pe care au dus-o. Cu toate acestea, voi omite să compar discursurile unuia cu discursurile celuilalt și să-mi fac o părere despre întrebarea care din cei doi oratori a fost mai mare și mai abil. După cum spune Ion: „Delfinul pe uscat este lipsit de forță”¹; în schimb, Caecilius², excesiv în toate, nu a luat în seamă acest proverb, deși a avut îndrăzneala să publice o confruntare între elocința demostenică și cea ciceroniană³. Este de asemenea posibil, dacă maxima „cunoaște-te pe tine însuși” ar fi la îndemâna oricui, să nu fi fost considerată o prescripție de ordin divin⁴. Pe cât se pare, încă de la bun început, divinitatea, atunci când l-a plăsmuit pe Cicero în așa chip încât să-l facă asemănător lui Demostene, a atribuit naturii ce-o avea multe trăsături caracteristice, identice cu cele ale lui Demostene. Printre altele, dragostea de glorie și de li-

bertate în viața politică, dar și lipsa de curaj la vreme de primejdie și de răzbunare. Mai mult decât atât. Pe cât înțelegem, a introdus și multe elemente asemănătoare în întâmplările petrecute în viața lor. După părerea mea, în afară de ei, nu pot fi găsiți alți doi oratori care, fără renume la început, lipsiți de însemnătate, să fi devenit potențați, mari personalități, angajați în lupte împotriva regilor și a tiranilor; amândoi au pierdut o fiică, amândoi au fost alungați din patrie, s-au reîntors într-o aureolă de glorie, apoi din nou au fugit și au căzut în mâna vrăjmașilor, ca în cele din urmă să-și piardă viața în aceleași împrejurări în care concetățenii lor își pierdeau libertatea. Prin urmare, dacă natura și soarta se întâmplă uneori să se ia la întrecere, întocmai unor meșteșugari, este greu să te dai cu părerea dacă nu cumva natura i-a făcut asemenea pe cei doi și în privința caracterului și a faptelor săvârșite. Există și posibilitatea ca soarta să le fi hărăzit circumstanțe asemănătoare în viață. Se cuvine însă să vorbim mai întâi despre cel care a trăit înaintea celuilalt.

1. Ion din Chios (ca 480–421 î.Chr.) a fost un renumit poet dramatic, autor de tragedii și de drame satirice, din opera căruia au rămas puține citate extrase. Bruno Snell, în *Tragicorum Graecorum Fragmenta* (1958), i-a publicat fragmentele.

2. Este vorba despre Caecilius din Kale Akte (sec. I î.Chr. – sec. I d.Chr.) retor, filolog și istoric, autor al unei *Ars retorica*, al tratatului *Despre stilul celor zece oratori* și al unei *Comparații între Demostene și Cicero*, citată aici de Plutarh. Convins susținător al principiilor retorice ale școlii atticiste, s-a dovedit a fi un aprig adversar al „Tratatului despre sublim”, atribuit lui Longinus. Vezi M. Marinescu-Himu și A. Piatkowski, *Istoria literaturii eline*, Editura Științifică, 1972, p. 566.

3. Adevărul este că și Plutarh, la rândul lui, a publicat o asemenea confruntare.

4 Părintele lui Demostene, care avea același nume ca și fiul său, după o însemnare a lui Theopomp¹ aparținerea păturii aristocratice din Atena², denumit fiind și „fabricantul de săbii”³, deoarece avea un mare atelier unde se fabricau arme, precum și sclavi pricepuți, care lucrau în această meserie. În ce o privește pe mama, oratorul Eschine pretinde că era fiica unui anume Gylon, exilat din Cetate⁴ sub acuzarea de trădare și a unei soții de origine barbară⁵. Nu mă pot pronunța dacă este vorba de un adevăr sau de o calomnie mincinoasă.

Când Demostene era de șapte ani⁶, tatăl său a murit lăsându-l cu o stare materială destul de bună⁷. După o estimare globală, averea pe care o moștenea era cu puțin inferioară sumei de 15 talanți; și cu toate acestea a avut parte de mari pagube, datorită tutorilor săi care-l jefuiau de o parte din bunuri și îi administrară încorect bruma ce-i mai rămăsese. S-a ajuns până acolo încât nu s-au mai putut plăti lecțiile băiatului, motiv pentru care Demostene nu a căpătat o educație care se cuvenea dată unui tânăr de condiție liberă⁸. Dar aceasta este doar o părere. Pe de altă parte, așa ceva s-a întâmplat și datorită faptului că era debil și slăbuț din fire, ceea ce a determinat-o pe mama lui să nu-i permită să se obosească. În consecință, profesorii nu-l supuneau la eforturi. De la bun început era plâpând, cu o sănătate subredă până într-acolo că cei care i-au fost colegi i-au dat porecla răuvoitoare de Batalos. După unii, acesta era un flautist efeminat, pe care Antiphanes îl luase în batjocură într-o mică dramă comică⁹. După alții, era un poet care scria versuri licențioase, destinate să fie cân-

tate la beție. Mai menționez și faptul că pe acea vreme în Attica era denumită „batalos” acea parte a corpului pe care nu se cuvine s-o numești. O altă poreclă care, după câte se spune, i-a fost dată, era aceea de Argas¹⁰ – datorită faptului că avea un fel de a se purta arțagos și aspru. Adevărat este că unii poeți denumesc *argas* șarpele; fie datorită felului său de a se exprima, care provoca o impresie neplăcută printre cei care-l ascultau. Tot Argas era și numele unui poet care compusese cântece (*nomoi*) puțin valoroase și plictisitoare¹¹. Dar despre toate acestea, cum zice Platon, destul.

1. Theopomp din Chios, care a trăit în secolul al IV-lea î.Chr., este autorul unei lucrări intitulate *Philippika* (*Istoria lui Filip*), care depășește cu mult istoria Greciei și a Macedoniei de pe vremea domniei lui Filip, regele Macedoniei (382–356 î.Chr.). Era, de fapt, așa cum o consideră Polibiu, o istorie universală în care numele lui Demostene, aprigul dușman al lui Filip, revine de cinci ori. „Istoria” lui Theopomp a fost una din principalele surse consultate de Plutarh când a scris *Viața lui Demostene*.

2. În gr. *hoi agathoi andres*: „oamenii buni”, în sensul de „nobili” opuși celor „răi” și „proști”: *hoi kakoi*. Această antinomie se întâlnește deseori în opera poezilor greci din secolele VII și VI î.Chr., pe vremea când cetățile-stat erau răvășite de lupte civile pentru preluarea puterii. Unul din cei mai aprigi susținători ai cauzei aristocrației locale a fost poetul Theognis din Megara (sec. VI î.Chr.).

3. În gr. *machaira*, nu înseamnă sabie, ci un cuțit preluat de greci din Orient, de formă încovoiată, armă extrem de periculoasă.

4. Din Atena.

5. Problema originii etnice a bunicii lui Demostene a dat naștere la multe comentarii răuvoitoare încă din antichitate – între altele a fost folosită ca armă de atac de către Eschine, temutul adversar al lui Demostene. Totul se baza pe promulgarea unei legi emise de Pericle în 451 î.Chr., care prevedea că un cetățean atenian trebuie să aibă ambii părinți de cetățenie ateniană. Cu toate acestea, împotriva lui Demostene, care a avut dușmani, niciodată nu a fost depusă o cerere de a i se lua cetățenia,

sub pretextul originii scite a bunicii lui, ceea ce înseamnă probabil că Demostene se trăgea dintr-o familie de rezidenți atenieni din Bosfor, unde se refugiase Gylon, bunicul lui Demostene, acuzat că părăsise în mâinile inamicului o cetate din Pont, unde era comandantul unei garnizoane ateniene.

6. După unele afirmații făcute de însuși Demostene, de pildă în prima sa pledoarie împotriva tutorilor ce-i avusese, se pare că era ceva mai mare de șapte, dacă nu chiar de opt ani. În *Corpus* nr. XXVII.

7. Un patrimoniu de 14 talanți. Ibidem.

8. Condiția fiului unui cetățean de drept.

9. Antiphanes din Smirna sau din Rhodos (ca 408–330 î.Chr.) a fost un renumit poet comic din secolul al IV-lea î.Chr., inițial contemporan cu Aristofan și apoi cu Menandru. Fragmente din opera sa se găsesc în *Comicorum Atticorum Fragmenta* (CAF), Edmonds-Maxwell.

10. Eschine (*Catalog* II, 99) susține că această poreclă a primit-o Demostene abia atunci când i-a dat în judecată pe foștii săi iutori, pornind împotriva lor un proces care i-a adus renume.

11. Menționat doar de Aulus Gellius în *Noptile attice*, III, 13, ca autor de cântece de banchet.

5 Pe cât se spune, iată care a fost începutul hotărârii sale de a se dedica oratoriei. Oratorul Callistratos¹ se afla în tribunal ca să-și apere cauza în procesul ce-i fusese intentat pentru Oropos. Lumea stătea cu sufletul la gură ca să asculte dezbaterile, fie pentru marele talent al oratorului, a cărui faimă ajunsese la culme, fie deoarece despre procedura judiciară (*praxis*) se făcuse mare valvă. Demostene află că profesorii și pedagogii săi se înțeleaseră între ei să asiste la proces. El izbuti prin rugăminți și promisiuni să-și convingă propriul pedagog să-l ia și pe el la dezbateri. Acesta avea cunoștințe printre oamenii însărcinați să deschidă porțile tribunalelor și, în felul acesta, obținu locuri unde băia-tul putea să se așeze și să asculte vorbitorii fără a fi

văzut. Callistratos câștigă în mod strălucit procesul și își atrase o nemărginită admirație. În schimb, Demostene resimți un sentiment de invidie în fața acestui triumf, văzându-l pe orator copleșit de mulțimea care-l felicita. Nu-i mai puțin adevărat că a recunoscut cu acest prilej și admirat forța elocinței, astfel plăsmuită prin natura ei încât să fie în stare să pună stăpânire și să domolească orice.

Urmarea a fost că a părăsit studiul altor discipline, cât și orice altă preocupare potrivită la tânăra lui vârstă, propunându-și un singur țel: să-și dedice orice străduință elocinței, pentru a intra și el în rândul oratorilor.

Deși în acele vremuri Isocrate² ținea încă cursuri de elocință, a preferat să-l aleagă ca maestru pe Isaaios sau, după câte pretind unii, pentru că orfan fiind, nu-și putea permite să-i plătească lui Isocrate suma de zece mine, tarif fixat pentru cursurile lui. Este însă posibil ca el să fi preferat oratoria lui Isaaios³, care se dovedise a fi mai eficace și mai potrivită pentru scopuri practice. Cu toate acestea, Hermippos⁴ susține că a găsit în niște *Memorii* (*Hypomnemata*) anonime însemnarea că Demostene ar fi fost și elevul lui Platon și că a tras mari foloase pentru compoziția discursurilor sale din audierea acelor cursuri. Și Ctesibios⁵ notează că Demostene, pe ascuns, datorită lui Callias din Siracuză⁶, a avut acces la operele lui Isocrate și ale lui Alcidas⁷, pe care le-a studiat cu multă atenție.

1. Callistratos, om politic atenian din prima jumătate a sec. al IV-lea î.Chr., a fost unul dintre strategii care au participat la războiul din Corint (322–320 î.Chr.) și promotor al înființării celei de a doua Ligi Ateniene. Vezi A. Piatkowski, *O istorie a Greciei*, Editura Albatros, 1988, pp. 241 și urm.; 243; 248 și urm.

2. Marele retor și orator atenian din sec. al IV-lea î.Chr. (436–338 î.Chr.), totodată și renumit profesor de retorică. Spre sfârșitul vieții, susținătorul înființării unei uniuni panelenice sub guvernarea Atenei. Simpatizant al regelui Filip al Macedoniei și, ca atare, adversar al lui Demostene. Prin discursurile sale sprijinea proiectul ca grecii să participe la expediția macedoneană pregătită de Filip împotriva Persiei. Vezi M. Marinescu-Himiu și A. Piatkowski, *Istoria literaturii eline, op.cit.*, p. 372-376.

3. Retor atenian (cca 420–350 î.Chr.), originar din Eubeea. Cele 11 discursuri care s-au păstrat integral de la Isaios se referă în exclusivitate la procese de moștenire. Se înțelege de ce Demostene l-a ales printre magistrii săi. *Ibidem*, 370-371.

4. Erudit și istoric de la sfârșitul sec. al II-lea î.Chr., originar din Smirna. Pentru că fusese elevul lui Callimah i se zicea „Callimacheanul”. Principala sa lucrare intitulată *Bioi* (Biografii), cuprinde o imensă cantitate de informații despre oamenii de stat, retorii și filosofi din vremea sa. „Viețile” lui Hermippos au constituit unul din principalele izvoare de documentare și pentru Diogenes Laertios. Vezi A. Frenkian, *Izvoarele filosofiei grecești*, în Diogenes Laertios, *Despre viețile și doctrinele filosofilor*, Editura Academiei, București, 1963, p. 51. Reediteare, Editura Polirom, Iași, 1998. În *Viața lui Demostene*, Plutarh îl citează de patru ori, cf. Cicero, *Brutus*, 121; Tăcit însă, în *Dialogus de oratoribus* infirmă orice legătură între Demostene și Platon.

5. Autor al unui tratat minor *Despre filosofie*, citat în Pseudo – Plutarh *Viețile celor zece oratori*, 844 C; D.

6. *Ibidem*.

7. Alcidas din Efe, retor și sofist; discipol al lui Gorgias, a fost unul din cei mai aprigi adversari ai lui Isocrate pe care-l atacă în lucrarea sa intitulată *Despre autorii de discursuri scrise sau, cu alt titlu, Despre sofști*.

6 Când a ajuns la majorat, prima sa grijă a fost aceea de a intenta procese tutorilor săi, tot el fiind cel care a scris pledoariile ce se cuveneau rostite. Dar ad-

versarii săi au găsit la rândul lor tot felul de porțițe de scăpare legale și au intentat și ei procese¹. Demostene însă – după cum spune Tucidide², supunându-se unor obositoare exerciții nu lipsite de pericol și istovitoare, izbuti să câștige cauza, fără însă a recăpăta nici cea mai mică parte din moștenirea părintească³. Pe de altă parte, capătă curaj în a se exprima și, într-o mare măsură, experiența pe care i-o oferea practica. Nu lipsea nici gustul căpătat pentru onoruri, nici sentimentul de putere care apar în dezbaterile publice, așa încât începu să ia cuvântul în public și să se preocupe și de treburile politice. Apoi, întocmai lui Laomedon și Orchomenos⁴ – se spune că acesta, pentru a se vindeca de o afecțiune a splinei, la sfatul medicilor, începu să facă lungi plimbări în urma cărora se restabili – reluă participarea la concursuri, al căror premiu era o coroană și, încă în așa măsură, încât deveni unul dintre cei mai buni alergători de cursă lungă. Așa s-a întâmplat și cu Demostene. Așadar, dedicându-se inițial oratoriei pentru a pune regulă în treburile lui particulare, urmarea a fost că, odată obținută abilitatea și forța de expunere, căpătă și prioritate asupra concetățenilor săi în materie de probleme politice cu ocazia dezbaterilor care se țineau de la tribună, întocmai unor întreceri atletice⁵. Cu toate acestea, când s-a prezentat pentru prima oară în fața Adunării Poporului (*demos*)⁶ a fost întâmpinat cu gălăgie și răsete nestăpânite, provocate de straniul său mod de a vorbi, deoarece în discursul ce-l ținea perioadele păreau că se amestecă una cu alta, motiv pentru care ideile expuse deveneau plictisitoare și exagerat prelungite. Pe cât se pare, mai avea și vocea slabă, pro-

nunțarea nesigură și respirația scurtă. Acest din urmă defect îl constrângea să-și întrerupă perioadele, ceea ce contribuia la întreruperea discursului. Până la sfârșit renunță la Adunare și, o dată, în vreme ce se plimba adânc descurajat prin Pireu, a fost observat de Eunomos Triasios⁷, deja în pragul bătrâneții. Acesta îl muștră, pentru că, îi explica el, deși oratoria lui se apropia destul de mult de cea a lui Pericle, se trăda pe sine însuși datorită unei timidități excesive și unei slăbiciuni de expresie supărătoare. În loc să înfrunte curajos mulțimile, fără nici un efort în a-și întări fizicul, pentru viitoare înfruntări, se lăsa pradă lipsei de vlagă⁸.

1. S-au păstrat cinci discursuri ale lui Demostene (Corpus XXVII–XXXI) rostite împotriva tutorilor. Trei, împotriva lui Aphobos și două împotriva lui Onetor, cumnatul lui Aphobos.

2. Tucidide, *Istoria războiului peloponesiac*, I, 18, 3: „Grecii, Atenienii și Lacedemonienii, fără întrerupere, de la războaiele medice și până la războiul peloponesiac, când încheiau tratate de pace, când se războiau între ei, când cu aliații lor. Așa s-au pregătit temeinic pentru lupte, au devenit din ce în ce mai pricepuți, exercitându-se chiar în timp ce înfruntau primejdile”. Traducere de N.I. Barbu, Editura Științifică, 1966.

3. Cu toate acestea, Demostene, în discursul XXXI, 80 (din Corpus) afirmă că tot a izbutit să recapete ceva.

4. Personaj necunoscut.

5. Nu se cunoaște împrejurarea în care Demostene a luat pentru prima oară cuvântul în *Boulé*, „Sfatul deliberativ al Atenei”, alcătuit din 500 de membri care aveau sarcina să pregătească textele de legi pentru a fi votate în *Ecclesia*, „Adunarea Poporului”. Se știe doar atât. Primul său mare discurs politic a fost acela *Despre symmorii*. *Symmorii* era o reuniune de circa 60 de cetățeni ajuți din Cetatea Atenei care avea îndatorirea să contribuie (în sensul de sponsorizare) la anumite îndatoriri publice, printre altele, întreținerea flotei ateniene. Iar prima sa pledoarie în fața unui tribunal, discursul *Împotriva lui Leptines* (Corpus XX), ambele

ținute probabil în anul 354 î.Chr. La această dată Demostene nu avea 30 de ani, vârsta considerată de atenieni potrivită pentru începutul unei cariere politice.

6. În text *demos*, „poporul” pentru *Ecclesia*, „Adunarea Poporului”.

7. Personaj necunoscut.

8. Se știe că, pentru a-și corecta respirația, Demostene s-a adresat unui actor renumit, Neoptolemos, care i-a dat lecții de dicțiune. Pseudo-Plutarh, *Viațile celor zece oratori*, 844 F.

7 După câte merge vorba, se mai spune că a mai avut o cădere și cu un alt prilej. Pornise înapoi, pe drumul spre casă, profund tulburat și abătut când iată, alături de el, apărură actorul Satyros¹ care îl însoți o bucată de drum. Demostene i se destăinuie cât este de amărât, explicându-i că în ciuda faptului că dintre toți oratorii el era cel care se străduia cel mai mult – punându-și în joc până și sănătatea fizică – nu se bucura de simpatia publicului², în timp ce marinari beți, inculți erau ascultați și dominau tribuna³. Nimeni în schimb nu-i acorda lui, Demostene, nici cea mai mică atenție. „Spui adevărul, Demostene”, îi replică Satyros. „Eu însă te voi vindeca repede și degrabă de această pacoste cu condiția să-mi reciti un vers oarecare din Euripide sau din Sofocle.” Demostene rosti câteva versuri după care Satyros reluă recitarea aceluiași versuri, declamându-le într-un mod artistic, cu exprimarea convenită până într-atât de frumos, încât lui Demostene i se părură cu totul altele decât cele pe care le recitase el. Așa a ajuns să se convingă că prin arta declamației discursul capătă frumusețe și grație, că exercițiul aproape nu contează dacă nu este luat în seamă modul potrivit de a prezenta

subiectul și exprimarea. Consecința a fost că Demostene și-a construit un adăpost subteran (*katageion*), care s-a păstrat până în zilele noastre. Aici cobora zilnic pentru a-și modela vocea, pentru a declama și a-și întări vocea; adesea rămânea aici câte două, trei luni fără întrerupere, așa încât, până în cele din urmă, chiar dacă ar fi vrut, de rușine nu îndrăznea să iasă.

1. Satyros era unul din cei mai renumiți actori tragici de la Atena în sec. al IV-lea î.Chr. P. Ghron-Bistagne, *Recherches sur les acteurs dans la Grèce antique*, Paris, 1976, p. 355. În Pseudo-Plutarh, *Vitae* X or. 845 B, pentru actorul consultat de Demostene este dat un alt nume: Andronicos.

2. Ceea ce îl afecta foarte mult.

3. Aluzie la dușmanul lui, Demades, care fusese marinar.

8 În afară de aceasta, până și întâlnirile, și conversațiile cu oameni străini, fie și cele de lucru îi dădeau prilej să facă exerciții. De îndată ce rămânea singur, cobora în adăpostul subteran și repeta una după alta faptele puse anterior în discuție, precum și argumentația adusă. Discursurile pe care întâmplător le auzise, le trecea în revistă, le prelucra în sentințe (*gnomai*) și în perioade (*periodoi*) și astfel, prin corecturi și felurite schimbări, transforma tot ceea ce-i fusese spus de un altul, cât și cele spuse de el altcuiva. De aici i-a venit faima că nu era talentat, că se bizuia doar pe abilitatea și pe forța oratorică dobândită printr-un neîntrerupt exercițiu; pe cât se părea, faptul că nu era ușor să-l auzi improvizând părea a fi un semn sigur <pentru această presupunție>; și încă ceva. Adesea, pe când stătea așezat

în Adunarea Poporului, se întâmpla ca asistența să-l cheme pe nume. Ei bine, el nu se prezenta la tribună până ce nu reflecta la cele ce avea de spus, fără a fi pregătit. Din acest motiv mulți alți demagogi îl luau în derâdere, iar Pytheas¹ a spus că argumentele lui miroseau a „neputință”. Ceea ce era o batjocură. Demostene însă îi dădu un răspuns plin de duh: „Așa o fi, Pytheas, dar lampa mea și a ta nu asistă la aceleași spectacole!” Față de altă lume însă nu dezmințea cele ce se spuneau despre el, ci dimpotrivă, admitea că rostește discursuri care chiar dacă nu erau în întregime scrise mai dinainte, nu înseamnă că erau și lipsite de un plan prestabil. Și susținea că acela care se preocupă de ce are de spus este un partizan al democrației. Grijă de a-ți pregăti discursurile implică un anume respect față de auditoriul din Ecclesia (*demos*). Și invers. A nu te preocupa de modul în care auditoriul receptează mesajul unui discurs este ceva tipic unui regim oligarhic, care se sprijină mai mult pe violență decât pe convingere.

În privința lipsei de curaj pentru a improviza se mai citează și următoarea întâmplare: atunci când, o dată, asistența din Ecclesia făcea gălăgie împotriva lui Demostene, însuși Demades² se ridică în picioare și, improvizând, îi veni în ajutor. Ceea ce în schimb Demostene n-a făcut niciodată pentru Demades.

1. Personaj care va fi din nou citat în capitolele 21, 2; 27, 2, 4, 5; cf. „Biografia” lui Cicero de Plutarh, 50, 4. Pytheas ducea o viață depravată și era renumit pentru insolența sa. Aluzia pe care o face aici este obscenă.

2. Demades era un celebru orator al timpului, totodată și om politic; cariera și-a început-o ca susținător al partidei promacedonene din Attica, rămânându-i fidel până la sfârșitul vieții. Numele său este legat de tratativele de pace duse de atenieni cu Filip, regele Macedoniei, după

bătălia de la Cheronea (august 338 î.Chr.). Informația se găsește la Diodor, *Biblioteca istorică*, XVII, 15, 3. Vezi A. Piatkowski, *O istorie a Greciei*, op. cit., p. 281. Bătălia de la Cheronea era ultima etapă a unui sir de victorii obținute de Filip împotriva Tebei care, în anul 338 î.Chr. (primăvara) încheiase o alianță cu Atena împotriva lui Filip. În revista „Atene e Roma”, serie nouă, 36, 1991, pp. 70-83, M. Marzi publică o dare de seamă asupra activității lui Demades în acest timp, intitulată *Demade politico e oratore*. După moartea lui Filip și plecarea lui Alexandru în Orient, Demades se bucură de mare trecere la Atena. Ulterior însă a fost acuzat că ar fi participat la ajutorul dat de Atena lui Harpalos (323) și, în consecință, i s-a retras cetățenia. Vezi A. Piatkowski, op. cit., p. 328 și urm. Harpalos era unul din oamenii de încredere ai lui Alexandru, trezorier al Statului macedonean pentru Asia, care, nu se știe din ce motive, îl trădase pe Alexandru și venise la Atena, unde a cerut azil politic. Cererea sa nu a fost satisfăcută. Lui Demades cetățenia i-a fost însă redată în 322 î.Chr., când Atena a avut din nou nevoie de el, după moartea lui Alexandru, în tratativele pe care le-a dus cu Antipatros, regentul Macedoniei, la acea vreme împuternicit și cu conducerea Asiei Mici. Guvernatorul macedonean fusese nevoit să treacă în Peninsula Balcanică în urma unei revolte a grecilor. Atena, așătată de Demostene la revoltă, a cedat în fața forțelor macedonene, iar oratorul s-a refugiat în Calauria, o mică insulă, unde a fost găsit de oamenii lui Antipatros și unde s-a sinucis. Unul din cei care au redactat sentința de moarte a lui Demostene a fost și Demades. Vezi cap. 28, 2. Cf. Plutarh, *Focion*, 26. Sfârșitul tragic al lui Demostene este descris în cap. 31, 4-6.

9 Dar atunci, s-ar putea întreba cineva, cum se face că Eschine¹ îl numea pe Demostene „omul cel mai demn de admirație” pentru curajul dovedit în discursurile sale². Sau cum de s-a întâmplat că a fost singurul care s-a sculat să ia cuvântul împotriva nesfârșitei revărsări de vorbe goale a lui Python din Byzantion³? Să ne amintim și împrеjurarea în care Lamachos din Smyrna⁴ a compus un encomion în cinstea regilor

Filip și Alexandru – presărat cu multe atacuri la adresa tebanilor și a olynthienilor⁵ – pe care l-a citit la Olympia – prilej pentru Demostene de a se ridica în picioare și de evoca citând fapte și aducând probe, toate beneficiile venite din partea grecilor de care s-au bucurat barbarii și locuitorii Chalkidei și, dimpotrivă, toate suferințele provocate de cei care-i adulau pe macedoneni. El a izbutit în așa măsură să întoarcă în favoarea sa atenția auditoriului încât, în cele din urmă, sofistul, de frica tumultului care a urmat, a luat-o la goană părăsind solemna Adunare.

Pe cât se pare, așadar, Demostene înțelesese în cele din urmă că însușirile lui Pericle nu se potriveau cu ale sale deși, cu toate acestea, îl pizmuia și îi imita elocința, modul de exprimare la tribună, precum și obiceiul de a nu se pripi să ia cuvântul în orice fel de confruntări. Și aceasta deoarece reținuse faptul că măreția lui Pericle provenea din acest mod de comportare.

Adevărul era că Demostene nu căuta faima ocazională și rareori, din voință proprie, îngăduia ca forța sa oratorică să depindă de caz. Nu încape îndoială că discursurile pe care le rostea erau mai îndrăznețe, mai violente decât cele pe care le-a redactat în scris – dacă umva este să dăm crezare lui Eratosthene, lui Demetrios din Phaleron și poeților comici⁶. Eratosthene afirmă că cel mai adesea Demostene, când lua cuvântul, părea inundat de furia bacchică. Demetrios, că a rostit acel jurământ în versuri în fața Adunării Poporului, de parcă era posedat de o inspirație divină: „Jur pe țarină, pe izvoare, pe fluvii și pe râuri”.

Unul din poezii comici îl numea „flectar”, un altul⁷, punându-l la stâlpul infamiei pentru obiceiul său de a vorbi în antiteze, zice așa:

<A> „Relua, întocmai cum ai formula.

 I-ar plăcea lui Demostene să adopte o asemenea «perioadă».”
afară dacă, pe Zeus, Antiphanes nu cumva a făcut o glumă referitoare la discursul despre Halonesos⁸, o insulă referitor la care Demostene, Atenianul, își sfătuisa concetățenii să nu să fie *luată*, ci *reluată* de la Filip, mizând doar pe silaba inițială.

1. Eschine (cca 389–314 î.Chr.) a fost cel mai aprig adversar al lui Demostene. Retor și orator de talent, ca om politic, alături de Demades, s-a arătat a fi unul din cei mai fideli susținători ai partidei promacedoniene din Attica. De la Eschine s-au păstrat trei discursuri politice: *Împotriva lui Timarchos*; *Despre falsa ambasadă* și *Împotriva lui Ktesiphon*.

2. Adevărul este că în discursul său *Împotriva lui Ktesiphon* (Corpus III, paragraful 152), Eschine se mărginea să opună „curajul”, „talentul oratoric” al lui Demostene neputinței acestuia de a îndeplini acțiuni utile patriei. Plutarh suprimă însă cuvintele de blam pentru a reaminti numai aprecierile elogioase.

3. Python din Byzantion era omul de încredere al regelui Filip al Macedoniei. În 343 î.Chr. Filip I-a invitat la Atena cu scopul de a-și asigura bunăvoința ateniienilor pentru planurile sale de a extinde influența macedoneană în Pelopones.

4. Menționat de Pseudo-Plutarh în *Viețile celor zece oratori*, 845 c. Acest Lamachos, pe care Plutarh îl socotește drept originar din Terina, s-a aflat întâmplător cu Demostene la Olympia, unde oratorul conducea o delegație ateniană (vara anului 324 î.Chr.) venită aici să ia o hotărâre în privința cererii lui Alexandru de a fi recunoscut de greci ca pogorând dintr-o filiație divină. O a doua cerere a Macedoneanului era mai prozaică. Reîntoarcerea macedonofililor exilați în cetățile lor de baștină.

5. Primele victime ale expansiunii macedonene în habitatul egeic.

6. Plutarh citează pe scurt surse demne de încredere. Eratosthene, originar din Cyrenaica, poet și erudit din sec. al III-lea î.Chr. Mai este o dată citat în 30, 3. Fost discipol al lui Calimah, din 246 î.Chr. a devenit directorul Bibliotecii din Alexandria. Preocupările sale științifice și literare erau multiple. A rămas însă celebru pentru studiile sale de geografie și matematică, printre altele, măsurători ale globului pământesc. Demetrios din Phaleron, discipol al lui Theofrast, eminent om politic, a condus Atena timp de zece ani, între 317 și 307 î.Chr., cu modestul titlu de „supraveghetor al Cetății” (*epimeletes tes poleos*). Este posibil să fi scris o „Biografie” a lui Demostene. În orice caz, faptul că era înputemicitul regelui Cassandros al Macedoniei nu contribuie să fie socotit drept un „admirator” al lui Demostene. Viața lui este cunoscută datorită lui Diogenes Laertios, *op.cit.*, V, 75–85. Cât despre poezii comici la care se referă Plutarh, nu se știe prea mult. În secolele IV și III î.Chr., dramele comice prezentate publicului atenian conțineau atacuri virulente și injurii la adresa oamenilor politici. Faptul că Plutarh îi menționează, înseamnă că avea încă la dispoziție textul pieselor despre care vorbește. Eventual, le cunoștea din bibliografia consultată.

7. Acest „altul” este probabil poetul comic Antiphanes, menționat ceva mai jos, la vocativ (sec. IV î.Chr.), totodată autor al unei „Biografii” a lui Alexandru. Mai este citat în capitolul 4, 6 cu referire la o dramă comică în care își bătea joc de flautistul supranumit „Batalos”, „Efeminatul”, poreclă care i se dădea și lui Demostene. Vezi mai sus nota 9 la cap. 4. De asemenea, *Comicorum Atticorum Fragmenta*, Emonds-Maxwell, II, 80. În Diogenes Laertios, *op.cit.*, II, 108, se mai găsește și o altă informație despre defectul de pronunțare a sunetului *rho* de către Demostene înserată în versurile unui poet comic anonim, publicate de Meinecke în *Comicorum Graecorum Fragmenta*, IV, 618. Este posibil ca acest poet să fi fost unul și același cu cel pe care-l denumea „flectar” și își bătea joc de el că nu poate pronunța pe *rho* (*rhopperperéthes*).

8. Discursul despre Halonesos face parte din *Corpus*-ul demostenic, dar nu a fost pronunțat de Demostene, ci de un anume Hegesippos în anul 343, cu ocazia ofertei făcute de regele Filip ateniienilor ca să le înapoieze mica insulă Halonesos, ocupată de pirați în schimbul renunțării la atitudinea ostilă ce o aveau față de el. Așadar, Filip nu „dădea” și „redădea” insula ateniienilor, stăpânii de drept.

10 În rest, toată lumea era de acord asupra faptului că datorită însușirilor sale naturale, Demades¹ era de neîntrecut. Cu improvizările ce le făcea întrecea discursurile ponderate și bine pregătite de Demostene. Ariston din Chios² ne-a transmis o părere a lui Theofrast despre acești doi oratori o dată când fusese întrebat ce anume crede despre Demostene, în calitate de orator. El a răspuns: „Este un om demn de Cetatea sa”; iar despre Demades: „Este un om care depășește Cetatea”³. Același filosof povestește că Polyeuct din Sphetion⁴, unul din oamenii politici ai timpului, declarase că „Demostene era un excelent orator”, dar că „Focion era mai viguros, deoarece izbutea să concentreze într-un discurs foarte scurt un număr cât mai mare de idei”. Pe cât se spune, însuși Demostene de câte ori Focion⁵ suia la tribună pentru a aduce contraargumente la afirmațiile făcute de el, se adresa astfel susținătorilor săi: „se înalță coasa care-mi amenință cuvântările...”. Nu este însă limpede dacă această reacțiune în sufletul lui Demostene era provocată de abilitatea retorică a lui Demades sau dacă nu cumva de modul de viață al acestuia și de renumele de care se bucura. El își dădea bine seama de faptul că nu era de ajuns o singură vorbă, un singur semn venit de la cineva care se bucură de încrederea altcuiva ca să depășească în forță numeroasele și lungile perioade.

1. Vezi mai sus nota 2 de la cap. 8.

2. Ariston din Chios (sec. III î.Chr.) era un filosof stoic, autor al unei lucrări intitulată *Împotriva retorilor*; mai este încă o dată citat în capi-

tolul 30, 1. În mica biografie pe care i-o face Diogenes Laertios în „Viațele filosofilor”, VII, 160-164 (vezi Diogenes Laertios, *Despre viațele și doctrinele filozofilor*, traducere din limba greacă de C.I. Balmuș, „Biblioteca pentru toți” nr. 1469-1470, Editura Minerva, București, 1997), este înfățișat ca un om ciudat, care pretindea că „scopul existenței umane este o viață de totală indiferență față de orice intermediar între virtute și viciu”. L-a cunoscut personal pe Zenon și a scris un tratat *Despre opiniile lui Zenon*.

3. În gr. *hyper ten pōlin*.

4. Polyeuct era un susținător fidel al lui Demostene. Biografia sa se găsește la Pseudo-Plutarh, *Viețile celor zece oratori*, 846 C. Mai este citat în capitolul 13, 6 și în capitolul 23, 4. A fost ambasador atenian în Pelopones în 343 și a făcut parte din grupul oratorilor ceruți să-i fie predați lui Alexandru (23, 4) în urma acțiunilor antimacedonene organizate de Demostene după distrugerea Tebei de către macedoneni în septembrie 335 î.Chr.

5. Focion (cca 397-318 î.Chr.) a fost strateg atenian, totodată și un om politic de vază. Filomacedonean declarat, era firesc să devină adversar al lui Demostene. Plutarh, care i-a scris biografia în *Viețile paralele*, l-a confruntat cu romanul Cato Minor. Și Focion a participat alături de Demades la tratativele duse de Atena după bătălia de la Cheronea (338 î.Chr.) (vezi nota 2 de la cap. 8), iar după războiul lamiac, care a fost o mare răscoală a grecilor împotriva macedonenilor, după moartea lui Alexandru (323 î.Chr.) s-a arătat de acord cu instalarea unei gamizoane macedonene la Atena.

11 După câte relatează Demetrios din Phaleron¹, care mărturisește că aceste spuse le-a auzit chiar de la Demostene – oratorul își îngrija propriile defecte fizice făcând următoarele exerciții: a scăpat de pronunțarea nu tocmai clară a cuvintelor și de bâlbâială și a izbutit să articuleze bine cuvintele pronunțând discursurile cu pietricele în gură; pentru a-și întări vocea vorbea alergând și parcurgând străzile în salturi, în vreme de declama niscuiva discursuri sau versuri

dintr-o singură răsuflare; acasă avea o oglindă mare în fața căreia se așeza și începea să facă exerciții de declamație. Se povestește că un oarecare s-a dus la el pentru a-i cere asistență juridică la un proces. Omul îi povestește că un tip îi trăsese palme. „Nu-i adevărat, îi răspunse Demostene, n-ai pățit nimic din cele povestite!” Atunci clientul, ridicând vocea, strigă: „Cum așa, Demostene, eu n-am pățit nimic?”. „Pe Zeus, replică oratorul, abia acum aud vocea unui om care a suferit o nedreptate și a fost lovit!” Până într-atât consideră că sunt demne de încredere tonul vocii și expresia în ce privește efectul celor rostite. Modul său de a se exprima plăcea nespun multimei, în timp ce persoane cu gust rafinat, printre care și Demetrios din Phaleron, îi considerau vulgar modul de a se exprima lipsit de elevație și de vigoare. Hermippos notează că Aision, cărui i se ceruse să vorbească despre oratorii de odinioară, comparativ cu cei din vremea sa, a spus că acei care îi ascultau nu-și puteau reține admirația asupra modului frumos (*eukosmos*) și plin de măreție (*megalogrepés*) în care ei se adresau Adunării Poporului. Cu toate acestea, o dată citite cuvântările lui Demostene, ele se dovedeau a fi mult superioare celor vorbite, datorită grijei cu care erau redactate, cât și pentru forța de expresie ce o cuprindeau. Inutil de a mai insista asupra faptului că discursurile sale scrise sunt severe, aspre. Dar, pe de altă parte, în replicile pe care le dădea improvizând, știa cum să mânuiască arma ironiei. Odată, când Demades a spus: „Pe mine să nu mă învețe scroafa care o învață pe Atena”², Demostene i-a răspuns prompt: „Dar această Atenă mai ieri a fost vene-

rată la Kollytion³, în timp ce comitea un adulter”. Atunci când un hoț, supranumit „omul de bronz” a încercat să-l atace privitor la vechile sale nocturne, când își redacta discursurile, i-a răspuns: „știu că te supără faptul că eu ard lampa. Dar voi, atenieni, să nu vă mirați de furtisagurile la care sunteți supuși, dat fiind că avem hoți zămisliti din bronz și locuințe cu ziduri de argilă”. Prin urmare, chiar dacă aș mai avea de spus și alte lucruri pe această temă, precum și altele, prea bine știute, mă voi opri totuși aici. Celelalte aspecte ale firii și ale caracterului lui Demostene se cuvin să reiasă din activitatea sa politică și din acțiunile sale.

1. Vezi nota 6 la capitolul 9.

2. Expresie proverbială, preluată și în limba latină: *sus docet Minervam* („scroafa o învață pe Minerva”).

3. Cartier al orașului Atena.

12 Așadar, încep să se ocupe de treburile publice pe vremea războiului fokean¹, după cum mărturisește el însuși și după cum se poate deduce din discursul lui împotriva lui Filip. De fapt, unele din aceste orații sunt contemporane cu perioada când fokeenii fuseseră învinși, dar altele, mai vechi, se referă la evenimente strâns legate de acest conflict². Este limpede, de pildă, că a compus discursul ținut cu ocazia procesului care, probabil, a avut loc împotriva lui Midas la vârsta de 32 de ani³. Pe acea vreme nu se bucura încă de nici un fel de influență politică și de nici un fel de notorietate pu-

blică. Impresia mea este că datorită acestei condiții în primul rând, și anume de frică, a renunțat să-l mai urmărească în justiție pe adversarul său în schimbul unei sume de bani, căci:

„nu era om bun la suflet și nici milos”,

ci dimpotrivă, impetuos și devenea violent doar când era vorba să-și apere interesele de atacuri. Dându-și așadar seama că nu era ușor să abați un om de talia lui Midas, cedă presiunilor acelora care veniseră să intervină în favoarea inculpatului. În ce mă privește, nu cred că, în sine, cele trei mii de drachme pe care le-a primit ar fi putut să-i împrăștie amărăciunea dacă ar fi existat speranța unei victorii asupra inamicului său. Cu toate acestea, când își luă ca un nobil fundament al politicii sale apărarea grecilor față de Filip și s-a luptat pentru acest țel, într-un chip atât de demn, de îndată deveni renumit.

Discursurile pe care le pronunța și sinceritatea expresiei lor îl înălțară în ochii tuturor până-ntr-atât, încât a câștigat admirația întregii Grecii și a atras atenția Marelui Rege⁴. Dintre toți oamenii politici greci era cel pe care Filip îl admira cel mai mult⁵. Chiar și adversarii săi erau de acord că luptau împotriva unui om de seamă. Iar Hypereides, la rândul lui, și Eschine, deși îl acuzau, îi recunoșteau calitățile unanim apreciate.

1. Între anii 356 și 346 î.Chr. au avut loc așa numitele „războaie sacre”, începute în Grecia Centrală prin ocuparea Sanctuarului de la Delfi de către focenii, dușmanii Tebei. Vezi A. Piatkowski, *op.cit.*, pp. 275-278. Teba și aliații ei au intervenit în sprijinul Amficleioniei care răspundea de bunul mers al Oracolului. În 352 î.Chr. regele Filip al

Macedoniei găsi că aceste conflicte interne erau un bun prilej să-i ofere posibilitatea de a înainta spre sudul Peninsulei balcanice. Cu multă diplomatie îi convinse pe tessalieni să formeze o Ligă – după moda timpului – al cărei conducător se proclamă chiar el. În numele acestui titlu, în iulie-august 352 î.Chr. apăru la Termopile, dar înaintarea sa a fost oprită de atenienii aliați cu focenii. Diodor, *Bibliotheca istorică*, 38, 1-8. Ceea ce nu însemna că războiul sacru care se ducea pe acea vreme luase sfârșit. În 349 î.Chr., după un timp în care fusese bolnav – Filip a trecut din nou la acțiune. Cu doi ani înainte, și anume în 351 î.Chr., Demostene ținuse deja primul său discurs din seria *Filipicelor*. Ceea ce preconizase în acest discurs, și anume ocuparea Olynthului de către macedonenii, s-a și întâmplat; la această vreme, în 342 î.Chr., Olynthul a căzut în mâna lui Filip. Primele negocieri de pace au început în 347 î.Chr., când Atena a trimis la Pella, în Macedonia, noua reședință regală, o delegație condusă de Philocrates, din care făcea parte atât Demostene, cât și Eschine. În urma tratatelor, Liga Ateniă, cu excepția orașului Amphipolis, pierdea o bună parte din litoralul tragic unde avea colonii. Chersonesus tragic totuși îi rămânea, ceea ce însemna mult pentru traficul de mărfuri supraviețuit de Atena. Pacea s-a încheiat în 346 î.Chr. și a intrat imediat în vigoare.

2. Aluzie la discursurile ținute de orator împotriva înaintării regelui Filip în Grecia și anume: *Filipica întâi* în 351 î.Chr.; cele trei *Olynthice* în 349 î.Chr.; *Cu privire la pace* în 346 î.Chr.; *Filipica a doua* a fost rostită fie la sfârșitul anului 344 î.Chr., fie la începutul anului următor, 343 î.Chr.; după puține săptămâni au urmat *Filipica a treia* și apoi *Filipica a patra*. Autenticitatea acestui ultim discurs este însă pusă la îndoială.

3. Midas era un bogat om de afaceri, partizan al lui Eubulos. În anul 348 î.Chr., într-un conflict spontan iscat cu Demostene în teatrul lui Dionysos de la poalele Acropolei, l-a lovit cu sete pe orator în fața publicului. În urma acestei întâmplări Demostene izbuti să capete în Ecclesie un vot de blam împotriva celui ce-l atacase, ceea ce îi permitea să-l dea în judecată. Procesul însă nu a avut loc. Fie că într-adevăr Demostene a primit de la Midas suma de 3000 de drachme drept despăgubire, așa cum susține Eschine (Corpus Esch., III, 52), fie că n-a avut curajul să-l mai înfrunte, deoarece Atena trecea prin momente grele. În acele luni Eubulos, asistat de Eschine (346 î.Chr.), lupta pentru încheierea războaielor sacre. Or, Midas făcea parte din facțiunea condusă de Eubulos.

4. Regele Persiei, Darius Ochos, din familia Achemenizilor, urcat pe tron în 358 î.Chr. Cuceritorul Egiptului. Este asasinat în 338 și tronul a

fost preluat de Darius Codommanos, un membru îndepărtat al familiei Achemenide.

5. Vezi în continuare capitoul 16, 3.

13 Iată prin urmare de ce nu îmi dau bine seama din ce motiv lui Theopomp¹ i-a venit în minte să afirme că Demostene avea un caracter dificil, că nu era în stare să fie fidel pentru un timp mai îndelungat nici într-o anume conjunctură nici lucrurilor, nici față de oameni. De fapt, se vede bine că oratorul a rămas până în cele din urmă alături de facțiunea și de poziția <politică> pe care le alesese de la bun început. Nu numai că nu a făcut nici o schimbare de atitudine în cursul vieții, dar și-a dat până și viața ca să nu o schimbe. Nu s-a comportat așa cum a făcut Demades care, pentru a justifica propria sa schimbare de conduită politică, mărturisea că adesea s-a contrazis pe sine însuși, niciodată însă când era vorba despre treburile Cetății. Nici n-a făcut ca Melanopos² care, adversar pe linie politică a lui Callistratos, dar adesea corupt de acesta cu bani, pentru a-și schimba atitudinea, obișnuia să se adreseze astfel poporului³: „Iată, <cetățeni>, vedeți, acest om este un dușman al meu, dar lăsați-l să aibă câștig de cauză în ceea ce este de folos Cetății”. Nici n-a făcut ca Nicodemos din Messene⁴ care, mai întâi a fost de partea lui Cassandros și ulterior susținător al politicii lui Demetrios Poliercetul; acesta afirma că nu obișnuiește să se contrazică, deoarece cel mai bun lucru de făcut este să te conformezi cu voința învingătorului.

Despre Demostene în schimb nu putem vorbi decât ca despre un om care nu obișnuia să se abată de la ceea ce gândea pentru a o lua razna fie cu vorba, fie cu fapta, de la propriile sale principii; în cele mai variate circumstanțe a păstrat întotdeauna una și aceeași tonalitate, ca și cum ar fi pornit mereu de la o singură schemă politică.

Filosoful Panaitios⁵, la rândul său, afirmă că majoritatea discursurilor rostite Demostene au avut ca punct de plecare principiul că Binele se cuvine căutat pentru sine însuși și, ca exemplu, citează discursurile *Despre coroană*⁶, *Împotriva lui Aristocrate*⁷, *Despre scutirile de taxe*⁸ și *Filipicele*⁹. În toate aceste discursuri Demostene nu căuta să-i îndrume pe concetățenii săi spre ceea ce este mai plăcut sau mai ușor; dovedea însă pretutindeni că în cugetul lui gândea că siguranța și salvarea trebuiau să fie luate în considerare, dar pe plan secundar, în raport cu ceea ce este în acord cu propria ta datorie. Așa încât, dacă la ambiția vederilor ce le avea și la noblețea cuvântărilor ce le ținea s-ar fi adăugat curajul în război și integritatea în tot comportamentul său, s-ar fi cuvenit să fie rânduit nu în seria retorilor de factura lui Merocles¹⁰, lui Polyuect¹¹ și Hyperides¹², ci alături de Cimon¹³, Tucidide¹⁴ și Pericle, cu alte cuvinte, pe un plan mult mai înalt.

1. Vezi nota 1 de la cap. 4.

2. Om politic care se afla printre partizanii ascunși ai lui Calistratos. Obișnuia să facă parte din alte facțiuni politice, simulând că se opune măsurilor luate de Callistratos, pe care-l critica, ca apoi să precizeze: „Față de mine, personal, îmi arată dușmănie; dar cum măsurile pe care le

propune pentru folosul obștesc sunt foarte bune, votați-le". Bineînțeles că pentru acest joc murdar era plătit.

3. În fața Adunării Poporului (Ecclesia).

4. Exemplele date de Plutarh pentru a caracteriza comportarea și ideologia oamenilor politici din timpul lui Demostene sunt bine alese. Despre cine a fost Nicodemus nu știm alte detalii. El considera că este cuminte să treci de fiecare dată de partea învingătorului. Exemplul ales se referă la partizanatul fățiș al unor greci față de Macedonia atunci când Demetrios Poliorketul (Cuceritorul-de-cetăți), fiul regelui Antigonos Gonatas, în anul 307 î.Chr. a izbutit să-l alunge din Atena pe Demetrios din Phaleron (despre acesta vezi mai sus, nota 6 de la cap. 9). Cât despre amestecul macedonenilor în treburile inteme ale cetăților grecești și despre politica lor de cucerire a Greciei balcanice la sfârșitul secolului al IV-lea î.Chr. vezi A. Piatkowski, *O istorie a Greciei antice, ed. cit.*, p. 270 și urm.

5. Panaitios din Rhodos (cca 180–106 î.Chr.) era un filosof de factură stoică și totodată un renumit profesor audiat în afară de studenții greci și de numeroși tineri romani care se deplasau la Rhodos pentru a-l întâlni. Nu a pregetat să vină și el personal la Roma pentru a ține conferințe. Printre studenții săi romani s-a numărat și Scipio Africanus, precum și Laelius, bunul prieten al lui Cicero, căruia îi este dedicată *De amicitia*. Datorită lui Panaitios, stoicismul a prevalat ca doctrină etică în rândurile tineretului roman. Cicero a beneficiat și el de învățăturile lui Panaitios, pe care le-a expus în diferite tratate de filosofie, printre care *De finibus bonorum et malorum* și *De officiis*.

6. Discursul *Despre coroană* a fost pronunțat de Demostene în anul 330 î.Chr. cu prilejul unui nou atac violent din partea lui Eschine împotriva lui Ktesiphon, cel care în 331 î.Chr. propusese sub arhontatul lui Phrynichos, printr-un decret, să i se acorde lui Demostene o coroană onorifică (de aur) pentru politica antimacedoneană pe care o ducea cu neobosită vigoare. În decret se preciza: „pentru integritatea sa și pentru cheltuielile făcute din propriile sale venituri”. Era vorba în primul rând de banii dați de Demostene din propria sa avere pentru restaurarea zidului de incintă al Atenei, pe când era inspector al fortificațiilor ateniene (337 î.Chr.).

7. Discursul *Împotriva lui Aristocrate*, personaj necunoscut, este pus sub semnul întrebării dacă este autentic sau nu. Conține un program politic la cererea unui anume Euticles. De un oarecare interes este menționarea regelui trac Chersobleptes, fiul lui Cotys, cel care, prin unificarea conglomeratelor trace din sudul Dunării și prin ocuparea strămtorilor

care asigurau trecerea din Mediterana în Marea Neagră, apărea ca un pericol în ochii lui Demostene pe vremea când Filip, regele Macedoniei, își începu primejdioasele sale presiuni asupra Peninsulei Chalcidice și asupra Chersonesului tracic.

8. Discursul *Hyper ton ateleion, Despre scutirile de taxe*, este cunoscut și sub titlul de *Împotriva lui Leptines*. A fost pronunțat de Demostene în anul 355–354 î.Chr. Este vorba despre o ilegalitate legislativă comisă cu prilejul cererii de desființare a scutirii de taxe (*tele*) pentru acei cetățeni atenieni împovărați cu diferite leiturii (*leitourgiai*), obligații financiare față de anumite sectoare private și de stat. De pildă, sponsorizarea șantierelor navale.

9. *Prima Filipică* a fost pronunțată după cât se crede în 351 î.Chr.; a fost urmată de cele trei *Olynthice* în 349 î.Chr. Pe acea vreme Filip amenința Olynthul, dar nu pătrunsese încă în Chalcidica; *A doua Filipică* datează de la începutul anului 343 î.Chr.; a fost urmată de o a treia, precedată de discursul *Despre Chersones* (341 î.Chr.) peste puțin timp, probabil, a fost pronunțată și a patra, dacă cumva este autentică. Vezi Adelina Piatkowski, *O istorie a Greciei, op.cit.*, pp. 275–277.

10. Merocles (Moiroklés) era un retor, partizan al lui Demostene, numele lui va reapărea în cap. 23, 4, printre acelea ale retorilor potrivnici Macedoniei, ceruți de Alexandru după nimicirea Tebei (335 î.Chr.).

11. Despre Polyeuct vezi nota 4 la cap. 10.

12. Hypereides (Hiperide), cca 389–322 î.Chr., orator de talent, elev al lui Isocrate, era conducătorul propriu-zis al partidei antimacedonene din Atena. Uneori, plin de bun simț, era de acord cu propunerile politice ale lui Demostene, alteori, nu. După dezastrul de la Cheronea (338 î.Chr.) a propus măsuri excepționale în lupta Atenei împotriva lui Filip, între altele și eliberarea de sclavi pentru întărirea forțelor armate. A făcut și el parte dintre oratorii ceruți de Alexandru să-i fie predați. Vezi Plutarh, *Viața lui Focion*, 27, 5, deși nu este citat în capitoul 23 din această „Biografie”. În cele din urmă, cu prilejul incidentului major provocat de sosirea lui Harpalos la Atena (în continuare vezi cap. 25, 1, 3, 4, 7), s-a numărat și el printre acuzatorii lui Demostene. Numele îi reapare în cap. 26, 4. Nu s-au păstrat cuvântările lui Hypereides; titlurile sunt însă cunoscute datorită fragmentelor papiariace.

13. Cimon (Kimon) era fiul lui Miltiades (cca 510–450 î.Chr.). A fost animatorul partidei antipersane din prima jumătate a sec. al V-lea î.Chr. și unul din promotorii înființării Ligii maritime ateniene, organism politic creat ca mijloc de apărare împotriva perșilor. Marea victorie pe care a obținut-o în luptele care au avut loc între greci și perși, și anume distru-

gerea flotei persane în fața localității Eurymedon din Pamphilia (469 î.Chr.), a însemnat punctul culminant al carierei sale politice. Ceva mai târziu, declarat filospartan – ceea ce și era – a fost pus sub acuzare de dușmanii săi și exilat. A fost asasinat în condiții misterioase. Vezi Adelina Piatkowski, *op.cit.*, pp. 166-167.

14. Acest Tucidide din Melesia nu trebuie confundat cu istoricul Tucidide. Considerat antidemocrat, căci dezvăluia în Ecclesia silniciile la care erau supuși de către Atena membrii Ligii maritime, siliți să intre în Confederație, a fost declarat antidemocrat și ostracizat (în 457 î.Chr.). Revenind la Atena, ca și Cimon, a fost asasinat. Au rămas informații că ataca politica lui Pericle. Acuzațiile lui erau aduse mai ales împotriva felului cum Pericle, în calitate de strateg, cheltuia banii Confederației pentru înfrumusețarea Atenei cu temple și porticuri. Unele din aspectele acestei înfruntări sunt puse în lumină de Tucidide în *Istoria războiului peloponesiac*.

14 Desigur, printre contemporanii lui Demostene, Focion, deși promotorul unei politici puțin agreeate, deoarece lăsa impresia că pactizează cu macedonenii (*makedonizein*), dacă ținem totuși seama de faptul că avea curaj și era un justițiar, n-a părut a fi cu nimic inferior lui Efialte, lui Aristide și lui Cimon. În schimb, Demostene, când era vorba de lupte, bineînțeles cu dușmanii, părea nedemn de încredere, după cum se exprimă Demetrios¹. Pe de altă parte, nu era nici cu totul eruptibil. Dacă nu s-a lăsat momit de aurul lui Filip provenit din Macedonia², în schimb a cedat în fața celui care curgea de la Susa și de la Ecbatana³. Prin urmare, se poate spune că, foarte priceput în a lăuda virtuțile înaintașilor săi, nu era așijderă în stare să-i imite. Cu toate acestea, în ce privește conduita sa în viață, i-a depășit pe oratorii contemporani lui, dacă îl lășăm la o parte pe Focion. De aici rezultă că se

adresa Adunării Poporului cu deosebită sinceritate, opunându-se cu vigoare pasiunilor⁴ dezlănțuite în mulțimea (ce-l asculta). Theofrast povestește că odată atenienii au încercat să-l convingă să-l acuze pe un oarecare. Deoarece s-a opus, asistența l-a dezaprobat zgomotos. Atunci Demostene s-a sculat în picioare și a spus: „Atenieni, în mine veți avea întotdeauna un sfătuitor bun – chiar dacă voi nu mă vreți; dar nu veți avea nicicând un sycofant⁵ atunci când mă vreți!” Măsura politică pe care a luat-o în cazul lui Antifon avea totuși o nuanță politică aristocrată⁶. Acesta fusese achitat de Ecclesie, dar Demostene izbuti să-l aresteze din nou și să-l aducă în fața Consiliului de judecată al Areopagului⁷. Fără să-i pese câtuși de puțin că se punea rău cu cei din Ecclesie, îi obținu condamnarea sub acuzația că ar fi promis lui Filip incendiarea arse-nalelor grecești⁸. Dat pe mâna Consiliului areopagitic, a fost condamnat și executat. A mai acuzat-o și pe preoteasa Theorida că săvârșește tot felul de fapte mârșave, îndeosebi că-i învață pe sclavi să înșele; cerându-i condamnarea la moarte. Și ea a fost executată⁹.

1. Demetrios din Phaleron. Vezi nota 6 de la cap. 9. Efialte, luat ca termen de comparație cu Demostene, alături de Aristide, supranumit „cel drept” și de Cimon, este omul politic atenian care, în anul 462 î.Chr. a organizat o reformă a constituției ateniene prin care Consiliul Bătrânilor (Areopagul) pierdea dreptul de a anula decretul de legi votate de Ecclesie (Adunarea Poporului). Acest drept a fost transferat unui organism mai nou creat, de factură democratică: „Consiliul celor cinci sute”, instituit în cadrul reformelor lui Cleisthenes. Vezi A. Piatkowski, *O istorie a Greciei*, *op.cit.*, p. 120-121 și p. 168. Pentru măsurile sale în sprijinul demo-

crației ateniene a fost asasinat în 401. A. Piatkowski, *ibidem*, p. 152; pp. 164-167.

2. Afirmatie care lasă să se înțeleagă că Filip, regele Macedoniei, nu se dădea în lături să încerce coruperea fruntașilor greci, ceea ce, în parte, se părea că îi izbuteste.

3. Acuzație formulată de Eschine împotriva lui Demostene în *Împotriva lui Ktesiphon*, 173, ceea ce înseamnă că, în postura sa de antimacedonean, Demostene nu disprețuia aurul care venea din partea regelui Persiei, la rândul său îngrijorat de expansiunea macedoneană.

4. În gr. *epithymia*.

5. Figură de stil. Cuvântul înseamnă „calomniator”, „denunțator”. Este alcătuit din rădăcina *bha*, „a vorbi” și cuvântul *syké*, „smochină”. Metafora provine de la un fapt real desemnându-i pe cei care se ocupau cu denunțarea celor care făceau comerț clandestin cu smochine, fără să plătească taxele cuvenite.

6. Adică: „în spiritul vechii constituții aristocratice”, care între timp fusese adnotată de Efialte și de Cimon. Cf. nota 1.

7. Instituția căreia i se lăsase doar dreptul de a judeca crimele. Crima de trădare intra în atribuțiile areopagitice. În trilogia lui Eschil *Orestia*, fiul lui Agamemnon, Orestes, care își ucide mama pentru a răzbuna asasinarea tatălui său, este absolvit de crimă la intervenția Eumenidelor. Această absolvire are un substrat juridic. Areopagul are drepturi depline să hotărască sentința în pofida vechilor norme familiale bazate pe obligația ca o crimă să fie pedepsită prin altă crimă.

8. În apărarea lui Antifon a. sărit Eschine. Procesul l-a câștigat în fața tribunalului popular (*Heliaia*), dar l-a pierdut în fața Areopagului, devenit între timp și o „Curte de Apel”. După cum reiese din discursul lui Demostene *Împotriva lui Antifon* (132-133), înpricinatul, din alte motive, își pierduse cetățenia ateniană. Legătura ce o stabilise cu Filip, demonstra Demostene, era un act de răzbunare împotriva statului atenian.

9. Despre preoteasa Theorida din Lemnos, Demostene scrie în termeni duri în discursul *Împotriva lui Aristogeiton* (Corpus LVII, 79-80). Printre altele, o acuză de crime prin venin.

15 Se mai spune că discursul împotriva strategului Timotheos¹, prin mijlocirea căruia Apollodoros² l-a

condamnat pe Timotheos pentru neplata datoriilor, a fost redactat de Demostene pentru Apollodoros³. Pentru acesta redactase și cuvântările împotriva lui Formion⁴ și a lui Stephanos⁵. Toate acestea la un loc, cum era de așteptat, i-au adus aprecieri nefavorabile. Adeverul este că, la rândul său, Formion a răspuns la atacurile lui Apollodoros cu un discurs scris tot de Demostene. Faptul echivala cu încercarea ca oratorul să pară vândut adversarilor <într-un proces> pentru ca astfel aceștia să se încaiere între ei cu pumnale fabricate în același atelier. Dintre discursurile sale politice, acelea *Împotriva lui Androton*, *Împotriva lui Timocrates* și *Împotriva lui Aristocrates*⁶ le-a scris, desigur, pentru alții, pe vremea când nu se dedicase încă vieții politice. Prin urmare, pe cât se crede, a compus discursurile citate mai sus la vârsta de 27 sau 28 de ani. Discursul *Împotriva lui Aristogeiton* l-a rostit chiar el, precum și cel *Despre scutirile de taxe*, la cererea lui Ktesippos, fiul lui Chabrias, așa cum mărturisește el însuși; după spusele altora, deoarece avea intenția să se căsătorească cu mama tânărului. Cu toate acestea nu a luat-o de soție, ci s-a însurat cu o altă femeie, originară din Samos⁹ – așa cum consemnează Demetrios din Magnesia în lucrarea sa *Despre sinonime*. Cât despre discursul îndreptat împotriva lui Eschine *Despre falsa delegație* (*Parapresbeia*), nu este prea limpede dacă l-a pronunțat el sau nu¹⁰. Adevărul este că Idomeneus¹¹ susține că Eschine a fost absolvit de vină în acest proces cu o majoritate de numai treizeci de voturi. Dar această informație nu pare a corespunde adevărului după cum rezultă din cele ce se pot citi în discursurile relative la „Coroană”, compuse <fiecare în parte> de cei doi adversari. Nici unul din cei doi nu face vreo

mențiune clară, evidentă, cu privire la acest proces, de parcă nici n-ar fi ajuns în fața justiției. În orice caz, despre o asemenea problemă este mai bine să-i lăsăm pe alții să o judece.

1. Timotheos, fiul lui Conon, elev al lui Isocrate, a fost în repetate rânduri ales în corpul strategiilor atenieni începând din 376 î.Chr. Avea dușmani politici înverșunați, printre care pe Callistratos și pe Chabrias, care i-au intentat în 375 î.Chr. un proces pentru datorii neachitate. Deși nu a fost condamnat, a plecat totuși din Atena, părăsind viața politică. În 370 î.Chr. revine în patrie și, în continuare, este reales strateg. În 354 î.Chr. se află iar sub acuzare, de astă dată pentru trădare de patrie, și este condamnat la o amendă de 100 de talanți. S-a retras la Clarkis, unde s-a stins din viață.

2. Apollodoros, fiul renumitului bancher Pasio, s-a născut în 394 î.Chr. După moartea părintelui său, a fost nevoit să facă față unei serii de procese pentru moștenire. În 348 î.Chr. a făcut propunerea ca fondurile excedentare ale statului atenian, provenite din impozite, să fie destinate apărării împotriva Macedoniei. Un anume Stephanos s-a grăbit să-l acuze de ilegalitate și Apollodoros a fost condamnat la o amendă de un talant.

3. În *Corpus* sub nr. XLIX. Este un discurs probabil compus de Apollodoros, dar sub îndrumarea lui Demostene.

4. În *Corpus* sub nr. XXXVI. A fost scris în anul 350 î.Chr. Autenticitatea sa este pusă la îndoială.

5. În schimb, cele două discursuri împotriva lui Stephanos și anume *Corpus* XLV și XLVI, chiar dacă reprezintă o colaborare între Demostene și Apollodoros, au fost în orice caz concepute și eventual redactate de însuși Demostene. Marele orator se ferea în general să apară în postura de logograf. Rolul jucat de el în aceste procese, care aveau la bază litigii bancare, nu este clar. Plutarh se ferește să comenteze relațiile lui Demostene cu ambii împincați.

6. Primele două discursuri din această serie (*Corpus* XXII și XXIV), precum și cel *Împotriva lui Aristocrates* (vezi nota 7 la capitolul 13) sunt, spre deosebire de cele mai sus citate, discursuri politice din tinerețe.

7. Aristogeiton era un sicofant care obișnuia să-și asume adesea rolul de acuzator public. În 325 î.Chr. Lycurg împreună cu Demostene îi inten-tează un proces de calomnie și obține câștig de cauză. În *Corpus*-ul de-

mostenic se află două discursuri *Împotriva lui Aristogeiton* și anume XXV și XXVI. Din aceste două, numai XXV este considerat autentic. Relativ la discursul *Despre scutirile de taxe* vezi nota 8 de la capitolul 13.

8. După Pseudo-Plutarh, *op.cit.*, este vorba despre fiica lui Heliodoros, celenh atenian în Samos.

9. Demetrios din Magnesia (sec. I î.Chr.) era autorul unei scrieri vestite intitulată *Despre concordie* (*Peri homoneias*) și a unor lucrări de erudiție despre scriitori și poeți omonimi. Plutarh îl citează de două ori: aici și în cap. 27, 7. A fost una din principalele surse de informație ale lui Diogenes Laertios; să se observe scăparea din vedere a lui Plutarh care citează greșit titlul lucrării lui Demetrios; *Poeți sinonimi* în loc de *Poeți omonimi*.

10. În gr. *parapresbeia*: „pe lângă delegație”, ceea ce înseamnă „falsa”, „incapabila”, „inabila” delegație, așa cum spui: „pe lângă drum”. Acest discurs se referă la tratativele de pace din cursul anului 346 î.Chr., duse de atenieni cu Filip, regele Macedoniei, convorbiri care preced așa-numita „pace a lui Philocrates”. Vezi A. Piatkowski, *op.cit.*, p. 276. La întoarcerea delegației din cea de-a doua rundă de convorbiri, Demostene, sprijinit de Timarchos, a depus o plângere împotriva lui Eschine, sub pretext că subminase tratativele în cunoscuta sa calitate de filomacedonean. Vezi mai sus la cap. 9, nota 1. Eschine a răspuns printr-un discurs acuzator la adresa lui Timarchos, obținând condamnarea acestuia pe un alt temei decât cel politic (homosexualitate). Demostene se hotărâ atunci să preia el cazul; îl aduse din nou pe Eschine în fața tribunalului, unde susținu teza despre „falsa delegație”, în care îl prezenta pe Eschine drept un trădător, lăsându-se corupt de Filip. Eschine răspunse cu un alt discurs cu un titlu similar celui al lui Demostene în care, la rândul său, îl acuză pe Demostene de a fi mințit și de a nu fi fost nici el străin de corupție. Pe cât se știe, acest din urmă discurs, scris, nu a fost ținut în fața tribunalului.

11. Idomeneu din Lampsacos (sec. IV–III î.Chr.) era autorul unei lucrări bine apreciate de contemporani intitulată *Despre demagogii din Atena*. Mai este citat încă o dată în cap. 23, 4, alături de Duris, printre oratorii ceruți de Alexandru după distrugerea Tebei. Capitolul se încheie prin dubiul lui Plutarh că discursul lui Eschine a fost pronunțat.

16 Linia politică pe care Demostene avea de gând s-o urmeze îi era clară încă din timp de pace. Oratorul

nu lăsa să-i scape nimic din toate acțiunile Macedoneanului și, în fiecare împrejurare, îi făcea atenți pe atenieni și se înflăcăra împotriva regelui. Din acest motiv și în anturajul lui Filip se vorbea mult despre el. Atunci când s-a dus în calitate de ambasador în Macedonia, împreună cu alți nouă colegi, Filip le dădu tuturor ascultare, dar răspunse cu cea mai mare prudență celor rostite de Demostene. Cu toate acestea, când era vorba de cinstiri și de semne de bunăvoință, regele nu se arăta față de Demostene așa cum se purta față de alții. Mai degrabă s-ar putea spune că încerca să-i atragă de partea sa pe Eschine și pe Philocrates¹. Urmarea a fost că atunci când aceștia l-au lăudat pe Filip ca pe un bărbat iscusit la vorbă și frumos la chip și – pe Zeus – neîntrecut la băutură, Demostene nu se putu abține să nu discrediteze și să nu facă de râs cele ascultate. După el, primul discurs era aidoma celui al unui sofist; al doilea, celui al unei femei, iar al treilea unui ... burete. Nici unul nu era un elogiu demn de un rege.

1. Personaj cunoscut după pacea pe care a încheiat-o cu Filip, „pacea lui Philocrates”. Vezi A. Piatkowski, *O istorie a Greciei antice, op.cit.*, 277-278.

17 Mai târziu, când situația s-a deteriorat și s-a ajuns la război – căci Filip nu putea rămâne liniștit, iar atenienii erau ținuți în alertă de Demostene – oratorul, mai întâi de toate i-a convins pe concitadinii săi să pornească o expediție împotriva Eubeei, care fusese dată

pe mâna lui Filip de tiranii locali¹. Ca urmare, atenienii, pe baza unui decret propus de Demostene, traverșară strâmtoarea și îi alungară pe macedoneni din insulă. În al doilea rând, îi convinse să vină în ajutorul Byzantion-ului și a Perinthului, care erau în război cu Macedoneanul². Acest lucru s-a întâmplat numai după ce Ecclesia a hotărât să alunge vrajba și amintirea culpelor comise de ambele cetăți în timpul războiului cu aliații³. S-a hotărât totodată ca în ajutorul lor să fie trimis un corp de armată care, într-adevăr, le-a și salvat de dușman.

Apoi Demostene plecă într-un turneu în calitate de ambasador <al Atenei>, stătu de vorbă cu grecii și îi ațâță într-atât împotriva lui Filip încât, până la urmă, izbuti să-i reunească pe toți, cu unele excepții, împotriva lui Filip, într-o Ligă îndreptată împotriva regelui. Rezultatul a fost că s-a strâns un corp de armată de cincisprezece mii de pedestrași și două mii de călăreți, fără să mai punem la socoteală forțele locale. Cetățile se grăbiră să dea imediat banii necesari pentru plata soldaților. Cu această ocazie, după câte povestește Theofrast, aliații găsiră de cuviință să se fixeze contribuția fiecăruia, dar Crobilos, demagogul⁴, zise că un război nu se ține cu contribuții dinainte hotărâte. Așadar, Grecia își ridică capul în fața celor ce aveau să se întâmple și oamenii s-au coalizat după neamuri și cetăți, eubeii, aheii, corintienii, megarienii, leucadienii și corcyrerienii⁵. Îi mai rămânea lui Demostene sarcina cea mai importantă și anume să-i atragă în alianță și pe tebani, al căror teritoriu se învecina cu Attica. Pe atunci aceștia aveau o armată încercată în războaie și ei erau

cei mai renumiți războinici din Grecia. Nu era totuși ușor să schimbi părerile tebanilor pe care Filip îi atrăsese de partea lui, acordându-le de curând tot felul de favoruri cu prilejul războiului dus împotriva Focidei⁶. Mai presus de toate nu era nici ușor, deoarece disputele de frontieră continuau să întrețină ostilitatea existentă între cele două cetăți.

1. Acest capitol reprezintă începutul relatărilor lui Plutarh despre conflictul greco-macedonean declanșat în 340–339 î.Chr. datorită lui Demostene. Oficial, Teba era aliata Macedoniei, datorită ajutorului primit de la Filip în „războaiele sacre” purtate cu Focida. Vezi mai sus nota 1 la cap. 12. Cu toate acestea, la insistențele lui Demostene, ea acceptă să se alăture aliaților greci. Încă din 349 î.Chr. Filip își instalase oamenii săi de încredere (tirani) în Eretria și Oreos, localități de seamă din Eubeea. Acești tirani fuseseră deja alungați în 343 î.Chr. de către un corp de armată atenian comandat de Focion și regimul democratic fusese reînstituit. Pentru a-i hotărî pe tebani să intre în alianța antimacedoneană, Atena s-a angajat să suporte două treimi din cheltuielile războiului și să înapoieze Tebei cetatea Oropos. Confruntarea care a avut loc între greci și macedoneni s-a încheiat cu bătălia de la Cheronea, în luna august a anului 338 î.Chr. Vezi mai sus nota 2 de la cap. 8, Alexandru, acum în vârstă de optsprezece ani, în timpul bătăliei, a condus cavaleria. Bătălia sacru teban, întemeiat de Epaminondas, a rezistat până la ultimul om. Filip, victorios, a pedepsit cu asprime Teba și a desființat Liga beotiană, care avusese un trecut plin de glorie.

2. Byzantion, cetate greacă unde mai târziu s-a stabilit Capitala imperiului roman din Est. În 341–340 î.Chr. Filip atacă orașul Perinthos, în ajutorul căruia au sărit cei din Byzantion. În felul acesta regele încerca să-și întindă autoritatea în regiunea strămtorilor care duceau spre Marea Neagră.

3. Prin „războiul cu aliații” se înțelege conflictul armat din anul 357 î.Chr. când Insulele Rhodos și Chios, susținute de Byzantion și încurajate de satrapul din Caria, Mausolos, au părăsit Liga maritimă ateniană. Luptele au durat doi ani până când cetățile în cauză au dobândit autonomia.

4. Crobilos era conducătorul unei grupări antimacedonene. În 346 î.Chr. s-a opus cu vehemență păcii lui Philocrates. Vezi mai sus nota 10 la cap. 15. Cu toate acestea fusese ambasador grec pe lângă Filip și, în anul 342 î.Chr., împreună cu Demostene, ambasador în Pelopones. Se presupune că el este de fapt autorul discursului despre Halonesos. Vezi mai sus, nota 8 la cap. 9.

5. Această înșiruire de cetăți care ocupau teritorii diferite în Grecia Plutarh a preluat-o chiar de la Demostene (*Corpus* XVIII, 231).

6. Adică între Focida și Teba. Se ajunsese până la al șaselea „război sacru”.

18 Pe de altă parte, Filip, încurajat de succesul obținut la Amphissa, tăbărî pe neașteptate asupra Elateei și se înstăpâni în Focida¹. Atenienii au fost profund afectați și nimeni nu mai îndrăznea să urce la tribună, nici nu mai avea ceva de comentat. În acest timp, în Ecclesie se instalaseră descurajarea și liniștea. Iată însă că singur Demostene sfătui Adunarea să încerce totuși o alianță cu tebanii². Așa cum obișnuia să procedeze, după multe încurajări, el izbuti să renască speranțele în sufletele membrilor Adunării. Împreună cu alții a fost trimis ambasador la Teba. La rândul său, Filip, așa cum zice Marsyas (FGrH, 135–136 F 20)³ îi trimise <la convorbiri> pe macedonenii Amyntas, Kleandros, pe Tessalianul Laochos și pe Thrasydaios. Misiunea lor era să dea replica la argumentele aduse de atenieni. Partea de folos a acestor tratative nu a scăpat din vedere tebanilor, dar fiecare avea înaintea ochilor ororile războiului. Ciocnirile armate în conflictul cu Focaea nu se încheiaseră încă. Dar forța de expresie a oratorului atenian, după câte afirmă Theopomp (FGrH, 115 F 328) le inspiră un nou curaj și înflăcăre iarăși ambi-

țiile lor. Așa încât tebanii lăsară frica la o parte, socotelile ce și le făceau și gratitudinea, entuziasmați de cuvintele pronunțate de Demostene despre calea onoarei⁴. Ceea ce a înfăptuit Demostene ne apare cu atât mai măreț și mai splendid dacă se ține seama de faptul că, în timp ce Filip anunța că se duceau tratative de pace, Grecia s-a ridicat <împotriva lui>, gata să-și întămpine viitorul. Toți dădeau ascultare lui Demostene și urmau întocmai ordinele ce le primeau. Mă refer nu numai la strategii atenieni, ci și la beotarhi⁵. Între timp, toate Adunările, nu numai cele din Atena, dar și cele din Teba se aflau sub influența lui și luau măsuri în consecință. Era iubit de ambele comunități <ateniană și tebană>, pe care le conducea nu împotriva justiției, nici lipsit de merite, așa cum lasă să se înțeleagă Theopomp (FrGrH, 115 F, 328), ci în deplină legitimitate.

1. Evenimentele din timpul celui de al patrulea „război sacru” în timpul căruia se pare că Filip devenise foarte activ în învrăjbirea părților combatante (350–339 î.Chr.). Printre altele, atenienii au fost acuzați de impietate, iar Eschines, care era de față la această insultă adusă de locrieni din Amphissa, răspunse cu violență. Despre aceste conflicte, R. Sealey, *Philipp II und Athen*, 344–343; 339, „Historia”, 27, 1978, 295–311, susține însă că suveranul macedonean nu a avut nici un amestec în disputele ivite între greci datorită rivalității și geloziei.

2. Cu acest prilej Demostene a ținut un discurs de mare importanță, remarcabil în dramatismul său: discursul *Despre coroană* Corpus XVIII.

3. Marsyas din Pella, citat aici o singură dată (sec. IV î.Chr.), autorul unei „Istorii a Macedoniei”.

4. După cum susține Eschine în *Corpus* II, 137–140, circumstanțele și nu pledoaria lui Demostene au hotărât soarta războiului (*op.cit.*, 141–143). Propunerile atenienilor păreau extrem de avantajoase.

5. În anul 338 î.Chr. Filip ajunsese foarte aproape de încheierea păcii, ceea ce îl îndrituia să considere conflictul ca și încheiat. N.G. Hammond – G.T. Griffith, *A History of Macedonia*, II, 550–336 B.C., Oxford, 1979, p. 594.

19 Pe cât se pare, o întorsătură de natură divină a destinului sau însăși întorsătura lucrurilor a pus în acel moment capăt libertății Greciei. S-au ivit multe prevestiri despre viitor¹, printre care înspăimântătoarele profeții ale Pythiei. Un străvechi oracol din versurile sibiline grăia așa:

„O, de-aș putea sta departe de lupta de la Thermodon
Și-aidoma vulturului, să privesc din înălțimea norilor!
Mi se jeluiește-nvinsul, iar învingătorul moare!”

Se spune că Thermodonul se află pe aici, pe un-deva, pe la noi, în Cheroneea. Este un mic râu care se varsă în Cephisos. În ce mă privește, nu am idee de nici o apă curgătoare care să se numească astfel. Îmi închipui doar că, pe acea vreme, avea numele de Thermodon cursul de apă care acum este numit Haimon. Curge în apropierea Sanctuarului lui Heracles, acolo unde grecii își așezaseră tabăra lor. Mă gândesc că cei care au asistat la desfășurarea bătăliei și au fost martori la momentele când râul s-a umplut de sânge și de cadavre, i-au schimbat, probabil, numele². Cu toate acestea, Duris susține că Thermodonul nu este un râu, ci că atunci când niște soldați întindeau un cort și săpau pământul de jur împrejur, ei au găsit o statueta de piatră, a cărei inscripție arăta că este vorba despre Thermodon³, cel care purta în spate o amazoană rănită. Adaugă că în această privință circula un alt oracol:

„O, pasăre neagră, urmărește bătlălia de la Thermodon. Acolo avea-vei parte din belșug de carne omenească.”

1. Și Eschine, în *Corpus* III, 130-131, menționează printre prevestirile funeste moartea inițiaților cu prilejul unei celebrări a Misteriilor și a sacrificiilor pentru înlăturarea prevestirilor rele. Este un lucru obișnuit ca Plutarh, când are ocazia să povestească despre bătlălii sau expediții care s-au sfârșit tragic, să prefățeze expunerea cu digresiuni despre prevestiri care anunțaseră dezastrul. De pildă, *Biografia lui Dion*, cap. 24; *Biografia lui Crassus*, cap. 16, 6.

2. Numele Haimon derivă de la *haima*, în gr. „sânge”.

3. Thermodon este și numele unei ape curgătoare din Asia Mică, în apropierea sau pe teritoriul căreia se găsea regatul Amazoanelor. Statueta figura râul care purta cadavrul amazoanei.

20 Prin urmare, este greu de spus cum au stat lucrurile. Demostene, după cum se povestește, avea o încredere oarbă în trupele grecilor și le proslăvea când vedea forța și ardoarea atâtor soldați care sfidau lupta și dușmanii. Se mai pretinde că nu îngăduia nimănui să-și aplece urechea la oracole și profeții, bănuind faptul că Pythia „filipiza”¹. În memoria tebanilor îl aducea pe Epaminonda, iar în cea a atenienilor pe Pericle. Ei socoteau toate lucrurile de acest fel dovezi ale lașității, doar simple pretexte, și preferau să se slujească de rațiune.

Până în acest moment, așadar, Demostene se comportase ca un om de valoare, dar în momentul când a început bătlălia, nu a îndeplinit nici un act de curaj, dovedindu-se în total dezacord cu spusele lui. A luat-o la sănătoasa, părăsind linia de bătaie. Cel puțin, așa

mergea vestea. A fugit în chipul cel mai rușinos cu putință, după ce fără nici o reținere și-a aruncat armele. Așa povestește Pytheas (fr. 8 M)², fără a ține seama nici măcar de cuvintele sacre scrise cu litere de aur pe scutul său: *agathè tŷche* (noroc bun).

Numaidecât după victorie, Filip, înnebunit de bucurie, călca beat peste cadavre, nespus de insolent, cânta începutul decretului lui Demostene, strivindu-l în picioare și scandând:

„Demostene, fiul lui Demostene, din demosul Paiania, iată ce-a grăit el...”

Dar de îndată ce și-a venit în fire, dându-și seama de măreția luptei ce-o susținuse, pe Filip l-au trecut fiorii când s-a gândit la forța periculoasă a oratorului. Datorită acestuia se văzuse constrâns să pună în pericol. În scurtul răstimp de o singură zi atât hegemonia ce-o deținea, cât și propria-i viață. Faima lui Demostene a ajuns cu acest prilej până la regele Persiei, care se grăbi să trimită satrapilor ce guvernau ținuturile coastei <mediteraneene> atât bani, cât și scrisori conținând ordinul ca banii să fie dați lui Demostene; li se pune în vedere să țină cont de el mai mult decât de oricine altul dintre greci, deoarece se dovedise în stare să distragă atenția Macedoneanului de la Persia prin implicarea sa în conflictele izbucnite în Grecia. Această manevră a fost descoperită mai târziu de Alexandru, care a găsit la Sardes scrisori seminate de Demostene și registre ale generalilor regelui, în care erau consemnate numeroase sume de bani care îi fuseseră vărsate oratorului³.

1. În sensul că dădea oracole nefaste pentru greci.

2. Despre Pytheas vezi mai sus nota 1 la capitoul 8, 4 și 5.

3. Versiunea banilor trimiși de regele Persiei lui Demostene este relatată diferit. Eschine însuși în *Corpus* III, 239 (*Discursul împotriva lui Ktesiphon*) recunoaște că banii oferiți de perși și anume 300 de talanți, o sumă imensă pe acea vreme, fuseseră de fapt destinați nu lui Demostene personal, ci „poporului atenian”, care îi refuză. La rândul său, Deinarchos (I, 10, 8) afirmă că Demostene ar fi primit doar suma de 30 de talanți, și numai după moartea lui Filip. Cf. *Demostene*, XVIII, 249-250.

21 Pe acea vreme, după dezastrul suferit de greci, oratorii care erau adversarii lui Demostene îl atacară, intentând împotriva lui acțiuni legale, cu prilejul dărilor de seamă ce le făcea, precum și prin procese cu caracter politic¹. Dar Ecclesia nu numai că îl absolvi de orice culpă, ci continua să-l stimeze și să-l invite să se ocupe din nou de treburile publice². După părerea ei, Demostene apărea ca un om animat de cele mai bune intenții în dificultățile prin care trecea Cetatea. Așadar, când osemintele celor căzuți la Cheronea au fost aduse în Cetate pentru funeralii, Ecclesia îl însărcină pe orator să pronunțe discursul funebru, dovedind în acest mod că ea îndura cele întâmplare fără meschinărie și josnicie. Așa cel puțin scrie, pe un ton de tragedie, Theopomp (F Gr H 115). Dimpotrivă, prin faptul că îl onorau în chip deosebit și îl respectau pe acela care era consilierul lor, atenienii dovedeau că nu se căiesc de hotărârile ce le luaseră.

Prin urmare, discursul a fost ținut de Demostene, dar decretele propuse de el nu și le-a mai semnat, ci, din loc în loc, a dat numele colaboratorilor săi, de

parcă ar fi încercat să-și alunge propriul său demon și să schimbe soarta. Odată Filip mort³, iată că el își recapătă curajul. Adevărul este că regele nu a supraviețuit multă vreme victoriei pe care o obținuse la Cheronea și această întâmplare, pe cât se pare, a fost prevăzută în ultimul vers al oracolului:

„Mi se jeluiește-nvinsul, iar învingătorul moare.”

1. Vezi Demostene, *Corpus* XVIII, *Pentru Ktesiphon*, 249-250.

2. Este perioada când i s-a dat sarcina oficială de a se ocupa cu aprovizionarea cu grâne a Cetății (*sitones*); a mai fost propus să se ocupe și de chestiunea delegațiilor sacre (*to theorikon*) și a fost numit inspector alificațiilor ateniene. Eschine, *Corpus*, III, *Împotriva lui Ktesiphon*, 24; 27.

3. Filip a murit în condiții tragice la Pella, în Macedonia, în 336 î.Chr., asasinat de un anume Pausanias, în timpul unei ceremonii nuptiale. În spatele acestei crime se afla fosta lui soție, Olympias, mama lui Alexandru, repudiată în favoarea unei tinere fete (Diodor, *Bibliotheca istorică*, XVI, 94-95).

22 Demostene a fost înștiințat în secret de moartea lui Filip și, dornic să inspire încredere ateniienilor în viitor, se grăbi să se ducă la Consiliul de stat (**Boulé**) cu o figură luminată de bucurie. Aici comunică celor de față că a avut un vis din care reieșea că atenienii vor avea parte de un mare bine. N-a trecut mult și iată, au și sosit ștafetele cu vestea morții lui Filip. De îndată atenienii au adus sacrificii de mulțumire zeilor pentru vestea cea bună și au decretat să i se acorde lui Pausanias o coroană. Demostene ieși în public într-un *himation* strălucitor, încoronat, în pofida faptului că fiica

sa murise numai de șase zile, după câte povestește Eschine, care îl critică pentru ținuta adoptată și îl acuză că era un părinte rău¹. Nu-i mai puțin adevărat că Eschine, un suflet josnic – dacă putea să-i treacă prin minte că doliul și lamentările reprezintă semne ale sensibilității și iubirii – nu știa de fapt ce înseamnă să suporti durerea cu spiritul senin și împăcat². În ce mă privește, n-aș putea spune că atenienii au făcut bine să poarte coroane și să aducă sacrificii de mulțumire la moartea unui suveran care, deși învingător, se purtase față de ei cu atâta bunăvoință și înțelegere, în toiul confruntărilor ce-i dezbinau și după ce, mai presus de toate, fuseseră și învinși³. Pe lângă că-ți atrăgeai mânia zeilor⁴, era o josnicie faptul ca, atâta vreme cât a trăit, să onorezi un om și să-i acorzi până și dreptul la cetățenie⁵, pentru ca apoi, de îndată ce a murit, răpus de mâna altcuiva, să nu mai știi cum să-ți stăpânești bucuria, să dansezi peste cadavru, să cânti un paian⁶, de parcă ei înșiși, atenienii, săvârșiseră o mare ispravă! Într-adevăr, eu îl laud pe Demostene care, lăsând pe seama femeilor nefericirile domestice, lacrimile și lamentațiile, a făcut ceea ce credea el că este necesar pentru Cetate⁷. După părerea mea, este de datoria unui om politic, dotat cu suflet de bărbat, să se situeze întotdeauna de partea interesului comun și să lase problemele și durerile familiale în urma treburilor publice [lacună în text]; numai astfel va putea el să-și păstreze propria demnitate mai presus de actorii pe care, în timp ce recită textul încredințat, atribuit personajelor de regi și de tirani, îi vedem la teatru cum plâng și râd, nu după propria lor voință, ci îndeplinind ceea ce reprezentația

le cere la punerea în scenă. Afară de toate acestea, dacă nu treci cu vederea că un om lovit de nenorocire s-a închis în sine nemângâiat, în durerea sa, dimpotrivă, bine este să-i adresezi cuvinte de consolare și să-l îndemni să gândească la lucruri mai plăcute, întocmai cum dai sfaturi celor suferinzi de tulburarea vederii. Privirea lor trebuie întoarsă nu spre culori vii și țipătoare, ci spre tente palide, care dau în verde. Dacă așa stau lucrurile, ei bine, voi pune o întrebare: cum altfel se poate obține o mai mare mângâiere decât arătând că știi cum să îmbini starea mulțumitoare a patriei cu nefericirea personală și domestică? M-am simțit îndemnat să fac aceste considerații datorită faptului că mulți se lasă înduioșați și cuprinși de compasiune, datorită cuvintelor lui Eschine la care m-am referit.

1. Aceeași informație și în „Biografia” lui Plutarh *Focion*, 22, 8. *Focion* s-a opus cu dârzenie ca atenienii să ia asemenea măsuri. De la Eschine, *Corpus* III, 166 (*Împotriva lui Ktesiphon*), avem aceeași informație.

2. *Ibidem*, 77.

3. Vezi A. Piatkowski, *O istorie a Greciei antice*, op.cit., 281-282. După Cheronea, regele a convenit să înapoieze atenienilor prizonierii de război, peste 2000 la număr, în schimbul unei răscumpărări, și să trimită în Attica corpurile celor căzuți la datorie.

4. În gr. *nemesis*.

5. Informație inexactă. Doar Pausanias (*Călătorie în Grecia*), (I, 9, 4) menționează faptul că Filip ar fi fost onorat de atenieni cu o statuie.

6. Cântec războinic, prin care de obicei se celebra o victorie.

7. Plutarh însuși trecuse printr-o situație asemănătoare. Pierduse o fetiță de doi ani și cu acest prilej a scris o *Consolatio* adresată soției sale, căreia îi aducea laude pentru demnitatea dovedită în această grea încercare.

23 Cetățile grecești, fiindcă Demostene le redeșteptase curajul, se coalizară din nou. Tebanii, cărora Demostene le furnizase arme, îi atacară pe soldații din garnizoana <macedoneană> și uciseră mulți oameni. Totodată, atenienii se pregăteau să lupte alături de tebanii¹. Demostene domina Ecclesia și trimitea neobosit scrisori generalilor regelui Persiei, aflați în Asia, pentru a-i îndemna să pornească război împotriva lui Alexandru², pe care nu-l denumea altfel decât „băiatul” și *Margites*³.

Cu toate acestea, când Alexandru, restabilind situația în țara sa⁴, și-a făcut apariția cu armata în Beotia⁵, îndrăzneala atenienilor se topi, iar Demostene dispăru. Tebanii, părăsiți de atenieni, s-au luptat singuri și și-au nimicit Cetatea⁶. Demostene a fost trimis în calitate de ambasador pe lângă Alexandru⁷, dar, o dată ajuns la Kithairon⁸, de frica mâniei regelui, s-a întors de unde venise și abandonează ambasada⁹. Puțin după aceea, Alexandru, printr-o delegație, ceru să-i fie predați zece demagogi¹⁰, după versiunea lui Idomeneus (FGrH, 338 E 11) și a lui Duris (FGrH 76, F 30), opt, după cum susțin izvoarele cele mai numeroase și acreditate, așadar: Demostene, Polyeuct¹¹, Efialtes¹², Lysurg¹³, Merocles¹⁴, Demon¹⁵, Callisthenes¹⁶ și Chari-demos¹⁷. Cu acest prilej s-a întâmplat ca Demostene să povestească fabula cu acei câini care încredințau oile lupilor, comparându-se pe sine și pe colegii de grup cu câinii, ei care luptau pentru salvarea „poporului”¹⁸. Pe Alexandru l-a denumit „Macedoneanul, lup solitar”. Mai adăugă ceva: „Așa cum vedem că negustorii se

învârtesc în cerc ori de câte ori arată într-un castronaș tot ce au mai bun din marfa lor, cu acele mostre, puține la număr, își vând marfa. Tot așa și voi. Nu vă dați oare seama că o dată cu noi vă predați voi înșivă?”¹⁹ Acestea, așadar, se găsesc în scrierile lui Aristotel din Cassandria (FGrH 138 F 3).

În vreme ce atenienii deliberau și nu știau ce hotărâre să ia, Demades²⁰ (fr. 13 M), după ce primi suma de cinci talanți de la cei care se aflau în pericol, acceptă în sfârșit să plece în calitate de ambasador pentru a vorbi în favoarea lor cu regele; poate că își punea speranța în prietenia ce-i lega, poate că se aștepta să-l găsească sătul <de atâta război>, ca un leu căruia îi mersese vestea de măcelul ce-l făcuse. În orice caz, nu el, ci Focion a fost acela care a izbutit să-l convingă pe rege, cel care a obținut iertarea oratorilor și reluarea bunelor relații cu Cetatea²¹.

1. În anul 336–335 î.Chr., după moartea regelui Filip, Teba a căzut în toamna anului 335 î.Chr. sub stăpânirea macedoneană. Practic, a fost rasă de pe suprafața pământului – la ordinele date de Alexandru – cu excepția casei lui Pindar. Vezi A. Piatkowski, *op.cit.*, 310.

2. Principalul rival al tânărului rege macedonean în lupta sa pentru tron era Attalos, care se afla în Asia Mică și pregătea, la îndemnul lui Filip, pe când acesta mai trăia încă, o expediție împotriva lui Darius Ochos, regele perșilor. Attalos era unchiul celei de a doua soții a lui Filip, Cleopatra, căsătorie nefericită, care i-a adus sfârșitul (L.G.Hammond – F.W. Walbank, *A History of Macèdonia*, vol. III, Oxford, 1988, 8-11).

3. Cf. Eschines, *Corpus* III, 166, Margites: eroul prostănac al unei mici epopei parodice, purtând acest titlu; un anti-erou „care le știe pe toate, se ocupă de toate, dar nu este bun de nimic”.

4. Acest paragraf se referă la expediția de represalii împotriva triburilor și a illirilor, care se răsculau mereu împotriva stăpânirii macedonene. Diodor, *op.cit.*, XVII, 8, 1-2 și Plutarh, *Viața lui Alexandru*, 11, 2-6.

5. Era așadar cea de a doua campanie a lui Alexandru în Grecia, după cea efectuată împreună cu tatăl său. Vezi mai sus cap. 11 și nota 1 la acest capitol despre bătălia de la Cheroneea, în care tânărul Alexandru comanda cavaleria.

6. În sensul că de partea lor n-au avut nici un aliat din fosta Ligă Beoțiană. Diodor, *op.cit.*, XVII, 8, 3-4; 8, 1-2; 9, 13-14, despre distrugerea Tebei.

7. O inexactitate. Demostene a fost trimis ca ambasador la regele Filip după bătălia de la Cheroneea, în august 336 î.Chr., nu după distrugerea Tebei. Eroarea se repetă și în *Viața lui Alexandru*.

8. Masivul muntos care separă Beoția de Attica.

9. Eschine, *Corpus*, III, 161 nu-l condamnă pe adversarul său, scrie doar că „nu este bun de nimic, nici în timp de război, nici în timp de pace”.

10. Izvoarele antice nu concordă în privința numărului „demagogilor” (susținătorii demosului) ceruți de Alexandru. Lucru de altfel sesizat de Plutarh.

11. Vezi mai sus nota 4 de la cap. 10.

12. Efialtes era cunoscut ca un antimacedonean îndârjit. În 314 î.Chr. a plecat în Persia pentru a duce bani aceluia care aparțineau organizațiilor politice antimacedonene. Pseudo-Plutarh, *op.cit.*, 847. Cu prilejul somației de a se înfățișa lui Alexandru, a părăsit Grecia și a plecat în Asia Mică unde, ceva mai târziu, a luptat împotriva macedonenilor care încercau să cucerească Halikarnasul. După acest episod i s-a pierdut urma.

13. Lycurg (390-325 î.Chr.) s-a dovedit a fi unul din cei mai importanți oameni politici atenieni după bătălia de la Cheroneea (338 î.Chr.). A administrat cu pricepere și corectitudine finanțele publice ale Atenei, timp de 12 ani. Era cunoscut ca antimacedonean; a intentat procese aceluia care părăsiseră câmpul de bătălie de la Cheroneea. Pseudo-Plutarh, *op.cit.*, 841 b - 844 a.

14. Merocles, (Moirocles). Vezi nota 10 de la cap. 13.

15. Demon, care va fi din nou menționat în cap. 27, 6, drept o rudă a lui Demostene, s-a numărat și el printre aceia despre care se bănuia că primiseră bani de la Harpalos. Athenaios, *Banchetul Sofiștilor*, VIII, 341. Până la urmă, el a fost cel care a propus rechemarea lui Demostene din exil.

16. Callisthenes a fost omul politic antimacedonean care în 346 î.Chr., pe vremea când Filip făcea demersuri să fie și el primit ca membru

în Consiliul Anfictionilor de la Delfi, pentru ca în acest mod să aibă controlul Focidei în veșnic conflict cu Beoția (războaiele sacre), a prezentat un decret prin care cerea ca toți cetățenii de drept din Attica să se refugieze, la nevoie, la adăpostul zidurilor de fortificație ale Atenei. Demostene, XVIII (*Penru Ktesiphon*) 36-37.

17. Charidemos din Oreon, partizan al lui Demostene, căpătase cetățenia ateniană datorită protectorului său. A fost angajat ca strateg (general) de regele Traciei Chersobleptes, amenințat la rândul lui de extinderea macedoneană spre sud-est. După Cheroneea, Ecclesia l-a propus să fie ales strateg al Atenei, pentru apărarea Oroposului. Dar propunerea a căzut; ca strateg a fost propus și apoi ales Focion: Plutarh, *Focion*, 16, 4.

18. Lupul singuratic avea faima de a fi foarte primejdios. Aristotel, *Historia animalium*, 694 a.

19. Aristobul (sec. IV-III î.Chr.) este unul dintre cei mai apreciați biografi ai regelui Alexandru al Macedoniei; autor al unei „Istorii” a campaniilor lui Alexandru în Asia. A participat la marea expediție din Asia, iar „Istoria” sa a început s-o scrie după anul 300 î.Chr., fiind unul din principalele izvoare ale lui Arrian, Strabon și Diodor. În *Bibliotheca istorică*, XVII, 15, 1-4, Diodor a inserat un paragraf, preluat din „Istoria” lui Aristobul, despre dramaticele înfruntări din Ecclesia ateniană privitytoare la soarta oratorilor. Focion susținea că Alexandru se va arăta mărinimos.

20. Despre Demades vezi nota 12 de la cap. 9. Relativ la intervenția oratorului pe lângă Alexandru, pe care îl cunoștea personal, vezi Diodor, *op.cit.*, XVII, 15, 3.

21. În biografia lui Plutarh, *Focion*, rolul acestuia pentru aplanarea mâniei regelui Alexandru este exagerat, îndeosebi în cap. 5-10. Această părținire se datorează în mare parte folosirii unor izvoare istorice de nuanță peripatetică, probabil, între alții, Demetrius din Phaleron, prieten apropiat al lui Theofrast, autorul *Caracterelor*.

24 După plecarea lui Alexandru¹, Demades și Focion aveau prioritate, în timp ce Demostene se văzu silit să treacă în planul al doilea. Pe vremea când Agis², regele Spartei, se ridică împotriva macedonenilor, Demostene avu o scurtă revenire, ca apoi să cadă iarăși în

dizgrație, deoarece atenienii refuzară să se coalizeze cu spartanii. Agis a căzut pe câmpul de luptă, iar Sparta a suferit o grea înfrângere³. Tot acum, în fața tribunulului a fost readusă învinuirea lui Ktesiphon⁴ cu privire la coroană, care mai fusese o dată prezentată sub arhontatul lui Charondas, cu puțină vreme înainte de bătaia de la Cheroneea. Procesul s-a judecat după zece ani sub arhontatul lui Aristophon și a devenit celebru deoarece nici un alt proces public nu s-a mai bucurat de un asemenea interes, fie datorită faimei împrișnărilor, fie integrității judecătorilor care nu și-au dat votul acelor care-l persecutau pe Demostene în acele momente grele, personaje puternice, prieteni ai Macedoniei. Ei îl dezvinovățiră pe orator într-un chip atât de evident, încât Eschine nu obținu măcar o cincime din voturi. Urmarea a fost că Demostene părăsi de îndată Atena și plecă la Rhodos și în Ionia, unde trăia dând lecții de retorică⁵.

1. Plecarea spre Persia, peste Hellespont, a avut loc în primăvara anului 334 î.Chr.

2. Agis al III-lea, regele Spartei. În 333 î.Chr. el refuză cererea lui Alexandru de a-i trimite nave de război în marea expediție pregătită de către macedoneni și greci împotriva Persiei. Pretextul era că navele pot fi întoarse împotriva flotei ateniene. Pseudo-Plutarh, *op.cit.*, 847 c.

3. În timp ce Alexandru se afla deja în Asia Mică, Agis a încercat pe cont propriu o lovitură împotriva Macedoniei. Aliat cu eleenii, aheenii și arcadienii, a obținut inițial câteva succese împotriva gamizoanelor macedonene din Pelopones, în vreme ce Antipatros, regentul Macedoniei, era ocupat în nord cu o răscoală a populațiilor trace. Când s-a văzut eliberat de primejdia tracă, Antipatros a coborât spre sud, în Pelopones, unde în apropierea orașului Megalopolis a zdrobit trupele aliate adunate de Agis care, de altfel, a murit eroic în această bătălie (330 î.Chr.). Izvoarele con-

firmă că atenienii, sfătuiți de Focion, de Demades, chiar și de Demostene, care se afla departe, s-au ferit să participe la alianța înjghebată de Agis, Diodor, *op.cit.*, XVII, 62, J.B. Bury, *A History of Greece*, ed. 3, Macmillan, Londra, 1970, p. 823.

4. Vezi mai sus nota 6 la cap. 13. Aristophon a fost arhonte în 330-329 î.Chr. Aceasta este data când Eschine a pronunțat un aspru rechizitoriu împotriva lui Ktesiphon (în *Corpus Es.*, III). Totuși, s-a arătat cinstit față de Demostene, căci a recunoscut abținerea adversarului său politic de a-i îndenina pe atenieni să participe la acțiunea armată organizată de Agis împotriva macedonenilor (III, 165-167). În acest paragraf Plutarh face două greșeli. Vezi mai sus notele de la cap. 9 și 6 de la cap. 13. Acțiunea inițiată de Eschine împotriva lui Ktesiphon nu a fost făcută sub arhontatul lui Charondas, adică în 338-337 î.Chr., ci sub acela al lui Phrynichos, 337-336 î.Chr., deci cu un an înainte de Cheroneea. A doua greșală este aceea de a afirma că procesul s-a judecat mai târziu, sub arhontatul lui Aristophon, adică la un interval de zece ani. Cum Aristophon a fost arhonte în 330-329 î.Chr., rezultă că intervalul dintre cele două acțiuni juridice (a doua nu se știe de cine a fost inițiată) nu este de zece, ci numai de șapte ani.

5. Pseudo-Plutarh, *op.cit.*, 840 c-D.

25 Nu după mult timp¹, Harpalos care fugea din Asia ca să scape de mânia lui Alexandru, deoarece își dădea seama că se comportase ca un nemernic, risipind banii regelui, era mort de frică. De la o vreme, regele devenise aspru față de consilierii² săi. Așadar, el se refugie la poporul atenian, (*Ecclesia*, „Adunarea poporului”) predându-le împreună cu banii și navele ce le comanda. Celorlalți retori le străluciră ochii de îndată ce văzură bogățiile <aduse de transfug>. Iată de ce îi săriră în ajutor și pe atenieni îi sfătuiră să-l primească și să-l salveze pe suplicant. Demostene însă, de la bun început, sfătuiă Adunarea să-l îndepărteze pe Harpalos și să ia seama ca nu cumva să implice Cetatea într-un război

sub un pretext deloc necesar, mai presus de toate și necinstit.

Câteva zile mai târziu, în timp ce se făcea inventarul bunurilor aduse de Harpalos, acesta, observându-l pe Demostene cum stătea în fața unei cupe în stil barbar și îi admira lucrătura și forma, îl invită să o cântărească și să-i evalueze greutatea în aur. Demostene, mut de admirație în fața ponderii obiectului, se interesă cât valorează. Harpalos, surâzând, îi răspunse: „pentru tine va fi douăzeci de talanți”³. De îndată ce s-a lăsat noaptea, îi trimise cupa însoțită de douăzeci de talanți⁴. Harpalos, așadar, s-a arătat destul de abil ca să-și dea seama, după expresia feței și după privire, cam ce fel de caracter avea un om iubitor de aur. Demostene nu se opuse. Învins de oferta corupției, întocmai ca și cum ar fi primit în propria-i casă o garnizoană <a dușmanilor>, trecu de partea lui Harpalos. A doua zi s-a dus la Adunarea Poporului cu gâtul strâns în fulare de lână. Când prezidiul îl invită să se scoale și să ia cuvântul, făcu semne că nu poate vorbi, de parcă avea vocea stinsă. Dar spiritele inteligente, hărțuindu-l în glumă, spuseră că în timpul nopții demagogul fusese afectat nu de „angină”, ci de „argintită”. Ceva mai târziu, când toată Adunarea a fost pusă în cele din urmă la curent cu cele petrecute, nu îi mai îngădui să se apere și să încerce să-i prostească pe membrii ei. În Adunare se instalase nemulțumirea și se auzeau voci. Atunci un oarecare, ridicându-se, spuse în batjocură: „Atenieni, sper că nu veți îngădui să se dea ascultare aceluia care are cupa”. Cu acel prilej îl alungară și pe Harpalos din Cetate. Temându-se ca nu cumva să fie la rândul lor anchetați

asupra banilor <lui Harpalos> pe care unii retori îi împărțiseră între ei, membrii Adunării ordonară cercetarea și percheziționarea pe rând a caselor celor vizati. Nici una n-a fost cruțată – după câte povestește Theofrast – afară de locuința lui Callicles, fiul lui Arreneides. Acesta se căsătorise de curând și în casa lui se afla mireasa.

1. În 324 î.Chr.

2. Harpalos era unul din „credincioșii” lui Alexandru, un *philos „prieten”*, de fapt consilierul regal din corpul acelor care-l înconjurau pe regele Macedoniei. Nu era prima oară că-și dovedea lipsa de lealitate în calitatea ce-o avea de trezorier regal. În primăvara anului 324 î.Chr. sosiră însă vești îngrijorătoare despre pedepsele aspre hotărâte de Alexandru față de guvernatorii din Asia centrală care îi trădaseră interesele. Pe acea vreme Harpalos era guvernatorul Babilonului. Alexandru se afla încă în India când a primit informații despre scandalurile și viața desfrănată dusă de Harpalos. Acesta socoti că a sosit timpul să-și părăsească postul și a fugit la Tarsos, în Cilicia. La apropierea lui Alexandru, a plecat în Grecia, la Atena, al cărei cetățean era. Aducea cu sine o gardă de 600 de mercenari, precum și imensa sumă de 5000 de talanți aur (324 î.Chr.). Intențiile lui erau clare. Să provoace o revoltă împotriva stăpânirii macedonene din Grecia continentală. Atenienii însă, prudenți, îi refuzară oferta. În aceste împrejurări a plecat la capul Tainaron, de unde totuși s-a reîntors la Atena, de astă dată numai cu o sumă de 700 de talanți. Deși a fost primit, Antipatros, regentul Macedoniei, și Philoxenos, guvernatorul macedonean al Asiei Mici, îi cerură extrădarea. Harpalos izbuti să fugă și se întoarse la Tainaron, unde a fost ucis de unul dintre însoțitorii săi. Cei 700 de talanți rămăseseră însă depuși în trezoreria din Atena, pe Acropole, fără actele oficiale în curs de redactare. La o primă verificare, au fost găsiți numai 350 de talanți, ceea ce dădu naștere la un scandal politic, în care a fost implicat și Demostene. El fusese însărcinat de Consiliul de stat (*Boulé*) să supravegheze tezaurul. Acesta este momentul în care Demostene a cerut o investigație, în urma căreia și el a fost găsit vinovat. Primul retor care l-a învinuit a fost Hypereides, urmat

de Deinarchos. În aceste acuzaări nu era totuși învinuit de furt, ci de neglijență.

3. Joc de cuvinte: „cupa valorează atât cât faci și tu”.

4. Anecdota, culeasă de Plutarh, este pusă sub semnul întrebării în ce privește autenticitatea ei.

26 Dar Demostene le-a luat-o înaintea, propunând un decret prin care Consiliul Aeropagului¹ avea datoria să deschidă o anchetă referitoare la cele întâmplate. Cei dovediți de vină urmau să fie pedepsiți. Deoarece totmai el a fost unul dintre primii puși sub acuzare de Consiliu, s-a prezentat în fața tribunalului, unde a fost amendat cu suma de 50 de talanți. Era condamnat și la închisoare. Singur mărturisește că de rușine și din pricina slăbiciunii sale fizice nu ar fi putut suporta închisoarea. Iată motivul pentru care a fugit, pe ascuns de unii, în timp ce alții au închis ochii. Se zice că pe drum, pe când nu era prea departe de Cetate, își dădu seama că era urmărit de câțiva adversari politici. Încercă să se facă nevăzut, dar urmăritorii săi, strigându-l pe nume și apropiindu-se de el, îl rugară să primească de la ei cele necesare călătoriei. Ei îi spuseră că în acest scop aduseseră bani de la ei de-acasă și că de aceea îl urmăriseră. L-au însoțit o bucată de drum îndemnându-l să aibă curaj și să nu fie prea abătut de cele întâmplate, Demostene, mai emoționat încă decât fusese, exclamă: „Cum să nu fiu abătut când părăsesc o cetate în care adversarii mei se poartă cum în nici o altă localitate nu s-ar fi purtat nici măcar cu prietenii?”

Oricum, el suporta greu exilul. S-a oprit pentru mai mult timp la Egina și la Troizen². Aici, întor-

cându-și adesea privirea înlăcrimată spre Attica, pronunța fraze lipsite de demnitate, în dezacord cu îndrăzneala activității sale politice; acestea au rămas în memoria oamenilor. Umblă zvonul că, pe când era departe Atena, întindea mâinile în direcția Atticii, exclamând: „O, stăpână poliadă³, cum poți să te complaci cu prezența a trei bestii cu care nu te poți înțelege, bufnița, șarpele și poporul?” Se mai povestește că încerca să-i abată de la politică pe tinerii care veneau să-l caute și să discute cu el. Potrivit spuselor sale, dacă două căi li s-ar fi deschis de la bun început, una, care ducea la tribună, deci la Adunarea Poporului, alta, direct spre moarte, și li s-ar fi prezis suferințele ivite din activitatea publică – anume sentimentul de frică, de invidie, calomniile, lupta – nu încape îndoială că s-ar fi îndreptat spre calea care duce la moarte.

1. Referitor la această sumă de 50 de talanți, amenda pe care trebuia s-o plătească Demostene, s-a scris mult și în antichitate, și în lucrările de cercetare modernă. Ca exemplu pot fi luate discursurile retorului Hypereides (cca 390–322 î.Chr.) care poartă titlul *Împotriva lui Demostene*. Zezi A. Piatkowski, *O istorie a Greciei*, ed.cit., 328–329. Legea ateniană prevedea ca în caz de mită dovedită, acuzatul să fie condamnat să plătească statului o amendă de zece ori mai mare decât suma primită ca mită. Cine nu putea plăti era condamnat la închisoare. În cazul lui Demostene el primise de la Harpalos 20 de talanți, așa încât suma la care trebuia să fie condamnat s-o plătească devenea fabuloasă: 200.000 de talanți. Asupra modului cum s-a diminuat amenda de la 200.000 la 50 de talanți se fac numai presupuneri. Se știe doar atât: Demostene justificase astfel suma pe care o reținuse totuși pentru el; el păstrase doar cinci talanți, iar restul de 15 talanți îi depusese pentru *theorikon*, instituție ateniană care se îngrijea de costul reprezentațiilor de teatru, de misiunile cu caracter sacru, precum și de instituțiile de binefacere în folosul celor

lipsiți de mijloace de trai. Dacă este adevărat că această explicație a fost luată drept bună de membrii Consiliului Areopagitic, dintre care unii erau cu siguranță partizani ai lui Demostene, așa se lămurește fixarea amendei la suma de 50 de talanți. Atât Hypereides, cât și Deinarchos au trecut de partea acelor care susțineau acuzația. Averele pe care o avea oratorul ar fi ajuns ca el să achite suma de 50 de talanți. Rămânea însă condamnarea la închisoare, ceea ce el n-ar fi putut suporta. În consecință, a preferat exilul. Ironia soartei voia ca, înainte de catastrofă, să fi fost unul din cetățenii însărcinați cu supravegherea veniturilor statului, deci un fel de inspector financiar. De aceea, probabil, a putut aduce în fața instanței explicații care l-au salvat, sprijinite, bineînțeles, de prietenii ce-i avea.

2. Egina este cea mai apropiată insulă din Marea Egee de coasta Attică, iar Troizen, o localitate din Argolida. Ceea ce înseamnă că se îndrepta spre sud.

3. „Stăpâna Cetății”, zeița Atena, care avea ca embleme străvechi rămășițe ale cultului animalier de altă dată: bufnița și șarpele.

27 În vreme ce <Demostene> se mai găsea încă în exilul despre care a fost vorba, Alexandru a murit¹. Cu acest prilej cetățile grecești s-au coalizat din nou², Leosthenes s-a comportat ca un brav, închizându-l și asediindu-l pe Antipatros la Lamia. Oratorul Pytheas³ și Callimedon⁴, poreclit „Scarabeul”, fugiți din Atena, trecură de partea lui Antipatros, însoțiți peste tot de partizanii și de purtătorii lor de cuvânt, cu scopul de a-i împiedica pe greci să se răscoale și să treacă de partea atenienilor. Demostene, în schimb, revenit din exil, ținea partea solilor atenieni. El lupta din răspuțeri și se agita alături de aceștia în scopul ca cetățile să-i atace toate împreună pe macedoneni și să-i alunge din Grecia. Phylarchos⁵ (FGrH 81 F 75) a notat faptul că în Arcadia, în cursul unei adunări publice, Pytheas și Demostene s-au insultat reciproc, unul vorbind în favoarea

rea macedonenilor, celălalt în favoarea grecilor. Se mai povestește că atunci Pytheas ar fi vorbit așa: „Întocmai cum, atunci când într-o casă se aduce lapte de măgăriță, oamenii deduc că pe acolo se petrece ceva rău, în același chip, când într-o cetate <greacă> parvine o ambasadă ateniană, nu există îndoială că se petrece ceva foarte rău”. Demostene însă îi dădu replica la acest exemplu spunând că laptele de măgăriță îi vindecă pe bolnavi și că atenienii salvează la rândul lor cetățile amenințate de pericol. Acest mod de a acționa plăcu Adunării Poporului (*Demos*), care votă întoarcerea sa din exil. Decretul a fost prezentat de Demon din Paniaia⁶, vărul lui Demostene, o trimisă a fost trimisă să-l aducă de la Egina. De la Pireu oratorul se îndreptă direct spre Cetate. Nu absentă nici un magistrat, nici un preot, în timp ce toți ceilalți cetățeni îl întâmpinau și îl primeau cu urale. Demetrios din Magnesia povestește că Demostene, cu acest prilej, a ridicat mâinile spre cer și s-a declarat fericit pentru acea zi, ca unul care se întoarce acasă în condiții mai bune decât Alcibiade⁷. Cetățenii îl primeau acum din convingere, nu din constrângere. Mai rămânea totuși să plătească amenda la care fusese condamnat. Într-adevăr, nu era posibil ca o condamnare să fie grațiată: <ar fi fost un act ilegal>, dar s-a găsit o soluție de a se eluda legea. Atenienii, cu prilejul sărbătorilor în cinstea lui Zeus Salvatorul⁸, aveau obiceiul să ofere bani aceluia care pregătea și împodobește altarul. De astă dată îl însășinara pe orator să preia această sarcină și îi dădură 50 de talanți, sumă care corespundea întocmai celei datorate de el⁹.

1. Moartea lui Alexandru a survenit la 30 iunie 323 î.Chr. în urma unei maladii grave, de scurtă durată. Despre împrejurările morții lui Alexandru vezi Adelina Piatkowski, *Istoria epocii elenistice*, Editura Albatros, 1996, p. 7 și urm.

2. La coaliție participau atenienii, locrienii, focenii, etolienii, tessalienii, dolopii și alții. Lista se găsește la Diodor, *op.cit.*, XVIII, 1 și 2, precum și la Pausanias, *Călătorie în Grecia*, I, 25, 4. Un corp de 8.000 de mercenari, sub comanda lui Pleisthenes, întorși în Grecia din Asia. Guvernatorul Macedoniei, Antipatros, de îndată se și coborî spre sud, unde găsi barat drumul Termopilelor. Cavaleria tessaliană care-l însoțea dezertă și îl lăsa singur. Antipatros s-a văzut nevoit să se refugieze și să se închidă în fortificația Lamia unde, în cursul anului 323-322 î.Chr. a așteptat ajutoare. Întâmplarea a făcut ca Leosthenes să moară în timpul unui accident (Diodor, *op.cit.*, XVIII, 9.11. 12-14). Când veni primăvara anului 322 î.Chr. lucrurile luară o altă întorsătură, o dată cu ajutorul sosit, în sfârșit, din Frigia hellespontică pentru a-l desprisa pe Antipatros. Bătălia hotărâtoare s-a dat în Tessalia, la Crannon (august 322 î.Chr. și s-a încheiat în favoarea macedonenilor, în timp ce flota ateniană era învinsă lângă Insula Amorgos. Vezi A. Piatkowski, *O istorie a Greciei*, *ed.cit.*, 329-330.

3. Despre Pytheas vezi nota 1 de la cap. 8. Personajul este citat și în biografia lui Cicero, 50, 4.

4. Callimedon, „poreclit Scarabeul”, partizan al partidei lui Focion, era un om de o lăcomie devenită proverbială. Comediograful atenienilor l-au transformat într-un personaj de comedie (Athenaios, *Banchetul sofștilor*, III, 10 C-E). După războiul lamiac a făcut parte din delegația care a dus tratative pentru pace cu Antipatros (Plutarh, *Focion*, 27, 9). După restaurarea democrației în Attica a fost condamnat la moarte, dar a murit în contumacie. Ibidem, 35.

5. Philarchos, citat de Plutarh numai aici, este autorul unei „Istorii” a evenimentelor din Grecia, petrecute între anii 272 și 220 î.Chr. Plutarh nu citează titlul lucrării.

6. Despre Denon, vezi cap. 23, 6. A făcut parte din rândul oratorilor ceruți de Alexandru ca ostatici.

7. Este vorba despre reînțoarcerea lui Alcibiade la Atena în primăvara anului 407 î.Chr. După faimoasa mutilare a „hermeșilor” (bome de drum, evocând divinitatea lui Hermes), sacrilegiu în care fusese implicat și Alcibiade, concomitent cu profanarea misteriiilor eleusine, Alcibiade părăsise Atena și se refugiase la Sparta (Plutarh, *Alcibiade*, 32).

8. În gr. *Soter*. Sărbătoarea se ținea primăvara, la Pireu.

9. Subterfugiul nu era o noutate. Se practica curent. A fost aplicat și în cazul lui Fomion, în cursul anului 428 î.Chr. Informația se află la Androtion, FGrH, 324, F 8.

28 Din păcate, bucuria reînțoarcerii în patrie nu a durat prea mult, deoarece diferitele împrejurări în care se găseau grecii au fost tulburi. În luna *metageitnion* (august-septembrie) s-a dat bătălia de la Crannon¹. În *boedromion* (septembrie-octombrie) comandamentul² macedonean ajunge la Mounychia³, iar în luna *pyanep-sion* (octombrie-noiembrie) Demostene a murit în felul următor: când au primit vestea că Antipatros și Crateros se pregăteau să intre în Atena, Demostene și partizanii săi părăsiră Cetatea înainte de sosirea lor. Adunarea Poporului, la propunerea lui Demades, îl condamnă pe orator la moarte⁴. Deoarece cei care părăsiseră Atena se aflau care într-un loc, care într-altul, Antipatros dădu oamenilor săi sarcina să-i prindă. În fruntea acestora se afla Archias, poreclit „Vânătorul de exilați”. Acesta era originar din Thurioi⁵. Se zice că înainte vreme fusese actor de tragedii și profesor al lui Polos din Egina, cel care, prin talentul său, i-a întrecut pe toți ceilalți actori⁶. Hermippos⁷ însă îl consideră ca făcând parte din grupul elevilor retorului Lacritas, în vreme ce Demetrios⁸ spune că era un adept al școlii lui Anaximenes. Acest Archias, așadar, îi smulse din templul lui Aiakos de la Egina pe oratorul Hypereides, pe Aristonikos din Marathon și pe Himeraios, fratele lui Demetrios din Phaleron¹⁰, unde aceștia se refugiaseră ca suplicați și îi trimise lui Antipatros la Kleonai¹¹. Aici au fost executați. Pe cât se spune, lui Hypereides i-au tăiat limba de viu¹².

1. Vezi mai sus nota 2 de la capitolul 26.

2. În gr. *phroura*, comanda supremă a unei unități militare: garnizoană.

3. Mounychia este o înălțime împădurită, aproape de Atena.

4. Antipatros și Crateros, doi dintre cei mai importanți „urmași” (dia-dohi) ai lui Alexandru. Antipatros, cu titlul de regent, era guvernatorul legal al Macedoniei, lăsat în Europa de Alexandru ca să-l reprezinte; Crateros, cu rangul de *prostatēs*, „comandant militar suprem”, era mâna dreaptă a lui Antipatros. Tocmai se întorsese din Asia cu trupele macedonene pe care le comandase (Polubiu, *Istoria*, XVIII, 14). Propunerea lui Demades ca Demostene să fie condamnat la moarte trebuie luată în seamă în lumina abținerii lui Demades de a sprijini acțiunea armată împotriva Macedoniei, după moartea lui Alexandru. El își avertizase concetățenii că nu aveau nici o șansă de izbândă. La Polybiu, vezi discuția despre „ce înseamnă trădătorul de patrie” (*loc.cit.*). Despre evenimentele posterioare victoriei macedonene vezi Diodor, *op.cit.*, XVII, 1, 4 și Plutarh, *Focion*, 28. Generalități la A. Piatkowski, *Istoria epocii elenistice*, ed.cit., 11-12.

5. Despre acest Archias, Pausanias, (*Călătorie în Grecia*, I, 8, 4), când relatează evenimentele povestite aici de Plutarh, cu prilejul descrierii unei statui care îl înfățișa pe Demostene, notează: „El este singurul dintre exilații greci pe care Archias nu l-a predat macedonenilor”.

6. Polos, fiul lui Sosigenes din Egina, este menționat pentru talentul său și de alți autori greci. P. Chron-Bistagne îl prezintă în cartea sa *Recherches sur les acteurs dans la Grèce ancienne*, Paris, 1976, p. 354.

7. Hermippos, originar din Smirna, este un biograf care aparține epocii elenistice. Diogenes Laertios îi citează adesea lucrarea cu titlul de *Bioi (Vieți)*. Despre retorul Lacritos, menționat de Hermippos (FHG III 51) nu se știe aproape nimic, afară de faptul că fusese discipol al lui Isocrate. Discursul XXXV din *Corpus*-ul demostenic este îndreptat împotriva lui atunci când a fost dat în judecată de un ateniian ca urmare a unei afaceri de împrumut.

8. Demetrios din Phaleron. Vezi nota 6 de la cap. 9 (FGrH 228 F 26).

9. Datorită lui Dionysios din Halicarnas, se știe doar atât despre Aristonikos: a fost implicat în procesele intentate celor care profitaseră de aurul lui Harpalos.

10. Himeraios a fost unul dintre acuzatorii publici în procesul aurlui lui Harpalos. La propunerea lui Demades, a fost și el condamnat la moarte, nu se știe sub ce acuzație (Pseudo-Plutarh, *op.cit.*, 846 c).

11. Kleonat este o localitate din nordul Peloponesului, aproape de Corint. Așadar, macedonenii pătrunseseră în Pelopones.

12. Informația se află la Pseudo-Plutarh, *op.cit.*, 849 A-D.

29 Când a primit vestea că Demostene se află ca suplicant în templul lui Poseidon de la Calauria¹, Archias se îndreptă într-acolo, pe mare, folosind niște bărci cu vâsle. Descinzând pe țărm împreună cu niște gărzi trace, încerca în fel și chip să-l convingă pe orator să se scoale în picioare și să meargă împreună cu el la Antipatros, sub cuvânt că nu avea să i se întâmple nimic.

Dar Demostene, chiar în aceeași noapte avusese un vis ciudat: se făcea că era nevoit să recite versuri dintr-o tragedie la care replica i-o dădea Archias². Succesul era de partea lui, iar spectatorii îl urmăreau cu suflitul la gură. Cu toate acestea, pentru el, întrecerea era ca și pierdută din pricina insuficienței pregătiri a punerii în scenă și a regiei. Când Archias i se adresă cu deosebită politețe, ridicând privirea spre el, rămase așezat, așa cum era, și îi spuse: „Archias, odinioară, ca actor, nu m-ai convins; nu mă vei convinge nici acum cu promisiunile ce mi le faci!” În continuare, iritat, Archias începuse să-l amenințe: „Așadar – zise Demostene – acum vorbești despre tripodul macedonean, puțin lipsește să nu începi să și reciti³. Așteaptă doar un moment ca să trimit un mesaj celor de acasă!” După aceste cuvinte se retrase în interiorul templului și luă în mână o foaie de pergament, simulând că se pregătește să scrie. În cealaltă mână luă condeiul, îl duse la gură și îl mușcă așa cum obișnuia să facă atunci când reflecta asupra celor ce avea de scris. Rămase așa un moment, apoi își înveli capul și îl aplecă⁴. Străjile care stăteau lângă ușă începură să rădă, închipuindu-și că moare de frică. În batjocură îl numeau „fricosule”, „la-sule”. Archias, în schimb, apropiindu-se de el, îl în-

demna să se scoale și, reluând promisiunile de la început, îi făgăduia că îl va împăca cu Antipatros. Dar Demostene, dându-și seama că veninul începuse să-și facă efectul și că era pe cale să-l ucidă, își descoperi capul și, privindu-l pe Archias, zise: „Grăbește-te acum să reciți tirada lui Creon din tragedie și să arunci acest corp al meu fără înmormântare⁵. Eu, iubite Poseidon, părăsesc acest altar al tău încă viu, dar Antipatros și macedonenii n-au respectat nici măcar sfințenia templului tău!”⁶ După ce spuse aceste cuvinte ceru să fie susținut, căci începuse să tremure și să se clatine. În drumul spre ușă, trecu de altar, și, gemând, își dădu ultima suflare.

1. Calauria este o mică insulă în fața orașului Troizen. După informațiile din Pseudo-Plutarh, *op.cit.*, 846 E, inițial, Demostene se refugiase și el împreună cu ceilalți oratori la Egina, în templul lui Aiakos. Ceva mai târziu a plecat singur la templul lui Poseidon din Calauria, unde s-a refugiat în calitate de suplicant, cu speranța să nu fie smuls de la altar.

2. Despre Archias, vezi nota 5 de la cap. 28. De asemenea, Pseudo-Plutarh, 849 A.

3. Joc de cuvinte: după cum Pythia prezice viitorul, aplecată asupra tripodului de la Delfi, tot așa îl prezice și Archias, tălmăcind spusele „tripodului” macedonean.

4. Pregătire înainte de moarte, obișnuită la vechii greci.

5. Aluzie la versurile 203-206 din *Antigona*, de Sofocle, când regele Tebei, Creon, poruncește ca Polynice, care atacase Teba pentru a-l alunga de la domnie pe fratele său Eteocle, să fie aruncat pradă păsărilor și câinilor chiar acolo unde căzuse, pe câmpul de luptă.

30 Ariston totuși susține că, într-adevăr, Demostene a luat otrava așa cum s-a relatat mai sus¹, dar adaugă că un oarecare Pappos, de la care Hermippos² a preluat povestirea, pretinde că atunci când oratorul s-a prăbușit lângă altar, pe foaia ce-o ținea în mână se afla scris începutul unei scrisori: „Demostene către Antipatros” și nimic altceva. Cruzimea morții sale a stârnit stupeoare. Tracii care se aflau lângă poarta templului au spus că Demostene ținuse în mână veninul îmbibat într-un săculeț de stofă. Ducând la gură recipientul, a înghițit otrava, după prima lor impresie li s-a părut că el înghite aur³. Pe de altă parte, sclava care îl îngrijea, supusă de Archias unui interogatoriu, mărturisi că de multă vreme Demostene purta cu sine acest săculeț ca și cum ar fi fost un talisman. Eratostenes, la rândul său, susține că oratorul păstra veninul într-o brățară pe dinăuntru goală, pe care o purta pe un braț în chip de ornament⁴. Dar nu este nevoie să înșirăm diferitele versiuni ale tuturor acelor care au scris despre Demostene. Sunt foarte mulți la număr⁵. Dintre toți, merită totuși să fie amintit Demochares⁶, rudă cu Demostene. El afirmă că știut este următorul fapt: oratorul nu a fost ucis de efectul veninului. El a fost izbăvit de cruzimea macedonenilor prin pronia cerească care i-a adus sfârșitul repede și fără dureri. A părăsit viața în cea de a șaisprezecea zi a lunii *Pynepsion*, în ziua cea mai tristă a Thesmophoriilor⁷ și anume în acea zi pe care femeile o petrec postind, alături de zeiță. Demos-ul i-a conferit o binemerită onoare, ridicându-i o statuie de bronz⁸. De asemenea, a dat un decret

ca persoana cea mai vârstnică din familia lui Demostene să fie introdusă în Pritaneu⁹. Pe baza statuii s-a dat dispoziția ... să se graveze faimoasa inscripție:

„O, Demostene, putere de aveai la fel ca-nțelepciunea, Aresul Macedonean nu i-ar fi domnit peste greci.”

Cei care susțin că epigrama¹⁰ a fost compusă de însuși Demostene la Calauria, înainte de a se otrăvi, fără îndoială susțin o absurditate.

1. Vezi Pseudo-Plutarh, *ed.cit.*, 847 A-B. Versiunea se regăsește și la biograful Satyros.

2. FHG III, 50. Despre Hermippos vezi mai sus nota 7 de la cap. 26.

3. Anecdota nu-i altceva decât o aluzie răuvoitoare la adresa lui Demostene, amestecat în afacerea Harpalos.

4. Vezi Pseudo-Plutarh, *loc.cit.*

5. În Pseudo-Plutarh, *loc.cit.*, este menționată versiunea lui Philochoros, și anume că Demostene s-a otrăvit; mai sunt citate versiunile lui Satyros și a lui Eratosthenes; după alții, oratorul a murit înăbușit în propria-i mantie.

6. Demochares, fiul lui Laches, era văr cu Demostene. Om politic, orator și istoric. Pseudo-Plutarh, *loc.cit.*, D, susține, ceea ce pare a nu fi adevărat, că în 322 î.Chr., la cererea lui Antipatros de a-i fi livrați oame-nii politici antimacedoneni, el ar fi dat un vot negativ. S-a arătat interesat de mijloacele concrete de apărare ale Atenei, ocupându-se îndeosebi de fortificații în timpul războiului dus de atenieni împotriva lui Cassandros, fiul lui Antipatros (307–304 î.Chr.). Exilat de partizanii lui Demetrios Poliorcetul, a fost rechemat la Atena în 286–285 î.Chr., când i s-a încredințat administrarea finanțelor Orașului. Pseudo-Plutarh, *op.cit.*, 851 D-F.

7. Thesmophoriile erau o sărbătoare comună întregii Grecii, ținută toamna, în cinstea zeiței Demeter. Aristofan a închinat acestor festivități una din dramele sale comice, cu substrat politic. La Atena, sărbătorile durau trei zile, de la 11 la 13 ale lunii *pyanepsion*. Așadar, Plutarh face o eroare când le situează între 15 și 17 ale acestei luni. Prima zi era închinată unei procesiuni sacre, la care participau numai femei; jînta procesiunii era sanctuarul Demetrei, ridicat pe Pnix (colina pe care se afla o

terasă, unde se țineau în mod obișnuit ședințele Ecclesiei ateniene); a doua zi prevedea o masă comună, iar în a treia se aduceau jertfe și se țineau banchete. Aceste sărbători, la care bărbații nu participau, aveau la bază „misterii” (ritualuri chthoniene), legate de cultul fertilității.

8. Despre acest monument, opera sculptorului Polyeutes, înălțat probabil în 280–279 î.Chr. vezi Pausanias, *op.cit.*, I, 8, 4. Este cunoscut și decretul prin care Ecclesia hotăra înălțarea statuii, datorită lui Pseudo-Plutarh, *op.cit.*, 850 F-851-c. Decretul este considerat un fals. Statuia însă a devenit celebră, fiind adesea copiată. Două copii ale întregului monument se găsesc una la Muzeul Vaticanului și alta la Gliptotheka Ny-Carlsberg din Copenhaga.

9. Este vorba despre o cinstită deosebită, care se acordă fiului celui mai mare al unei personalități decedate. Cum Demostene nu avea descendenți direcți, nu se știe cui anume i-a fost acordat acest privilegiu.

10. În grecește, un distih elegiac, reproduș întocmai și de Pseudo-Plutarh, *op.cit.*, 847 A. Ca izvor informativ este citat Demetrios din Magnesia.

31 Cu puțin timp mai înainte de a mă fi stabilit la Atena¹ s-a întâmplat, după câte se spune, următorul fapt. Un soldat, dat în judecată de comandantul său, a ascuns puținul aur ce-l avea în una din mâinile statuii oratorului, mână care avea degetele încrucișate. Aproape de statuie răsărise un platan. Multe din frunzele copacului, fie aduse de vânt sau îndesate de soldatul care depusese aurul în căușul palmei statuii pentru a-l ascunde, în căderea lor au făcut în așa fel încât aurul a rămas ascuns nu pentru puțin timp. Când omul se reîntoarce, a găsit aurul și povestea întâmplării s-a răspândit. Cu această ocazie mulți din cei care făceau pe deșteptii au găsit de cuviință să se întrecă unii cu alții în încercarea de a celebra în versuri cinstea lui Demostene, incoruptibilul.

Cât despre Demades, nu s-a bucurat mult timp de odioasă sa faimă². L-a ajuns din urmă dreapta sentință dată de Demostene care l-a condus în Macedonia, unde a fost ucis la instigarea acelor pe care i-a adulat, în chipul cel mai josnic. Chiar și mai înainte vreme, în Macedonia nu era privit cu ochi buni. A fost dată publicității o scrisoare semnată de el, prin care îl îndemna pe Perdiccas să pună stăpânire pe Macedonia și astfel să-i salveze pe greci care, spunea el: „erau legați de un fir putred și învechit”³. Prin aceasta îl înțelegea pe Antipatros. Acuzatorul lui s-a nimerit a fi Deinarchos din Corint⁴. Cassandros⁵, înnebunit de ură, dădu ordin ca fiului lui Demades să i se taie capul, apoi porunci ca și el să fie executat în același fel. Și uite așa, în urma acestor teribile încercări primim lecția că trădătorii se vând în primul rând pe ei înșiși. Era un lucru pe care Demostene i-l spusese adesea, fără altă intenție decât aceea de a-l convinge. Iată deci, iubitul meu Sossius, „Viața” lui Demostene, pe care am scris-o după cele ce am citit sau am auzit în cercetările mele.

1. După cum reiese din propria mărturie a lui Plutarh în *Despre E de la Delfi*, este vorba despre perioada petrecută de Plutarh la Atena, ca elev al lui Ammonios, deci în jurul vârstei de 20 de ani (*op.cit.*, 386 B).

2. Vezi nota 2 de la cap. 8; cf. Plutarh, *Focion*, 30, 8, 9.

3. În acest capitole este semnalată lupta dusă de urmașii lui Alexandru (diadohii) pentru a stăpâni în regatele lor nou înființate teritorii cât mai vaste smulse din moștenirea lui Alexandru. Perdiccas, atotputernic în Asia, era acela căruia Alexandru, înainte de amuri în 323 î.Chr., îi încredințase sigiliul regal. Devenise astfel moștenitorul legal al tronului Macedoniei, poziție pe care dorea s-o întărească printr-o căsătorie cu Cleo-

patra, sora lui Alexandru. Vezi A. Piatkowski, *Istoria epocii elenistice*, *op.cit.*, 7-8, 13.

4. Deinarchos din Corint era un filomacedonean agreat atât de Alexandru, cât și de Antipatros.

5. Cassandros era fiul lui Antipatros. După 319 î.Chr., an în care Antipatros a murit, a dus nenumărate campanii în dorința sa de cucerire a teritoriilor guvernate de ceilalți diadohi.

6. Cf. Arrian, în lucrarea sa *Succesiunea lui Alexandru*, cap. 14-15 dă aceeași versiune. Urmează, pe cât se pare, o sursă comună cu cea a lui Plutarh; vezi de asemenea *Focion*, 30, 9-10. Versiunea lui Diodor, XVIII, 48, 1-4 este însă diferită. Demades, înainte de a fi ucis de Cassandros, era prizonierul lui Antipatros.

Epoca istorică în care a trăit Cicero (106 – 43 î.Chr.)

CICERO

Secolul I î.Chr. când a trăit și a activat cel mai prolific orator al antichității, este cel în care Cicero a trăit și a activat cel mai prolific orator al antichității. Cicero a trăit și a activat cel mai prolific orator al antichității. Cicero a trăit și a activat cel mai prolific orator al antichității.

Este secolul în care, după numeroase conflicte, s-a consolidat imperiul roman, iar Roma a devenit o mare putere. Cicero a trăit și a activat cel mai prolific orator al antichității. Cicero a trăit și a activat cel mai prolific orator al antichității.

Epoca în care Cicero a trăit și a activat cel mai prolific orator al antichității. Cicero a trăit și a activat cel mai prolific orator al antichității.

Cicero a trăit și a activat cel mai prolific orator al antichității. Cicero a trăit și a activat cel mai prolific orator al antichității.

Epoca istorică în care a trăit Cicero (106 – 43 î.Chr.)

Secolul I î.Chr., când a trăit și a activat omul politic și oratorul de talent care a fost Cicero, cunoscut și prețuit de generația lui, precum și de generațiile următoare, până în epoca modernă, constituie o etapă hotărâtoare în istoria Republicii romane, a cărei forță este atât de frumos exprimată prin formula sobră *Senatus Populusque Romanus*.

Este secolul în care, după numeroase confruntări de opinii și sângeroase lupte civile, înfățișate de capitolele „Războaielor civile” din *Istoria romană* a lui Appian (sec. I d.Chr.)¹ și în *Istoria romană* a lui Cassius Dio (sec. I-III d.Chr.)², la Roma se instaurază dictatura politică și militară, ale cărei baze au fost puse de Iulius Caesar și care a fost definitivată sub Principatul lui Octavianus Caesar, cu vremea devenit Augustus. Octavianus, pentru a masca puterea absolută ce și-o însușise, s-a mulțumit doar cu titlul de *Princeps Senatus*, preluat și de Tiberius, moștenitorul său legal, în anul 14 d.Chr., dar întărit cu multe alte titluri, printre care și cel de *Imperator*, comandant suprem al armatei.

1. Appian, *Istoria Romei. Războaiele civile*, Editura Științifică, București, 1957, traducere în cadrul catedrei de Filologie clasică, Universitatea București.

2. Cassius Dio, *Istoria romană*, traducere de A. Piatkowski, Editura Științifică, București, 3 vol.

Procesul de trecere la dictatură (*Principatus*) a fost lung și anevoios. Până la moartea sa tragică din decembrie 43 î.Chr., Cicero a participat din plin la aceste evenimente. Din păcate, în afară de rolul său pozitiv cu prilejul tentativei de a prelua puterea de către Lucius Sergius Catilina, în anul 63 î.Chr., când Cicero era consul, participarea sa la politica contemporană și la înfrunțările care se iviseră încă de pe vremea Gracchilor între *populares*, facțiunea care însuma ordinul equestru și plebea, reprezentată politic prin Comițiile convocate în For și *optimates*, aristocrații coborâtori din vechile ginte de altădată, a fost șovăielnică, nesigură, plină de contradicții.

Între anii 89–83 î.Chr., când era încă student, Cicero se implicase cu moderație în luptele civile izbucnite între Caius Marius și Lucius Sulla, preocupat cum era de studiile în care se angajase (Plutarh, *Cicero*, 3, 3). Din această perioadă datează majoritatea încercărilor sale poetice, printre care *Nilus*, poem închinat marelui fluviu egiptean, și poemul cu caracter politic, *Marius*. Tot acum își încearcă puterile de traducător în versuri latine al marelui poem epic didactic al lui Aratos, *Fenomenele*, pe care-l intitulează *Aratea*. În domeniul prozei traduce *Economicul* lui Xenofon și câteva dialoguri de Platon.

În anul 80 î.Chr. începe să se afirme ca avocat pledant. În pledoaria sa *Pro Roscio Amerino*, deși se ferește să-l înfrunte direct pe Sulla, atacă în schimb cu virulență regimul tiranic instituit de sângerosul dictator și, ca să se sustragă urmărilor acestei îndrăzneții, pleacă în Grecia la Atena, apoi la Rhodos, de unde trece în Asia, sub pretextul de a-și desăvârși cunoștințele de retorică (Plutarh, *Cicero*, 3-4). A părăsit Roma în anul 79 î.Chr.

În 77 î.Chr., când Sulla nu mai era în viață, revine la Roma. În cadrul neîntreruptelor ciocniri politice, consulul din 78 î.Chr., și anume Marcus Lepidus, încercase abolirea măsurilor constituționale instituite de Sulla în favoarea optimaților. Învins în încercarea sa de către Lutatius Catulus, sprijinit de Pompei, a fost exilat și a murit în Sardinia.

O dată cu această victorie politică, Pompei dobândește în mod legal și o considerabilă forță militară pentru a înfrânge mișcarea de revoltă a lui Sertorius din Spania, izbucnită pe un fond social. Campania din Spania precede pe cele duse de Pompei în Asia, împotriva regelui Pontului Mithridates, cât și pe cele pornite de Caius Iulius Caesar pentru cucerirea Galliei cisalpine și apoi a Galliei transalpine. Cu vremea, marii comandanți de oști, care participau activ la extinderea puterii romane în Europa de vest, în Africa de nord și în Orientul apropiat nu au mai acceptat să se despartă de forțele armate ce le fuseseră încredințate; dimpotrivă, căutau prin orice mijloc să atragă sub comanda lor pe veteranii lăsați la vatră, în vederea câștigării puterii politice. Așa a izbucnit primul război civil dintre Caesar, întors din Gallia, și Pompei, revănit din Asia după o serie de victorii spectaculare și după înființarea unor noi provincii romane în Asia Mică. Acest război s-a încheiat prin bătălia de la Pharsalos în iunie 48 î.Chr., în Tessalia din Grecia (Plutarh, *Cicero*, 39, 1-7).

Deocamdată, în anii 80–79 î.Chr., Cicero rămâne în afara conflictelor politice majore; în 77 î.Chr. se căsătorește cu onesta, dar violenta și cicălitoarea Terenția, de la care a avut doi copii: pe Marcus și pe Tullia. În 75 î.Chr. își începe cariera de magistrat, fiind ales *quaestor*, cu titlul de *pro praetore*. Magistratura îi era încredințată în Sicilia, la Lilybaeum (Plutarh, *Cicero*, 6). S-a purtat foarte corect cu sicilienii, care i-au regretat plecarea.

Întors la Roma, și-a ținut promisiunea de a-i apăra pe sicilienii, care îi ceruseră ajutorul împotriva spoliatorilor insulei. În anii 70 î.Chr. rostește celebrele sale discursuri împotriva lui Verres, fost guvernator al Siciliei, care jefuise fără milă și rușine provincia; cele mai grave spolieri erau acelea ale orașelor, unde se aflau opere de artă. *Verrinele*, șapte la număr, din care s-au păstrat numai cinci, rămân documente istorice peste veacuri despre marile jafuri comise de magistratii romani: numiți în diferite provincii senatoriale. Aceste cuvântări completează informațiile date de Polybiu relative la comportarea identică a cuceritorilor romani în Grecia Balcanică (sec. II î.Chr.).

În anul 69 î.Chr., spre consternarea tuturor, în calitatea sa de edil, Cicero, avocatul, îl apără pe Marcus Fonteius, care timp de trei ani furase tot ce putuse în Gallia. Este una din gravele consecvențe ale lui Cicero, care s-au repetat și i-au adus nenumărate blamuri.

În anul 66 î.Chr. este, în sfârșit, ales *praetor* (Plutarh, *Cicero*, 9). În această calitate pronunță primul său mare discurs politic, unde cerea să se voteze *Lex Manilia*, prin care i se încredința lui Pompei comanda războiului din Asia, împotriva lui Mitridates. În principiu, acesta a fost punctul de plecare al opțiunii finale a lui Cicero în conflictul izbucnit între Caesar și Pompei pentru acapararea puterii în stat. În 64 î.Chr., Cicero se prezintă la alegerile consulare pentru anul următor, înfruntând alți șapte candidați, printre care Marcus Antonius și Lucius Sergius Catilina. În discursul pe care l-a rostit cu acest prilej, *In toga candida*, Cicero critică programul de reforme sociale și politice propus de Catilina care, pentru a fi ales consul de ordinele inferioare ale votanților, devenise, printr-o ilegalitate, tribun al plebei (Plutarh, *Cicero*, 10, 3). În fața acestei atitudini, senatorii, împreună cu ordinul cavalerilor, îi acordară tot sprijinul și Cicero este ales consul pentru anul 63 î.Chr.

În timpul consulatului său, alături de Cato cel Tânăr, Cicero se arată un adversar abil al tuturor reformelor necesare pentru îmbunătățirea condițiilor grele în care trăia plebea de la orașe și muncitorii agricoli de la sate. Dovadă cele trei discursuri pe care le-a ținut împotriva unui proiect de lege agrară prezentat de un anume Rullus. A urmat deconspirarea lui Catilina, povestită de Plutarh în cap. 11-23 din *Biografia lui Cicero*, acțiune care i-a adus mari satisfacții. Legătura dintre consul și aristocrația senatorială părea acum de nezdruccinat.

După ieșirea din consulat, activitatea sa politică, câtuși de puțin fermă, este cunoscută îndeosebi din corespondența purtată cu Atticus și cu fratele său, Quintus. Cicero rămăsese ferm alături de aristocrația senatorială, dar Caesar trece de partea acelor care susțineau necesitatea reformelor; deși cunoștea poziția lui

Cicero, Caesar îi oferă totuși să treacă de partea lui. După îndelungi ezitări, Cicero refuză, spre nenorocul lui, căci Caesar îl lăasă pradă tribunului Clodius, un aristocrat trecut prin adopțiune în ordinul plebeilor. Prima lovitură pe care i-o pregătește Clodius lui Cicero este propunerea, printr-un proiect de lege, prin care se cerea pedepsirea exemplară a tuturor celor care condamnaseră la moarte, fără procedură juridică, fără judecată, pe membri marcanți ai conjurației lui Catilina, unii din ei senatori, pentru ca Cicero să fie tras la răspundere. Proiectul era fără greș redactat, plauzibil din punct de vedere juridic. Foarte speriat, victimă a frământărilor sociale care durau de mai bine de un secol, Cicero îmbracă o ținută de doliu, care nu impresionează pe nimeni și apoi ia calea exilului, ducându-se în Grecia, la Tessalonica, unde avea prieteni. Suntem în anul 58 î.Chr. Legea propusă de Clodius a fost promulgată dar a stârnit o reacție neașteptată din partea senatorilor și a cavalerilor, care au cerut cu insistență ca Cicero să fie absolvit de prevederile legii. Intervențiile lor au avut succes. La 4 septembrie 57 î.Chr. Cicero se întoarce la Roma, unde este primit cu manifestări de mare simpatie. La 5 și 6 septembrie pronunță două discursuri, în care aducea separat mulțumiri Senatului și Adunării Poporului (Comițiilor). Este însuflețit de speranțe și își face iluzii că reîntoarcerea sa înseamnă redresarea situației precare pe care o lăsase în urmă sa. Își închipuie că Pompei, în sfârșit, s-a hotărât să treacă de partea Senatului, aflat în vrajbă cu Caesar, și că primul triumvirat, format în anul 60 î.Chr., prin înțelegerea între Caesar, Pompei și Crassus, era pe cale să se destrame. În anul 56 î.Chr. pe Caesar îl atacă indirect în discursul *Pro Sestio* dar, după întrunirile de împăcare ale triumvirilor de la Ravenna și de la Luca, în discursul *De provinciis consularibus*, Cicero, cum îi era obiceiul, spre mirarea tuturor, îl susține pe Caesar care câștigă prelungirea mandatului său ca guvernator în Gallia, în pofida opoziției dârze a lui Cato.

Cu mare dificultate, Crassus și Pompei sunt aleși consuli în anul 55 î.Chr. Lui Pompei i se acordă guvernarea Hispaniei și a

provinciei romane Africa, iar lui Crassus guvernarea Siriei, la propunerea lui personală de a porni cu acest prilej o campanie împotriva parților. Era visul din totdeauna al lui Crassus să se acopere și el de o glorie asemănătoare cu cea a lui Caesar. Pompei rămâne la Roma și, în locul lui, ca guvernatori în Hispania trimite pe doi dintre locotenenții lui.

Îată însă că în 54 î.Chr. intervine moartea Iuliei, fiica lui Caesar și soția lui Pompei (Plutarh, *Caesar*, 23), singura legătură care mai exista între Pompei și Caesar. Dezlegat de orice obligație față de fostul său socru, Pompei trece fățiș de partea Senatului, îndeplinind visul lui Cicero. Devine acum unul din șefii contestabili ai aristocrației romane și adversar declarat al lui Caesar.

În anul 49 î.Chr., în calitate sa de fost consul, Cicero primește însărcinarea de a guverna Cilicia, în sud-vestul Asiei Mici. Succesele pe care le-a avut în această calitate îi readuc curajul de a înfrunta realitatea. În același an, Caesar, întors din Gallia, trece în fruntea legiunilor sale, granița Galliei Cisalpine, reprezentată de micul curs de apă al Rubiconului, ceea ce însemna un act de rebeliune împotriva Senatului, care nu-i dăduse permisiunea de a intra în Italia împreună cu armata ce-o avea. De aici încolo începe lungul drum al lui Cicero spre tragicul lui sfârșit. Războiul civil era inevitabil. Pompei se retrăsese cu legiunile pe care le mai avea la dispoziție în sudul Italiei. Dar a fost în curând silit să treacă marea și să se stabilească în Grecia de nord, până unde a fost ajuns din urmă de Caesar care, între timp, pusese stăpânire pe întreaga Italie, pe Sicilia și pe Sardinia. Ajuns la această răspântie a vieții sale, Cicero, care acum avea peste șaiszeci de ani, a optat pentru Pompei, l-a urmat în Grecia, dar n-a participat la nici o acțiune militară și a fugit de la Pharsalos, unde s-a dat bătălia hotărâtoare între Caesar și Pompei (20 iunie 48 î.Chr.). Revenit în Italia, de frică, Cicero s-a oprit la Brundisium, așteptând întoarcerea lui Caesar din Egipt, unde-l purtasera pașii în urmărire a lui Pompei. Între timp, Pompei fusese asasinat într-un complot în care era amestecați și egiptenii.

Caesar sosește în Italia în septembrie 47 î.Chr. Cicero îl întâmpină cu timiditate, înfricoșat, rușinat (Plutarh, *Cicero*, 39, 5), dar Caesar, pentru a-l câștiga de partea lui, se prefacă că a uitat totul. La sfârșitul anului 47 î.Chr. Caesar pleacă în Africa pentru a lichida ultimele rămășițe pompeiene. Operațiile de război se încheie prin victoria lui Caesar de la Tapsos (aprilie 46 î.Chr.). Mai venea la rând Spania, unde Pompei fusese proconsul. Aici situația era gravă, căci izbucniseră din nou mișcări sociale, conduse odinioară de un fost tribun militar, Sertorius.

Oarecum liniștit, Caesar fiind departe de Italia, Cicero se ocupă acum de redactarea tratatelor sale de retorică și filosofie, *Brutus, sive de claris oratoribus, De optimo genere oratorum*, dar scrie și un mic tratat, *Laus Catonis*, o apologie a celui mai înverșunat și mai consecvent dușman al lui Caesar, căzut pe câmpul de luptă de la Utica (46 î.Chr.). Viitorul dictator s-a simțit vizat și a răspuns acestei apologii printr-un alt tratat, intitulat *Anti-Cato*. Inconsecvent cum era, Cicero, pentru a drege lucrurile, în pledoaria sa *Pro Marcello* aduce lui Caesar laude pline de lingușire. La finele anului 46 î.Chr., constrâns de o criză financiară fără ieșire, divorțează de Terentia pentru a se căsători cu o tânără bogată, care era pupila lui. Este totodată și anul din care datează și cele mai izbutite scrieri filosofice ale lui: *Hortensius*, un fel de „Introducere” la tratatele care urmau să apară, un dialog scris în manieră platonice, *Academicæ quaestiones*, despre teoria cunoașterii la Platon, *De finibus bonorum et malorum*, în care este pusă în discuție problema Binelui suprem, transcendent.

În anul 44 î.Chr. redactează *Tusculanele*, Caesar fiind asasinat la Idele lui Martie (15 martie). Cicero, oarecum ușurat de frica ce-o avea față de acesta, încearcă acum din răspuț să facă pace între partidele învrăjbite, care erau pro sau contra dictaturii. Se întoarce la Roma la 10 august 43 î.Chr. din peregrinările sale italice și Marcus Antonius, locotenentul lui Caesar, îl invită la ședința solemnă a Senatului de la 1 septembrie, deosebit de importantă, căci Antonius avea de gând să decreteze înființarea

unor ceremonii religioase în memoria lui Caesar (Plutarh, *Cicero*, 43, 6). Cicero nu a venit, sub pretext că este obosit și bolnav în urma lungii călătorii ce-o făcuse. Refuzul l-a supărat pe Antonius până într-atât încât se pregătea să trimită o gardă înarmată să-l aducă cu de-a sila pe orator la Senat, dar în cele din urmă a renunțat, la insistențele unora. A doua zi, 2 septembrie, în absența lui Antonius, Cicero, de astă dată prezent, ține în fața senatorilor prima *Filipică* împotriva lui Antonius. El însuși, scrie Plutarh, găsisese această denumire pentru discursurile pe care avea de gând să le țină împotriva lui Antonius. S-au succedat celelalte, opt la număr, din care s-au păstrat doar cinci. Așa și-a dat sentința de moarte Cicero, care se credea apărat de foarte tânărul succesor al lui Caesar, Octavius Caesar, nepotul dictatorului; la 7 decembrie este asasinat în mod bestial de oamenii lui Antonius, sfârșit povestit de Plutarh în ultimele capitole ale biografiei, în stil tragic, așa cum mai târziu obișnuia să scrie și Cassius Dio. Nu putem ști dacă Plutarh a redat numai adevărul sau s-a inspirat din legendele despre Atreus și Tyestes, care stau la baza tragediilor scrise de Euripide și de Seneca.

*

Al doilea triumvirat din anul 43 î.Chr., convenție încheiată între Octavius, Antonius și Lepidus, s-a perfectat pe baza înțelegerii referitoare la asasinarea dușmanilor personali ai fiecărui triumvir. Cicero era cap de listă. Insistențele lui Octavius, care au durat trei zile, ca oratorul să fie cruțat, s-au dovedit inutile. Tot ce a putut face Octavius a fost să trimită vorbă la Tusculum, unde se afla Cicero, când au fost definite listele de proscriși, cu îndemnul să părăsească imediat ținutul unde fuseseră trimiși ucigașii. Plutarh (*Cicero*, 47) înfățișează cu deosebită emoție starea sufletească a lui Cicero înainte de a fi asasinat. Considerând că doar Octavius Caesar poate să-l salveze, a încercat să se întoarcă la Roma. Era însă prea târziu. Plutarh își încheie „Biografia” lui Cicero prin câteva considerații despre sfârșitul lui Antonius, considerat drept o *damnatio* binemeritată.

Cicero este una din personalitățile majore ale antichității greco-latine, ca atare bine cunoscută. Aproape toate scrierile sale s-au păstrat peste veacuri, deși cele cuprinse în *Corpus*-ul ciceronian depășesc cu mult numărul celor păstrate. În acest *Corpus* au fost incluse și multe scrieri care nu-i aparțin, neautentice.

În „Biografia lui Cicero”, scrisă de Plutarh, se găsesc destule inexactități care se repetă și în alte „Biografii”: cele ale lui Antonius, Caesar, Pompeius, Crassus, Cato cel Tânăr. De menționat că „Biografiile” duble pe care Plutarh le-a scris mai târziu decât „Biografiile” de început, sunt mai îngrijit redactate, informația fiind mai bine pusă la punct.

Și tehnica expunerii comparative se îmbunătățește, dovadă „Biografiile” lui Alexandru și Caesar.

Cercetările filologice care s-au făcut pentru identificarea izvoarelor folosite de Plutarh pentru „Biografia” lui Cicero duc la concluzia că pentru această „Viață” (*Bios*), el s-a folosit de două surse principale: moștenirea scrierilor ciceroniene, lăsată de Marcus Tullius Tiro, libertul și secretarul particular al lui Cicero, care i-a publicat o parte din operă și i-a ordonat vasta corespondență și, a doua, *Viața lui Cicero* de Cornelius Nepos, compusă de autor după moartea lui Cicero. Opera capitală a lui Nepos, *De viris illustribus*, îi era neîndoiește cunoscută lui Plutarh. După părerea lui A. Gudemann, care a scris în 1902 o carte intitulată *The Sources of Plutarch's Life of Cicero*, publicată la Philadelphia, printre izvoarele consultate de Plutarh s-ar număra și Suetonius (sec. I-II d.Chr.), dar această ipoteză nu a fost acceptată de critica modernă.

S-a ridicat și problema în ce măsură cunoștea Plutarh limba latină. (Vezi „Biografia lui Demostene”, 2, 2-4.) În mod sigur nu o stăpânea perfect, dar o înțelegea foarte bine. Legată de această cercetare s-a ivit și întrebarea în ce măsură Plutarh, cum singur mărturisește, locuitor al unui oraș neînsemnat din Grecia, Chero-
neea, putea avea acces la bibliografia ce-i era necesară pentru

atâtea „Biografii” câte a scris. Se știe ce scumpe erau manuscrisele în acea vreme.

Plutarh a început redactarea *Vieților paralele* după ce a terminat „Viețile” împăraților romani de la Augustus la Vitellius, completându-l astfel pe Cornelius Nepos. „Biografiile” comparate au fost începute în timpul domniei lui Nero și dedicate, mult mai târziu, probabil în anul 99, lui Sosius Senecio, cu prilejul ultimului consulat al acestuia. Noutatea pe care Plutarh o aducea în seria *Vieților paralele* era confruntarea unui personaj grec cu unul roman, care aveau trăsături comune. Tehnica comparației (*synkrisis*) între personalități importante avea antecedente. Se practica în școlile de retorică ale timpului. Plutarh o folosisese uneori în scrierile sale sub formă de pamflete și eseuri, cunoscute sub denumirea comună de *Moralia* (*Ethika*). Cornelius Nepos aplica și el uneori, la scară redusă, tehnica comparației. Scrisorile care au circulat între Cicero și Nepos s-au pierdut. Dar sunt deseori citate de gramaticii vremii; poate că, dacă s-ar fi păstrat până astăzi, s-ar putea ști mai mult cu privire la tehnica biografiilor comparate.

O altă problemă ridicată de cercetători este aceea a citatelor. Le preia Plutarh direct din scrierile lui Cicero sau din literatura biografică pe care a consultat-o? Nici la această întrebare nu se pot da răspunsuri sigure.

În ansamblu, „Biografia lui Cicero” este o frumoasă operă literară, nu o „Biografie” seacă, în genul celor scrise de Diogenes Laertios. În pofida omisiunilor și a greșelilor pe care le conține este una din cele mai izbutite „Biografii” scrise de Plutarh, din punct de vedere literar.

TABEL CRONOLOGIC

- 106 3 ianuarie.¹ Nașterea lui Cicero
- 90–88 Război civil.
- 89 Serviciul militar sub Pompeius Strabon și apoi sub Sulla.
- 82 Dictatura lui Sulla.
- 80 În apărarea lui Roscius Amerinus.
- 79–77 Călătoria de studii în Grecia și în Asia Mică.
- 75 Cvestor în Sicilia.
- 76 Procesul împotriva lui Verres.
- 77 Este ales edil.
- 66 Ajunge praetor. Prima cuvântare politică: *Pro lege Manilia*.
- 65 Se naște fiul său, Marius.
- 64 Candidatura pentru consulatul din 63.
- 64 Este ales consul alături de Antonius Hybrida. Conjurația lui Catilina și rostirea *Catilinarelor* în fața Senatului
- 62 Moartea lui Catilina. Clodius intră în scena politică.
- 61 Ianuarie. Procesul intentat lui Clodius.

1. Înainte de Christos – ca și datele care urmează.

- 60 Primul triumvirat: Caesar, Pompei și Crassus.
- 58 Clodius, tribun al plebei. Exilul lui Cicero.
- 57 Întoarcerea lui Cicero din exil la 4 septembrie. Atacul casei lui Cicero la 3 noiembrie.
- 56 Propunerea lui Cicero de a se invalida tribunatul lui Clodius.
- 53 Cicero este ales în colegiul augurilor. Moartea lui Crassus și a fiului său în campania contra parților.
- 52 Pompei consul, fără coleg de consulat. Clodius este ucis de Milo în lupte de stradă. Cicero rostește *Pro Milone*.
- 51–50 Proconsul în Cilicia.
- 49 Începutul celui de al doilea război civil. Cicero îl urmează pe Pompei în Grecia, dar nu participă la operațiile de război.
- 48 Bătălia de la Pharsalos (august). Moartea lui Pompei.
- 47 Caesar se întoarce din Egipt și debarcă la Tarent. Se întâlnește cu Cicero la Brundisium. Devine Dictator.
- 46 Bătălia de la Tapsos (6 aprilie). Divorțul de Terentia, căsătoria cu Publilia (decembrie).
- 45 Moartea Tulliei (februarie) și divorțul de Publilia. Scrierile filosofice.
- 44 Asasinarea lui Caesar (15 martie). Prima întâlnire dintre Cicero și Octavius (21 aprilie). Înțelegerea perfectată.
- 43 Sunt rostite *Filipicele* împotriva lui Antonius (ianuarie-aprilie). Constituirea celui de al doilea triumvirat, Antonius, Lepidus și Octavius (27 noiembrie).
- 7 decembrie. Uciderea lui Cicero.

Viața lui Cicero

1 Pe cât se spune, Helvia¹, mama lui Cicero, a avut și părinți, și o viață cum se cade; despre tată însă ne-au rămas știri care se contrazic. Unii afirmă că s-ar fi născut și ar fi ajuns până la vârsta bărbăției în atelierul unui piuar²; alții ridică originea familiei sale până la Tullius Attius³, un ilustru rege al volsclilor, care a luptat împotriva romanilor nu fără bune rezultate⁴. Oricum ar sta lucrurile, pe cât se pare, primul membru al familiei, poreclit Cicero⁵, a fost într-adevăr un om demn de stimă. Iată de ce urmașii săi nu s-au dezis de poreclă ci, dimpotrivă, s-au arătat mândri s-o poarte⁶. Latinii numesc *cicer* bobul de mazăre. Primul Cicero zice-se că avea pe vârful nasului un neg încovoiat, datorită căruia a căpătat acest cognomen. Se povestește că însuși Cicero, despre care îmi asum acum răspunderea să-i prezint biografia, când a candidat prima oară la o magistratură și a început să se preocupe de politică, prietenilor săi, care voiau să-l convingă să renunțe la acest nume și să-l schimbe, cu un orgoliu juvenil – după cum umblă vorba – le-a ripostat că lupta tocmai pentru a face numele de Cicero mai renumit decât cel purtat de

Scauri și de Catuli⁷. Pe când era cvestor în Sicilia, pe o ofrandă votivă în argint, pe care a dedicat-o zeilor, a pus să se scrie primele sale două nume: Marcus și Tullius, iar în privința celui de al treilea, în glumă, îl rugă pe meșter să graveze un bob de mazăre în loc de litere. Acestea sunt detaliile care circulă despre numele lui.

1. Helvia se trăgea dintr-o onorabilă familie plebee care s-a remarcat în timpul celui de al doilea război punic (sec. III î.Chr.). În „Istoria” sa, *Ab urbe condita*, 27, 12, 16 și 36, 18, 15, Titus Livius menționează un tribun militar, Marcus Helvius în 209 î.Chr. și un Caius Helvius în 203 î.Chr.

2. Patronul unui atelier în care stofele de lână se băteau la piauă, meserie foarte răspândită în antichitate.

3. Nume citat de însuși Cicero în *De oratore*, 2, (256). Marcus Tullius aparține ordinului equestru (G. Münzer, RE, vol. XXXVII, *Tullius*, col. 824-825).

4. Arpinum, localitatea unde s-a născut Cicero, se află într-adevăr în ținutul volskilor (Titus Livius, *Ab urbe condita*, 2, 35, 7; 39, 1 și 40, 12). Cicero face o aluzie glumească la această versiune în *Tusculane*, 1, 16, 38, iar în *Brutus* notează raporturile de familie ale neamului său cu Manius Tullius Longus, consul în 500 (*Brutus*, 62).

5. Poreclă de la cuvântul *cicer*: „bob de mazăre”.

6. Cetățenii romani aveau trei nume: prenumele (*praenomen*), numele (*nomen*) și *cognomenul* (porecla). Unele din aceste *cognomina* proveneau din cuvinte aparținând faunei și florei locale; altele erau în legătură cu meseria practică sau cu posesiunile familiale.

7. *Scaurus* înseamnă „cel cu un picior beteag”; *Catulus*, „cățel”.

2 Se povestește că Cicero a venit pe lume după o naștere fără dureri, în ziua a treia a Calendelor noi¹. Este ziua în care magistrații se roagă și aduc sacrificii

pentru sănătatea împăratului. Se pare că până și doica sa a avut o vedenie care i-a prezis că pruncul alăptat de ea ar fi un mare câștig pentru toți romanii. Asemenea lucruri, desigur, trec în mod normal drept vise sau prostii, dar Cicero, abia ajuns la vârsta de a merge la școală, dădu semne că profeția era adevărată. Se adevărea faptul că este un talent înnăscut și, printre toți colegii săi de clasă, își câștigă un asemenea renume și atâtă faimă, încât până și părinții acestora veneau la școală ca să-l vadă pe Cicero în persoană și să constate mult lăudata sa agerime a minții la învățătură, dar și în alte domenii. Oamenii mai puțin școliți se supărau însă tare când îi vedeau pe copiii lor cum îl înconjură și-l cinstesc pe Cicero.

Băiatul era dispus să se preocupe de orice disciplină. Așa consideră Platon că se cuvine să fie o natură predispusă la învățătură și iubitoare de filosofie², fără să arate dispreț față de nici o altă formă de învățământ și de educație; cu toate acestea, era îndeosebi atras de creația poetică. De la el s-a păstrat un mic poem intitulat: *Pontius Glaukos*, compus în tetrametri³, când era încă foarte tânăr. Dar anii treceau și Cicero se simțea tot mai atras de Muza Poeziei, pentru care avea o deosebită aptitudine. Romanii începură să-l considere nu numai orator, ci și poet. Adevărul este că faima lui ca retor a dăinuit până astăzi, deși în materie de elocință au apărut multe schimbări⁴, în vreme ce în materie de poezie a sfârșit prin a fi uitată, sufocată de marile talente care au venit după el.

1. Calende, în lat. *Calendae*, erau primele zile ale fiecărei luni. Cicero însuși știa foarte exact când s-a născut: la 3 ianuarie 106 î.Chr. (*Brutus*, 101). Expresia *ad Calendas graecas* este o glumă prin care vorbitorul de limbă latină voia să spună: „niciodată”, căci grecii nu denuneau astfel primele zile ale lunii.

2. *Republica*, 5, 475 B. Vezi *Filosofia greacă până la Platon*, vol. V, traducere de Andrei Cornea, Editura Științifică, 1986, p. 268.

3. Informația are o deosebită importanță care relevă întinsele cunoștințe ale lui Cicero în materie de dramaturgie greacă. Glaukos este un personaj mitologic din Antedon, în Beoția, la origine un biet pescar metamorfozat de Dionysos într-o divinitate marină, care prezice numai nenorociri, îndeosebi navigatorilor pe mare. Era integrat în cortegiul marin al Amphiitritei. Eschil a compus două drame pe tema nefericirii lui Glaukos, disprețuit îndeosebi de femei, și anume *Glaukos din Potniai*, dramă tragică ocupând locul al treilea în trilogia *Phineus*, *Perșii*, *Glaukos Potnieus*, urmată de o dramă satirică, *Prometeii, purtătorul de foc*. Pe lângă această creație, în registrul tragic, a scris și o dramă satirică separată, intitulată *Glaukos Pontios* – *Glaukos, fiu al mării*, personajul central fiind nefericita victimă a lui Dionysos, de care fugea toată lumea. Vezi A. Piatkowski, *Jocurile cu satiri în antichitatea greco-romană*, Editura Polirom, Iași, 1998, p. 37 și urm. Generalități despre opera poetică a lui Cicero la K. Büchner, RE, vol. XXVIII, col. 1236 și urm.; *Tullius*, 29. De asemenea, J. Soubiran, *Fragments poétiques de Cicéron*, Paris, 1972. Talentul său de poet s-a evidențiat și prin traducerea unor opere grecești de mare circulație pe vremea sa, printre altele, opera poetului Aratos din Soloi, contemporan cu Callimachos, intitulată *Phainomena* (prima jumătate a sec. al III-lea î.Chr.). Poemul, de factură elenistică, conținea prezentările fenomenelor meteorologice și ale constelațiilor, ca în *Cosîta Berenicei*. Traducerea și adaptarea latină a poemului purta titlul de *Ara-tea*. Una din edițiile poemului ciceronian (a fragmentelor rămase), apărute la Paris în 1941, Colectia edițiilor critice a Institutului Român de Studii Clasice, Belles Lettres, aparține regretatului filolog român Victor Buescu.

4. În gr. *kainotomiai*, „inovații”.

3 Odată încheiate studiile predate copiilor, Cicero a urmat cursurile lui Philon, filosof aparținând Acade-

miei¹, pe care romanii îl admirau mai mult decât pe oricine altul pentru talentul său oratoric, dar și pentru caracterul ce-l avea. El fusese unul dintre discipolii lui Clitomachos². În același timp frecventa și oameni politici, fruntași ai Senatului, aflați în jurul lui Mucius³. Această relație prezenta avantajul de a-i procura cunoștințe în domeniul dreptului <roman>. Totodată a participat și la campaniile militare ale lui Sulla împotriva lui Marius⁴. Ceva mai târziu, dându-și seama că statul roman era în pericol de a cădea pradă conflictelor civile, căci se îndrepta spre absolutism⁵, a ales o viață dăruită științelor și speculațiilor filosofice, a intrat în cercurile de studiu ale unor literați greci⁶ și s-a dedicat studiului, până la momentul când Sulla a pus mâna pe putere⁷, oferind întrucâtva o stabilitate politică. În aceeași perioadă, Chrysogonos, libertul lui Sulla, a scos la licitație bunurile unui oarecare, condamnat la moarte ca proscris⁸ și le-a achiziționat el însuși, pentru suma de două mii de drachme. Cum însă Roscius, fiul și moștenitorul celui executat, își manifesta indignarea și mergea peste tot demonstrând că bunurile licitate valorau două sute cincizeci de mii de talanți, Sulla se supără foc pentru că, la rândul său, se vedea tras pe sfoară și îl acuză pe <tânărul> Roscius că și-ar fi ucis tatăl⁹. Nimeni nu se arăta dispus să-l ajute pe Roscius; toți se dădeau înapoi, înfricoșați de cruzimea lui Sulla. Până la urmă, tânărul, singur de tot, se adresa lui Cicero; prietenii oratorului îl îndemnară din toată inima să preia procesul, spunându-i că era puțin probabil ca altă dată să i se mai prezinte ocazia unui debut mai prestigios și mai notabil decât aceasta, în

vederea viitoarei lui faime. Cicero preluă apărarea și, câștigând procesul, își atrase o mare admirație. Dar de teama lui Sulla, plecă în Grecia¹⁰, răspândind zvonul că avea nevoie de îngrijirea sănătății. Într-adevăr, era prin natura sa debil și slab și, din cauza afecțiunii ce-o avea la stomac, mânca puțin, numai mâncăruri ușoare, la ore târzii. Până și abuzul la care își silea vocea, cam seacă și puțin modulată, deși totuși foarte bună, constituia un pericol în plus pentru sănătatea lui, deoarece, dacă se ține seama de tensiunea fizică și de pasiunea ce-l dominau, ajungea mereu la tonuri înalte.

1. Philon din Larissa, filosof de formație academică; în anul 88 î.Chr. a părăsit Atena în timpul războiului Romei cu Mithridates și s-a instalat la Roma (Cicero, *Brutus*, 306). Este unul dintre așa-numiții fondatori ai Noii Academii, vădind o puternică atracție spre scepticism. În studiul său *Cicero als Platoniker und als Skeptiker*, Gymnasium, 72, 1965, 175 și urm. W. Burkert a analizat înclinația lui Cicero spre scepticism, expusă în unele din tratatele sale de filosofie. Anterior lui Philon, Cicero îl avusese ca magistru pe epicureicul Phaidros.

2. Clitomachos, originar din Cartagina (cca 187–110 î.Chr.), a fost discipolul lui Carneades la Atena și autor a peste 400 de lucrări în care a consemnat doctrina promovată de Carneades, cel mai valoros exponent al doctrinei cunoscută sub numele de Noua Academie. De la Carneades, care a venit în 156 î.Chr. la Roma, în calitate de ambasador al Ahaei, dar și pentru a conferența, nu a rămas nimic scris. Cf. Diogenes Laertius, 6, 67, Vezi C. Lévy, *Cicéron et la quatrième Académie*, „Revue des Études Latines”, 65, 1985 și *Cicero Academicus, Recherches sur la Philosophie cicéronienne*, Roma, 1992, 46 și urm.

3. Quintus Mucius Scaevola, consul în 197 î.Chr., augur, magistrat iubit de Cicero care îmbrăcase deja *toga virilis* înainte de a fi devenit discipolul lui Philon. La prelegerile lui Mucius Scaevola, Cicero avea prilejul să-i întâlnească pe Publius Sulpicius Rufus (*De oratore*, 1, 66) și pe T. Pomponius Atticus (ad Atticum, 4, 16, 3), bunul și credinciosul său prieten de mai târziu. De asemenea, pe Manius Acilius Glabrio și pe

Lucius Licinius Crassus, al cărui nume va reveni de câteva ori în biografia plutarheică. Pentru relațiile acestor contemporani cu Cicero, Mathias Gelzer, *Cicero als Politiker und als Staatsman*, Wiesbaden, 1960.

4. În anul 89 î.Chr., după o informație din Titus Livius *Periochae*, 75, Cicero a luat parte la războiul civil purtat între partizanii lui Marius și cei ai lui Sulla, în calitate de *legatus*. Despre această activitate, Cicero dă unele lămuriri în *De divinatione*, 1, 72 c 2.

5. Anul următor, 88 î.Chr., când Sulla izbutește să devină consul, a fost unul din cele mai nefericite momente din istoria Romei republicane despre care Plutarh dă amănunte în „Biografia lui Sulla”, 7, 1. Cf. Appian, *op.cit.*, *Bellum civile*, I, 60, 27.

6. Despre această etapă din viața lui Cicero se găsesc mărturii în *Brutus*, 308 și urm. și în *Academicae*, 2, 115. Printre acești oameni de cultură, deseori invitați la Cicero acasă, se număra și Diodot, căruia Cicero îi arăta o aleasă prețuire, deși ca formație intelectuală era stoic, precum și cunoscutul retor Molon din Rhodos, sosit la Roma în calitate de ambasador în 81 î.Chr. În aceeași etapă a vieții sale Cicero începe să scrie eseuri în limba greacă, *Declamationes*, după cum singur mărturisește în *Brutus*, 310.

7. În anul 83 î.Chr. Sulla s-a declarat *dictator legibus scribendis et reipublicae constituendae* (Plutarh, *Sulla*, 27–32).

8. În această perioadă, adică în anii 80–79 î.Chr. cruzimea lui Sulla în calitate de *Dictator* ajunsese la culme. Proscrisul condamnat la moarte de Sulla, în acest caz, este Sextus Roscius din Ameria, în Umbria, vizat de *Dictator* pentru averea ce-o avea. Deși condamnarea se făcuse în baza legii *Lex Cornelia de proscriptione*, emisă de Sulla în 82 î.Chr., Cicero a dovedit că era totuși ilegală, iar tânărul acuzat de paricid, nevinovat.

9. Acuzația de paricid, de fapt, nu venea propriu-zis din partea lui Sulla, ci din partea unui anume Chrysogonos, împotriva căruia pleda Cicero. Era formulată pe baza unei legi emisă tot de Sulla *Lex Cornelia de sicariis et veneficiis* (Legea Cornelia despre criminalii care folosesc cuțite și otrăvuri), fără nici o dovadă valabilă.

10. Despre satisfacția resimțită de Cicero în urma câștigării acestui proces important, de debut, amănunte în *Brutus*, 312 și în *Orator*, 107. *Pro Roscio* este primul mare succes în prodigioasa carieră de avocat ce-l aștepta pe Cicero. După această pledoarie a mai rămas doi ani în Italia (*Brutus*, 314) apoi, de frica lui Sulla, a plecat în Grecia, în anul 59 î.Chr.

4 Odată ajuns la Atena, a urmat cursurile lui Antiochos din Ascalon. A rămas uimit de ușurința în expunere și de eleganța elocinței acestuia, dar nu a devenit un admirator al inovațiilor sale aduse în principiile de bază ale retoricii (gr. *dogmata*)¹.

De fapt, pe acea vreme Antiochos se despărțise de așa-numita Noua Academie și abandonase deja doctrina lui Carneades, fie lăsându-se convins de propria sa experiență senzorială², fie – așa cum s-a pronunțat cineva – din simplă ambiție și din ivirea unor divergențe cu elevii lui Clitomachos și ai lui Philon³. După schimbarea ideilor ce le avusese, îmbrățișă aproape integral doctrina stoică⁴. Cicero însă rămăsese fidel vechilor doctrine și, mai degrabă, adeptul acestora. Începuse să-l bată gândul că dacă avea cumva să rămână în afara carierii publice, să-și petreacă restul vieții în acest domeniu, în pace, departe de For și de politică, cu filosofia ca îndreptar. Când află vestea despre moartea lui Sulla, corpul său, întărit de exercițiile gimnice, recăpătă vigoarea tinereții, îi reveni și vocea, parcă mai plăcut modelată, mai dulce la auz și mai puternică. De la Roma prietenii nu făceau nimic altceva decât să-i trimită scrisori după scrisori, îndemnându-l să se întoarcă⁵. Până și Antiochos îl încuraja din toată inima să se implice în viața politică.

Cicero, așadar, începu din nou să facă exerciții de retorică⁶, disciplină pe care o considera drept instrument pentru cariera sa. Totodată, încerca să-și pună din nou în joc capacitățile sale politice, ocupându-se cu seriozitate de exercițiile sale de declamație și frecventând cursurile celor mai renumiți maestri⁷. Dintre reto-

rii din Asia, – căci plecase pe mare în Asia și la Rhodos – frecventă școală lui Xenocles din Adramytenon⁸, a lui Dionysios din Magnesia⁹ și a lui Mennipos din Caria¹⁰. La Rhodos se întâlnește cu Apollonios, fiul lui Molon, și cu filosoful Poseidonios¹¹. După câte se povestesc, Apollonios, neînțelegând limba latină, l-a rugat pe Cicero să declame în greacă¹². Oratorul a acceptat bucuros propunerea, considerând că în acest mod putea fi mai aproape de corectitudine¹³. La sfârșitul probei, toți cei de față au rămas uimiți și se întreceau unii pe alții în complimente¹⁴. Singur Apollonios, care nu se arătase cătuși de puțin tulburat, nici măcar în timpul audierii, rămase îndelung pe gânduri și apoi, în chip de apreciere, văzându-l pe Cicero iritat, i se adresa astfel: „Te laud și te admir, Cicero, dar deplâng soarta Greciei când îmi dau seama că, datorită ție, singurele lucruri frumoase care ne mai rămăseseră se deplasează acum spre romani: și anume cultura și elocința”.

1. Antiochos din Ascalon trecea drept întemeietorul celei de a cincea trepte a Noii Academii, aducând unele critici întemeiate principiilor formulate de Clitomachos și de Carneades. Vezi mai sus cap. 3 și nota 2. Cicero a ajuns la Atena în 59 î.Chr. însoțit de fratele său, Quintus, de vărul său, Lucius, și de prietenii săi fideli T. Pomponius Atticus și M. Pupius Piso. Aici a rămas timp de peste o jumătate de an, așa cum mărturisește în *Brutus*, 315.

2. După recomandările stoicilor. Influențele stoice asupra Noii Academii au fost expuse și explicate de D. Babut în cartea sa *Plutarque et le Stoicisme*, Paris, 1969.

3. Semnalate numai de Plutarh în acest loc.

4. Exagerare, analizată de Claude Lévy în cartea sa *Cicero Academicus, Recherches sur les Académiques et sur la philosophie cicéronienne*, Roma, 1992. Ceea ce înseamnă că Cicero nu cunoștea foarte bine tezele fundamentale ale stoicismului, în parte datorită și audierii cursurilor lui Antiochos din Ascalon, după cum reiese din *Acad.*, II, 69, 2. C. Lévy, *op.cit.*, p. 52.

5. Cicero însuși era nehotărât ce cale să aleagă între *otium*, „liniște”, „repaos”, stare recomandată de epicurei, și *negotium*, „acțiune”. Prietenii de la Roma mizau pe această stare de spirit. Mult mai târziu, în anul 60 î.Chr., în una din scrisorile sale către Atticus (II, 5, 1), Cicero îi mărturisește bunului său prieten că a greșit profund atunci când s-a reîntors la Roma și a intrat în politică.

6. Plutarh avea o mare stimă față de retorică, pe care o considera indispensabilă în activitatea juridică. Vezi, de pildă, *Cato Minor* 4, 3 sau *Moralia, Praecepta gerendae reipublicae*, 5, 881 Ç.

7. În *Brutus*, 316, Cicero mărturisește că la Atena nu a găsit profesorii de care avea nevoie, afară de Antanius Sîrius.

8. Despre Xenocles, vezi mărturiile lui Cicero în *Brutus*, 316. Este citat și de Strabon în *Geografia*, XIII, 1, 66 (614) și în XIV, 12, 25 (660) atunci când scrie despre războiul Romei cu Mithridates, regele Pontului. Retorul era suspectat de a fi unul din oamenii regelui.

9. Dionysios din Magnesia, unul din profesorii lui Cicero, foarte apreciat (*Brutus*, 316).

10. Menippos din Stratonikeia, oraș în Caria, era supranumit „înspiratul” (Strabon, *op.cit.*, XIV, 2, 25 660). Se pare că era superior celorlalți confrăți în predarea retoricii. Aceași opinie la Diogenes Laertius, VI, 101.

11. În această etapă a vieții lui Cicero, timpul petrecut la Rhodos a fost cel mai important. Vezi *Brutus*, 312 și urm. Pe Molon, Cicero îl mai audiase și la Roma, cu mare folos, pentru că era atticist, deci avea un stil elegant. În toate ocaziile când îl citează, Cicero nu uită să amintească ce-i datorează.

12. Poseidonios din Apamea, supranumit „din Rhodos” (Cicero, *Ad Atticum* II, 1, 2) era un renumit filosof stoic. Deși Cicero nu era un adept al celei de a cincea etape a Noii Academii, vizibil înclinată spre doctrina stoică, de la Poseidonios a avut totuși multe de învățat, după cum reiese din tratatele *De finibus bonorum et malorum* și, mai ales, din *De natura deorum*. D. Babut arată, în *Plutarque et le stoicisme, op.cit.*, p. 214 și urm. că Plutarh citează adesea în „Viețile” sale fragmente din

opera lui Poseidonios, publicate de Felix Jakoby în *Die Fragmente der griechischen Historiker*, 2, A, p. 222 și urm.

13. Informația dată aici de Plutarh nu este corectă. Istoricul Valerius Maximus, II, 2, 3, citând una din misiunile diplomatice ale lui Apollonios din Rhodos la Roma, care a vorbit în For și în Senat, nu menționează faptul că nu știa limba latină.

14. În *Brutus*, 310, precum și în *De finibus*, I, 2, 6, Cicero mărturisește că limba greacă i-a fost extrem de utilă pentru șlefuirea expresiilor din limba latină. Vezi în continuare cap. 40, 2, precum și M.I. Marrou, *Istoria educației în antichitate*, vol. II, Editura Enciclopedică, 1998, p. 52, *Greaca lui Cicero*, traducere de Stella Petecel; de asemenea, importantul articol al lui Pierre Boyancé, *La connaissance du Grec à Rome*, „Revue des Études Latines”, nr. 34, p. 111 și urm.

5 Și iată cum Cicero, plin de speranțe, se pregătea să se afirme în viața politică; dar acest avânt i-a fost temperat de un oracol. Când la Delfi îl consultă pe Zeu (Apollon)¹ asupra celor ce ar fi avut de făcut ca să ajungă celebru, Pythia îi răspunse: „nu-ți lua în viață drept călăuză părerea celor mulți, ci propria ta fire”. La început, când s-a stabilit la Roma, se comporta cu multă grijă, arătând că nu era ahtiat să obțină însărcinări. Ba chiar că este cu totul dezinteresat. Aceste luări de poziție îi făcură pe unii să-l numească „grecoțelul” și „savantul”, porecle vulgare, familiare doar în pătura cea mai puțin cultivată de la Roma. Ceva mai târziu, fie deoarece era o natură ambițioasă, fie la îndemnul tatălui și al prietenilor săi, Cicero începu să practice avocatura, năzuința de a ocupa posturi înalte rămânând pe plan secundar². De îndată obținu o faimă strălucitoare și se distinse mult față de cei care se întreceau între ei, să se evidențieze în For³. Cu toate acestea,

merge vorba că, în materie de recitare⁴, avea aceleași defecte ca și Demostene. Iată de ce, cu mare grijă căuta să-și îndrepte greșelile de pronunțare, luând lecții cu actorul comic Roscius și cu tragegianul Esop. Despre acest Esop se povestește următorul episod: în timp ce în amfiteatru juca rolul lui Atreus, în momentul în care se gândea la răzbunare împotriva lui Thyestes⁵, trecându-i din întâmplare prin față unul din oamenii de serviciu, l-a ucis, lovindu-l cu sceptrul, pentru că își ieșise din minți în iureșul recitării⁶. Și într-adevăr, influența recitării teatrale contribui mult ca să facă elocința lui Cicero să pară cât mai credibilă⁷. Luându-i la rând pe oratorii de duzină care zbierau cât puteau, el spunea că aceștia recurg la urlate din pricina slăbiciunii argumentării ce-o aduceau. Procedau întocmai ca șchiopii care, din pricina infirmității lor, se urcă pe cal⁸. Această dispoziție ce-o avea pentru confruntări bătaioase și pentru ironie se arăta a fi eficace și plăcută când era vorba de procese. Ceva mai târziu însă, practică cu o insistență excesivă, plictisi multe persoane și a fost considerată drept malițioasă.

1. În text *ho theos*, zeul, adică Apollon.

2. În *Brutus*, 318, se găsește următoarea explicație: „Am susținut numai cauze nobile”: *causas nobiles egimus*.

3. În For (Forum) se țineau Adunările Comițiilor care încă din 449 î.Chr. dobândiseră dreptul de a legisla. Plebiscitele au dobândit recunoaștere oficială abia în 286 î.Chr. Începând din 367 î.Chr., unul din cei doi consuli romani era obligatoriu să fie plebeu. Tribuna plebei (*Tribuna plebis*) avea datoria să lupte pentru drepturile ordinilor inferioare, iar tribunii plebei căpătaseră dreptul de *intercessio* pentru legile votate de Senat, care nu le conveneau.

4. În gr. *hypokrisis*, „actorie”. Să se remarce grija lui Plutarh de a-crie „Viața” lui Cicero cu neobosite referiri la cea a lui Demostene.

5. Episodul povestit aici nu mai este relatat de nici un alt autor. În *Tusculane*, IV, 55, Cicero dă totuși o sumară informație despre rolul jucat de amicul său, actorul Clodius Esopus. Este vorba despre rolul lui Atreus dintr-o tragedie latină a poetului Accius. În mitografia greacă, Atreus și Thyeste sunt doi frați care luptă pentru preluarea puterii la Micene. Drama latină era probabil inspirată din tragedia cu același nume a lui Sofocle.

6. Se subînțelege: identificându-se cu odiosul personaj ce-l interpreta, Atreus, fiu al lui Pelops, părintele lui Agamemnon și al lui Menelaos, care îl alungase pe Thyestes din Pelopones pentru că îi sedusese soția, pe Aërope. Mai târziu, după o simulată reconciliere, Atreus dădu un banchet la care felurile de mâncare erau pregătite din carnea copiilor lui Thyestes. Subiectul, în afară de Accius, a mai fost tratat în literatura latină într-o tragedie scrisă de Seneca, care obișnuia să aducă pe scenă situații „oribile”.

7. Lucru recunoscut de Cicero în *De divinatione*, I, 80.

8. Informație transmisă de Fotios în *Bibliotheca* sa, 395 A, care dezvoltă tema ajutorului căpătat de un orator de la arta actoriei.

6 Ales cvestor¹, în timp ce bântuia foametea și obținând Sicilia prin tragere la sorți, la început i-a plictisit pe sicilienii cu insistențele sale pe lângă magistrații locali, pe care îi constrângea să trimită grâne la Roma. În continuare, când aceștia începură să-și dea seama cât suflet puneau <în ceea ce pretindea>, de spiritul lui de dreptate, îl onorară mai presus de toți ceilalți guvernatori². Când o sumedenie de tineri veniți de la Roma, oameni cu renume și de familie bună, au fost acuzați că duc o viață dezordonată și că arată un total dezinteres față de obligațiile lor ca militari – deferiți să fie judecați de guvernatorul din Sicilia – Cicero i-a apărat într-un mod strălucit și i-a salvat³. În urma acestor suc-

cese își cam pierdu capul dar, în timpul călătoriei sale de întoarcere la Roma, i se întâmplă ceva comic, după cum mărturisește el însuși⁴. În Campania se întâlnește cu cineva care făcea parte din pătura de sus <a Romei> și pe care-l socotea prieten; începu să-l întrebe ce anume ziceau cei de la Roma de cele înfăptuite de el, ce păreri aveau, imaginându-și că toată Capitala era plină de numele și de fama sa; la care, personajul cu pricina, îi răspunde: „Dar tu, Cicero, pe unde ai umblat în tot acest timp?” Și așa își dădu Cicero seama, smerit, că fama lui nu era într-atât de mare încât să-i aducă renume, că se pierduse în iureșul de la Roma întocmai ca într-o mare fără fund. Mai târziu, făcându-și un examen de conștiință, se dezbără de buna idee ce-o avea despre sine. Își molcomi îngâmfarea și începu să-și dea seama că a lupta pentru glorie înseamnă să te zbați pentru ceva care nu se poate defini, lipsit de o limită precisă. Nu-i mai puțin adevărat că înclinația lui excesivă pentru laude și dorința lui nemărginită de glorie i-au rămas întotdeauna încuibate în suflet și adesea îi zădărniceau judecățile sănătoase.

1. *Quaestura* obținută de Cicero în Sicilia (75 î.Chr.), consulatul din 63 î.Chr. și proconsulatul în Cilicia din 51 î.Chr. (vezi în continuare cap. 31) sunt puncte de reper importante pentru Plutarh, domie să sublinieze deosebirile fundamentale între cariera politică a lui Demostene, care n-a ocupat niciodată o funcție de stat și cea a lui Cicero. Într-o pledoarie ținută în anul 54 î.Chr., *Pro Plancio*, Cicero însuși își descrie cu patos viața sa închinată treburilor statului, ca om extrem de harnic (*diligentissimus*).

2. În gr. *strategoî*; în lat. *praetores*. Magistratul care-l înlocuia pe praetor, preluându-i obligațiile se numea *propraetor*. Este cazul lui Ci-

cero, deși la Roma nu fusese ales decât pentru prima treaptă a ceea ce se numea *cursus honorum*, și anume cvestor. Datoria unui cvestor era să supravegheze treburile financiare ale statului în locul unde fusese numit. În provinciile întemeiate de romani în secolele II și I î.Chr. aparatul administrativ ales de Senat respecta schema aparatului de la Roma. Date fiind împrejurările de mare criză alimentară din Italia, cvestura deținută de Cicero în Sicilia a căpătat o importanță deosebită, deoarece a corespuns așteptărilor celor de la Roma.

3. Despre un asemenea proces nu există nici o altă informație.

4. „Orgoliul”, denumit de Plutarh *periautologia*, este înfierat cu sinceritate de autor și în eseu *Despre lauda de sine*, cu titlul convențional latinesc *De laude ipsius*, care aparține seriei de scrieri etice *Moralia*. Întâlnirea despre care este aici vorba a avut loc la Puzzuoli, fiind povestită cu umorul său obișnuit de însuși Cicero în *Pro Plancio*, 64 și urm.

7 Intrând în politică cu un entuziasm mereu sporit, găsi că este rușinos ca muncitorii care mănuiesc instrumente și echipamente, adică lucruri neînsuflețite, să cunoască la perfecțiune care este numele, locul, funcția fiecărui obiect și, pe de altă parte, omul politic¹ care are în seamă administrarea lucrurilor publice, prin intermediul oamenilor, să se arate indiferent și dezinteresat față de datoria sa de a face cunoștiință cu cetățenii. Iată dar pentru ce își luă obiceiul să țină minte pe fiecare dintre concetățenii lui, nu numai după nume, ci și după locul unde stăteau, după bunurile pe care le posedau și după amicii și prietenii ce-i aveau. În orice parte a Italiei s-ar fi dus, îi era ușor să recunoască oamenii după numele ce-l aveau și locul unde se aflau. De asemenea știa foarte bine care sunt proprietățile agricole și vilele prietenilor². Din punct de vedere financiar, patrimoniul pe care-l avea nu era prea mare,

dar suficient pentru a face față cheltuielilor³. Și din acest punct de vedere își atrăgea admirație. Nu accepta nici bani, nici cadouri pentru asistența juridică ce-o acorda ca avocat, îndeosebi după procesul împotriva lui Verres⁴. Obținut condamnarea acestui personaj, fost guvernator al Siciliei, denunțat de sicilienii pentru feliuritele ticăloșii săvârșite în timpul mandatului său, nu atât prin cele ce-a pledat, cât, într-un anume sens, prin însuși faptul că nu a vorbit. Se înțelege de ce praetorii care erau de partea lui Verres se străduiau din răstputeri să amâne sentința până în ultima zi a procesului – ceea ce era evident – căci în decursul unei singure zile n-ar fi fost posibil să se țină și concluziile pledoariilor și să se dea și sentința. Iată că sosi și ziua cu pricina. Cicero se ridică în picioare și declară că nu era necesar ca el să ia cuvântul; se mărgini să cheme martorii pe care îi invită să-și facă depozițiile. Apoi invită juriul să dea sentința. Oricum, au rămas de pomină multe alte vorbe de duh <ale lui Cicero> în cursul acestui proces⁵. În latină, *verres* înseamnă „porc castrat”. Iată că un libert, cu numele de Caecilius, suspectat că susține cauza iudeilor, se arată dornic să se substituie sicilienilor pentru a-l acuza și el pe Verres⁶. Atunci Cicero îl întreabă: „Ce are de-a face un iudeu cu un porc castrat?” Verres avea un fiu, abia ieșit din adolescență, care își vindea farmecul tinereții în chip rușinos; prin urmare, atunci când Verres îl acuză pe Cicero că este afemeiat, oratorul îi întoarce vorba: „<pe câte înțeleg> fiilor le place să fie dojeniți numai după porți ferecate...”

Se spune că oratorul Hortensius a refuzat să-și asume sarcina de a-l apăra pe Verres⁷. Cu toate acestea, a acceptat să compare în momentul în care trebuia să se dea sentința. În schimb, ca recompensă, acceptă un sfinx din fildeș⁸. Cu o anumită ocazie Cicero îi spuse ceva nu tocmai clar, iar Hortensius îi răspunse că el nu era în măsură „să rezolve enigma”. Dar Cicero, de colo: „După știința mea, acasă ai un sfinx...”

1. În gr., cuvântul obișnuit pentru a-l desemna pe cel care se ocupă de treburile publice, deci „omul politic” este *politikos*, folosit și de Platon ca titlu pentru unul din marile sale tratate târzii.

2. După cum notează Cassius Dio în *Istoria romană*, 46, 1, 3, acest comportament în viața lui Cicero a apărut după reîntoarcerea sa din Asia, unde fusese ales proconsul (51–50 î.Chr.). Este apreciat drept fals de către Quintus Fufius Calenus, partizan al lui Marcus Antonius în conflictul care izbucnise între Antonius și Octavius, nepotul lui Caesar, susținut de Cicero. Cassius Dio, pentru a face înțeleasă situația tensionată de la Roma după asasinarea lui Caesar, în cărțile 45 și 46 ale *Istoriei romane* redactează, după cum îi era obiceiul, două discursuri în contradictoriu: unul, ținut de Cicero (45, cap. 18-47) în favoarea lui Octavius și celălalt, ținut de Fufius Calenus, în favoarea lui Antonius, folosindu-se de cuvinte și de aprecieri veninoase la adresa lui Cicero (46, cap. 1-28).

3. Aprecierea nu corespunde cu enumerarea bunurilor imobiliare pe care le posedă Cicero. Vezi în continuare cap. 8, 3.

4. Refuzul de a primi bani sau cadouri se datora unor legi speciale votate de Senat care lupta contra corupției. Printre aceste legi cea mai luată în seamă era *Lex Cincia de donis et muneribus*, promulgată încă din 205 î.Chr.

5. În calitate de avocat pledant și de om subțire, Cicero și-a presărat toate pledoariile cu ironii și glume. A. Haury a avut răbdarea să caute și să publice aceste locuri în cartea sa intitulată *L'ironie et l'humour chez Cicéron*, Leyda, 1955.

6. Quintus Caecilius Niger, de origine siciliană, libert al familiei Metellilor, făcuse parte din lotul acelorora care lucraseră mână în mână cu

Verres. Nu se știe de ce simpatiza cu iudeii; probabil era un simpatizant al monoteismului iudaic, din ce în ce mai cunoscut la Roma. În calitate sa de fost discipol al lui Apollonios Molon (vezi cap. 4, 5), Cicero avea o atitudine ostilă față de iudaism. Cf. și Cassius Dio, 37, 16-17; 18, despre implantarea unor colonii iudaice în Italia, cărora „li s-a dat dreptul de a trăi în libertate, după legile lor”.

7. Quintus Hortensius Ortelus, praetor în 72 î.Chr. și consul în 69, partizan al clanului politic al Metellilor, nu-i iubea pe cei care se ridicau în calitate de *homines novi*, deci nici pe Cicero. Talentul său oratoric era atât de mare, încât Cicero nu a putut să-l treacă cu vederea în tratatele sale de retorică: *De oratore*, de pildă, sau *Brutus* (317). În *Verrina* 2, 1, 26, Cicero amintește faptul că acușările aduse lui Verres erau atât de evidente, încât apărarea, dar și acuzarea, au renunțat să mai ia cuvântul. Din seria *Verrinelor*, cel mai important discurs este al patrulea, în care Cicero trece în revistă comorile de artă furate de Verres și de oamenii lui atât din patrimoniul public, cât și din casele particulare. Informațiile despre valorile artistice ale timpului sunt de neprețuit pentru istoria artelor.

8. Ceea ce însemna mită.

8 Așadar Verres a fost condamnat, iar Cicero, care hotărâse pentru el o amendă de șapte sute cincizeci de mii de drachme se trezi acuzat de corupție, fiindcă ar fi micșorat cifra sumei datorate <de inculpat>¹. Cu toate acestea, sicilienii îi arătară multă recunoștință, trimițându-i pe când era edil² nenumărate daruri din Insulă sau aducându-i-le direct. De pe urma procesului, Cicero nu avu nici un avantaj personal³, dar se folosi de generozitatea acestor oameni pentru a micșora prețul mărfurilor de consum⁴. Avea în proprietate o frumoasă bucată de pământ la Arpinum⁵, o moșie la Napoli⁶ și una la Pompei. Dar toate la un loc nu aduceau cîne știe ce venit. Terentia îi adusese o dotă de o sută douăzeci de mii de denari și, în urma unei moșteniri, suma

crescu cu nouăzeci de mii de denari. Având acest patrimoniu, a trăit fără griji⁷, dar într-un mod cumpătat⁸, înconjurat de oameni de litere⁹ greci și romani, pe care uneori îi avea ca oaspeți.

Câteodată se întâmpla să cineze înaintea de apusul soarelui, nu fiindcă avea prea multă treabă, ci din probleme de sănătate, căci îl supăra stomacul. În rest, era atent, chiar scrupulos, în privința îngrijirilor fizice; puneă să i se facă masaje, se plimba, fără să exagereze, ținând cont de deplasările sale. Îngrijindu-și condiția fizică, în acest chip își păstrase sănătatea, rămânând în formă pentru numeroasele și marile sale înfruntări și oboseli pe care era de datoria lui să le ducă la bun sfârșit.

A cedat fratelui său⁹ casa părintească <de la Arpinum> și s-a stabilit într-o locuință pe Palatin¹⁰, pentru a-i scuti pe clienții ce-i avea de un drum lung și obositor¹¹. Clienții care zilnic îi băteau la poartă nu erau cu nimic mai prejos față de cei atrași de bogăția lui Crassus sau de forța armată de care dispunea Pompei¹². Până și Pompei venea uneori să-l viziteze. Alături de Crassus, era una din personalitățile cele mai importante din Roma¹³. Activitatea politică a lui Cicero a contribuit mult la întărirea puterii și a faimei de care s-a bucurat Pompei.

1. Informația lui Plutarh corespunde cu mărturia din *Verrina* 2, 1, 27, unde Cicero explică cum Verres și acoliții săi lansaseră zvonul că el s-ar fi lăsat corupt pentru a micșora suma amenzii la care fostul guvernator fusese condamnat s-o plătească. Izvoarele sunt diferite relativ la această sumă. Să se remarce faptul că Plutarh citează suma în drachme și nu în denari.

2. Vezi mai sus nota 1 de la cap. 6 în ce privește *cursus honorum* parcurs de Cicero. A fost edil în 69 î.Chr.

3. Jérôme Carcopino în cartea sa *Les secrets de la correspondance de Cicéron*, vol. I, p. 149, încearcă să demonstreze că respectul lui Cicero pentru legile anticorupție nu era chiar inatacabil. El încerca să le interpreteze cum îi convenea.

4. Supravegherea prețurilor puse la mărfurile care se vindeau la piață revenea edililor curuli; în grija aceluiași magistrați, de rang inferior, intrau toate cheltuielile obștești, printre care cele care reveneau Jocurilor și Festivităților. Aveau datoria să se preocupe îndeosebi de drumurile și de clădirile publice. J. Carcopino, *op.cit.*, p. 155, explică modul în care Cicero a utilizat banii și bunurile în natură sosite de la sicilieni. În parte, avea grijă de imaginea ce și-o făurise de magistrat incoruptibil.

5. Patrimoniul părintesc al lui Cicero din Latium este descris și evaluat de Carcopino, *op.cit.*, p. 73 și urm.

6. Nu se știe exact dacă această *villa* construită de Cicero pe un teren cumpărat în 56 î.Chr. se afla la Cumae sau la Puteoli. Cf. Cassius Dio, *op.cit.*, 69, 23, 1. Aici a fost înmormântat vremelnice împăratul Hadrian până să fie transportat în Mausoleul de la Roma.

7. În gr. *eleutherios* (adv.), trai convenit unui om „liber”, unui cetățean.

8. În gr. *sophronos* (adv.), în sensul de „înțelept”, „în mod înțelept”.

9. Fratele său, cu cinci ani mai tânăr, Quintus Tullius Cicero este unul din destinatarii a numeroase scrisori din partea lui Cicero. După ce a cedat casa părintească, Cicero s-a avântat în cheltuieli care-l depășeau. Abia în anul 62 î.Chr. a izbutit să-și achite datoriile făcute în acest scop (*Ad familiares*, 5, 6, 2). Din acest motiv, a fost silit să preia procese care nu-i aduc cinste (Aulus Gellius, *Noctes Atticae*, 12, 12, 24). A ajuns să pledeze pentru personaje dubioase, unii foști partizani ai lui Catilina, printre care se numără și Publius Cornelius Sulla, fiul dictatorului.

10. Palatinul era un cartier prezidențial, poate cel mai elegant din Roma pentru templele și clădirile publice ce le avea. Fără să vrea, Plutarh, având în vedere de unde plecase Cicero, îl califică drept un parvenit.

11. La Roma, „clienții” erau cetățenii care făceau parte dintr-o grupă patronată de un om influent. În mod obișnuit, aceștia erau liberiți, purtând numele aceluia care-i eliberase. Ei constituiau cea mai valoroasă echipă de susținători la alegerile pentru magistrați. Obiceiul era ca persoanele influente să-i primească zilnic pe „clienții”, care le făceau vizite matinale. Unii din aceștia veneau să vadă ce anume însărcinări li se mai

dădea. În cazul de față, la Cicero, mulți veneau ca să-i ceară sfatul pentru încredințările juridice ce le aveau, apropiindu-se în acest fel de sensul modern al cuvântului „client”.

12. Să se observe absența numelui lui Iulius Caesar.

13. În lupta sa împotriva lui Caesar, Pompei își dădea bine seama ce însemna să aibă de partea lui un orator de talia lui Cicero, care avea mare trecere în Senat.

9 A fost ales praetor¹, ieșind primul dintre multe alte persoane importante care-și puseseră candidatura împreună cu el; a lăsat impresia că știe să judece cu dreptate și imparțialitate pricinile² ivite la procese. Pe această linie de idei se povestește episodul cu Licinius Macro³, un potentat al Cetății, prin sine însuși și, mai mult decât atât, omul lui Crassus. O anchetă referitoare la o delapidare <făcută de Macro> a fost repartizată lui Cicero. Licinius Macro, bizuindu-se pe propria sa trecere și pe diferitele sprijine ce le avea, înainte ca judecătorii să pronunțe verdictul, se duse la el acasă, unde porunci să fie tuns și îmbrăcat cu o mantie albă⁴, care simboliza victoria. Intenția lui era să se întoarcă în For, în chip de învingător. Pe drum, în apropiere de casă, îl întâlni pe Crassus, venit special să-l anunțe că fusese condamnat în unanimitate. Urmarea a fost că s-a întors acasă, s-a culcat în pat și <de supărare> a murit⁵. Incidentul îi aduse lui Cicero faima unui magistrat care administra scrupulos cauzele în justiție. Într-o anumită zi, Vatinius⁶, un ins obraznic care vorbea cu asprime, printre altele mai avea și gâtul plin de niște pustule urâte, se sculă în picioare ca să-l întrebe ceva pe Cicero; cum acesta nu-i răspunse pe moment, ci a meditat

îndelung la ce să-i răspundă, Vatinius făcu remarcă că, dacă el ar fi fost praetor, n-ar fi pierdut atâta vreme pentru un fleac. La care Cicero se ridică și, în replică, îi spuse: „iar eu în schimb nu am gâtul tău”.

Când mai rămăseseră doar două sau trei zile până la expirarea mandatului său de praetor, s-a văzut nevoit să preia cazul unui anume Manilius, acuzat de fraudă; acest Manilius se bucura de simpatia și de favoarea plebei⁷, care îl considera persecutat datorită lui Pompei, al cărui amic era. Manilius ceru un răgaz de câteva zile; Cicero îi acordă doar una singură, ziua de mâine. Mulțimea din Comiții s-a înfuriat, știut fiind că în mod normal praetorii acordau împriecinatului cel puțin zece zile ca să-și pregătesc apărarea⁸. Tribunii plebei îl convocară pe Cicero în fața rostrelor⁹ și îl invitară să se explice¹⁰. El ceru să fie ascultat și declară că întotdeauna se arătase înțelegător și binevoitor cu cei acuzați, desigur în limitele îngăduite de lege. Prin urmare, considera nedrept ca Manilius să nu fie tratat tot așa; din păcate, adăugă el, magistratura pe care o exercita, și anume praetura, expira peste o zi. Această zi, așadar, el o fixase în scopul urmărit. A trece procesul pe seama altui magistrat semnifica renunțarea la ajutorul cerut de cel implicat. Aceste cuvinte au provocat o schimbare extraordinară în rândurile Comițiilor. Pe Cicero l-au elogiat și l-au aplaudat, rugându-l să binevoiască să preia apărarea lui Manilius. Cicero a acceptat, întrucâtva și din respect pentru Pompei, care nu era de față¹¹. În felul acesta s-a remarcat și încă o dată pledă împotriva oligarhiilor, atacându-i cu vigoare, dar mai ales pe acei care-l dușmăneau pe Pompei.

1. Cicero a fost ales praetor de către Comiții la începutul anului 66 î.Chr. *Praetura* reprezenta justiția.

2. În gr. *kriseis*.

3. Caius Licinius Macro, tribun al plebei în 73 î.Chr., susținător al revendicărilor politice și economice ale plebei, totodată orator de vază (Cicero, *De legibus*, 2, 7 și *Brutus*, 238), era autorul unei opere de istorie romană, *Annales*, în 20 de cărți, din care s-au păstrat fragmente. Nu era în raporturi de prietenie cu Cicero.

4. Ținută de gală.

5. După o informație din Valerius Maximus, *Factorum et dictorum memorabilia*. Operă închinată împăratului Tiberius (9, 12, 7) Macro s-a sinucis în fața tribunalului care îl condamnase, sufocându-se cu un fular.

6. Publius Vatinius, quaestor în 63 î.Chr., tribun al plebei în 59, praetor în 55 și consul în 47 î.Chr., așadar un personaj important. Replica pe care i-o dădu Cicero se bazează pe un joc de cuvinte latine, explicat de Hauriy („L'ironie”, p. 167 și urm.), care înseamnă „a da din cap”, dar și „a ezita”. Vatinius îl acuză pe Cicero că „ezită” să-i dea răspunsul; răutăcios, răspunsul lui Cicero sună așa: „Se poate, dar eu nu dau din cap ca tine”; se subînțelege: ca să-mi ascund gâtul.

7. Evenimentele la care se referă în acest capitol Plutarh se cuvin corelate cu jocul primejdios pe care-l ducea Cicero în dorința lui de a răzbi, până la consulat. Caius Manilius Crispus, despre care este aici vorba, era unul din tribunii plebei în anul 67-66 î.Chr. Deci reprezentant al unei puternice facțiuni antiaristocratice, dar prieten intim și susținător al lui Pompei. Comanda supremă a trupelor romane obținută de Pompei în războiul împotriva lui Mithridates, regele Pontului, i se datora lui Manilius. El fusese acela care redactase *Lex Manilia de imperio Cn. Pompei*. Legea a fost votată cu mari dificultăți, venite îndeosebi din partea lui Iulius Caesar. Prin urmare, susținându-l pe Manilius, Cicero se punea rău cu Caesar și cu oamenii săi.

8. Termenul legal era de zece zile. Citat de însuși Cicero în *Ad Quintum fratrem*, 2. 32.

9. *Rostra*, -orum erau tribunele de pe care se țineau cuvântările din For; implicat, cele juridice, în fața reprezentanților poporului (*Comitia*). Rostrele simbolizau puterea Romei și erau ornate încă din vechime cu ciocurile corăbiilor capturate de romani în lupte navale (Titus Livius, *Ab urbe condita* VIII, 14).

10. Conform celor relatate de Cassius Dio, *op.cit.*, 36, 43-44, pe aceea vreme Cicero afișa simpatie deschisă pentru ordinul senatorilor, *pateres conscripti*: el înclina când într-o parte, când în alta, făcând pe rând jocul

celor două facțiuni, ca să fie solicitat și de unii, și de alții (Cassius Dio, *Istoria romană*, op.cit., vol. 2, p. 212). Silit de tribunii plebei să dea socoteală pentru refuzul său de a-i acorda zece zile lui Manilius pentru pregătirea apărării sale, oratorul a găsit repede o explicație pentru a se justifica: expirarea termenului magistraturii sale, conform lui Plutarh. Dar versiunea lui Dio este mai plauzibilă: „*constrâns de tribuni, se duse la comiții, unde tună și fulgeră împotriva Senatului, făgăduind că îl va sprijini pe Manilius*” (op.cit., 214).

11. Din Cassius Dio, 36, 43-44, reiese că incidentul povestit de Plutarh nu se referea la o acuzație de fraudă obșinuită, ci la un proiect de lege, o *rogatio* depusă prea târziu, în ultima zi a anului 67, în favoarea lui Pompei, ceea ce era ilegal din punct de vedere al votării unei legi.

10 A ajuns la consulat sprijinit de aristocrați¹ și nu mai puțin de masele populare care l-au susținut în același chip, pentru binele statului, din următoarea cauză: inovațiile constituționale introduse de Sulla care, la început, păreau nepotrivite, o dată cu trecerea timpului și deprinderea oamenilor cu ele începură să pară că reprezintă garanția unei stabilități care nu era de disprețuit². Se mai găseau totuși unii care încercau plini de zel să răstoarne și să schimbe starea de lucruri pe atunci în vigoare pentru interesele lor personale, nu pentru binele comun³. Suntem în perioada când Pompei se mai luptă încă cu regele Pontului și cu cel al Armeniei⁴. Pe atunci, la Roma nu exista încă o putere abilitată care să-i înfrunte pe cei ce voiau să schimbe lucrurile. Oamenii aceștia aveau în fruntea lor pe îndrăznețul cu pretenții de grandoare, având un caracter schimbător: Lucius Sergius Catilina⁵. În afară de multe alte fărădelegi care i se imputau, era acuzat de a-și fi violat propria-i fiică și de a-și fi ucis fratele⁶. Cum încă

se mai temea de această ultimă mârșăvie, îl convinsese pe Sulla să-l treacă pe fratele său în listele de proscrisi, ca și când încă ar mai fi fost în viață⁷.

Prin urmare, cei nelegiuïți îl aleseră drept căpetenie și, printre multe alte dovezi de fidelitate recipă, au ucis până și un om și au gustat din carnea lui⁸. Tot de Catilina au fost corupți și o mare parte din tinerii romani din momentul în care îi atrăgea fără osebire prin divertismente, banchete, femei. El era acela care dădea banii în aceste scopuri fără să se uite la cheltuieli⁹. Toată Etruria și cea mai mare parte a Galliei erau implicate în mișcări de insurecție. Se profila pericolul ca și la Roma, datorită defectuoasei distribuiri a bunurilor materiale, să izbucnească o revoltă¹⁰. Cetățenii cei mai stimati și mai ambițioși ajunseseră în neagră mizerie¹¹, siliți cum erau să dea contribuții pentru spectacole, banchete, campanii electorale și construcții gigantice. Bogățiile lor treceau în mâna plebei și a celor meschini. Situația era de așa natură, că ar fi fost nevoie doar de o simplă lovitură de mână dacă cineva s-ar fi încumetat să sfărâme fără milă instituțiile statului și așa precare în sine¹².

1. Adică facțiunea formată din *Patres conscripti* și din *equites*.

2. Lucius Cornelius Sylla (Sulla) s-a remarcat mai întâi în calitate de quaestor pe lângă Caius Marius. Consulul din 107 î.Chr., alături de Marius a participat la războaiele africane duse de Roma. După ce l-a înălțat pe Marius, care a murit la închisoare, victorios asupra aceluia care se denumeau *populares*, Sulla a restabilit puterea deplină a Senatului Roman. Cu timpul, a devenit un dictator sângeros, iar în 81 î.Chr. se proclamă dictator perpetuu. Reformele la care face aici aluzie Plutarh au con-

stat, între altele, în transferarea unor puteri și drepturi judiciare ale Comițiilor către Senat, ai căror membri, de la 100, se ridică acum la 400. Italia a fost intens colonizată cu veteranii care luptaseră în Est. După doi ani de teroare, căreia tânărul Iulius Caesar a scăpat ca prin minune, Sulla a abdicat în 79 î.Chr. și s-a retras din viața publică. A murit în 77 î.Chr.

3. În sensul că acoliții lui Catilina, sprijinindu-se pe un program de reforme, încercau să înlăture reformele inițiate de Sulla în favoarea ordinelor privilegiate, *patres* și *equites*.

4. Este vorba despre continuarea campaniilor din Asia începând din anul 66 î.Chr. Lui Cnaeus Pompeius i se atribuie, la cererea lui Sulla, cognomenul de Magnus (Cassius Dio, *ed.cit.*, 37, 5, 2).

5. În anul 64 î.Chr. Lucius Sergius Catilina candidează din nou la alegerile consulare. Portretul moral pe care i-l face Plutarh corespunde în tocmă cu cel pe care l-a lăsat posterității Sallustius în *Catilina*, 5, 4-5. Adversarii săi, inclusiv Cicero, insistau asupra faptului că, în pofida propagandei ce și-o făcea, el nu avea de fapt un program social bine definit atunci când promitea răsturnarea reformelor sullane. Izvoarele care dau informații detaliate despre pregătirea insurecției pusă la cale de Catilina, Plutarh inclusiv, dar mai ales *Istoria romană* a lui Cassius Dio, *ed.cit.*, 37, 247-248, sunt analizate de E.G. Hardy în cartea sa publicată la Oxford în 1924, *The Catilinarian Conspiracy in its context*. Iată acum un scurt text din Cassius Dio, 37, 30, 1: „În aceste împrejurări, după ultimele alegeri la consulat de la care fusese înlăturat, Catilina începu să uneltească pe față, nu numai împotriva lui Cicero și a partizanilor săi, ci și împotriva întregii ordini de stat; el adună în jurul său pe cei mai josnici oameni din Roma, pe cei veșnic amatori de schimbări politice, promițându-le ceea ce avea darul să-i atragă pe toți: abolirea datoriilor și reforma agrară”.

6. Crime calificate de Cicero în *Catilinara* 1, 25 prin cuvintele *stuprum et scelus*: „viol” și „crimă”. Fratricidul comis de Catilina este reamintit de Plutarh și în „Biografia” lui Sulla, 32, 3. Cât despre „fiica violată”, există dubii. S-ar putea să fie fiica celei de a doua soții a lui Catilina, Aurelia Oxestilla.

7. Vezi Plutarh, *Sulla*, 32, 3.

8. Cf. Cassius Dio, 37, 10 1; 30, 5. Este probabil ca aceste oribile practici de antropofagie să se fi petrecut după primul eșec al lui Catilina la alegerile consulare. Sallustius, *Catilina*, 22. Cassius Dio amintește de sacrificarea unui tânăr sclav, *loc.cit.*, 30, 3. Conjurații au băut sânge uman, iar Catilina le-a dezvăluit planurile de acțiune. Ritul este de origine orientală, dar, după o informație din Titus Livius, 29, 16 și urm., se practica și la Bacchanalii, după sacrificarea animalelor.

9. Aceleași informații la Sallustius, *Catilina*, 14, 6.

10. Cf. Cicero, *Catilinara* 1, 4 și Appian, *Războaiele civile*, 2, 2; 6.

11. În cartea sa *La crisi della Repubblica e la genesi del Principato*, ed. 2, Roma, 1928, E. Betti, bazându-se îndeosebi pe cea de a doua *Catilinara* a lui Cicero, enumeră nu mai puțin de șase categorii ale conjuraților, care au aderat la programele lui Catilina, în realitate copiate după cele ale Gracchilor: cetățeni bogați, care nu-și plăteau dările și datorile; veterani lăsați la vatră și lipsiți de pământ; delicvenți; oameni ajunși în mizerie neagră din lipsă de lucru etc. Lozinca cu care se pornea la luptă era aceeași ca cea vânturată de grecii de pe vremea lui Solon: *reîmpărțirea pământului și ștergerea datoriilor*.

12. Pericolul cel mai grav era faptul că în această situație critică Italia era lipsită de legiunile în fruntea cărora plecase Pompei. S-au auzit în Senat glasuri, printre care și cel al lui Quintus Caecilius Metellus, care cereau cu insistență încetarea operațiilor de război în Asia și întoarcerea legiunilor în Italia. Din nefericire, existau și multe alte pretexte pentru trecerea de partea lui Catilina, toate având un numitor comun: profitul, atât material, cât și politic.

11 Cu toate acestea, Catilina, dornic să-și asigure o bază de pornire <a uneltirilor sale>, își prezintă din nou candidatura pentru consulat¹. Nutrea mari speranțe să capete consulatul alături de Caius Antonius, un om care, după părerea lui, nu era în stare să guverneze nici în bine, nici în rău, dar se arăta în stare să devină sprijin pentru cineva care l-ar fi îndrumat. Dându-și seama de situație, cea mai mare parte a aristocraților² îl îndemnară pe Cicero să-și prezinte și el candidatura la consulat. Plebea îl acceptă bucuros și Catilina pierdu alegerile. Și așa au fost aleși consuli Cicero și Caius Antonius. Să ținem seama și de faptul că, printre toți cei care candidaseră, Cicero era singurul care nu avea o ascendență senatorială, ci una din ordinul ecvestru³.

1. Așadar Catilina candida pentru a doua oară la funcția de consul. Sallustius, *Catilina*, 17, 7. Cf. Plutarh, *Crassus*, 13, 4. De astă dată era susținut de Crassus. La Roma mergea vestea că partizanii lui Catilina ar fi pus la cale o conjurație chiar și după primul eșec al conducătorului lor, Sallustius, *Catilina*, 18, 6. Acum erau siguri de victorie și poate așa s-ar fi întâmplat dacă soarta nu le-ar fi fost împotrivă. Locul pentru cel de-al doilea consul, după alegerea lui Cicero, a fost ocupat la diferență mică de voturi față de Catilina, de Caius Antonius Hybrida, cel pe care Catilina se pregătea să-l manevreze după voie. Unele izvoare susțin că Antonius, plin de datorii, nu era străin de momeala lui Catilina. Cf. Cicero, *Pro Sestio*, 12 și Cassius Dio, 36, 30 4.

2. Plutarh, în gr., folosește termenii obișnuiți în vocabularul politic grec: *hoi kaloi kai agathoi*, „cei frumoși și buni”.

3. Despre Cicero ca *homo novus*, om politic care caută să parvină, un bun comentariu la Sallustius, *Catilina*, 23, 6.

12 Încă înainte ca planurile lui Catilina să fie cunoscute de populație¹, mari ciocniri de interese se profilau la începutul consulatului lui Cicero. Cei care fuseseră excluși de la exercitarea magistraturilor nu erau nici slabi, nici puțini². Ei se străduiau pe orice cale să câștige Comițiile de partea lor pentru a redobândi drepturile ce le avuseseră³. Ca atare, au început o campanie de critici și adevărate, și juste, cu privire, la tirania lui Sulla. Nu-i mai puțin adevărat că, pentru acțiunea lor revendicativă, au ales un moment în care statul <roman> nu avea nevoie de așa ceva, fiind cu totul inoportun. Pe de altă parte, tribunii plebei înaintară și ei o propunere în același sens⁴ și anume să se instituie un guvernământ, alcătuit din zece personalități politice (*autokrates*) asupra întregii Italii, întregii Sirii și a tuturor teritoriilor de curând integrate de Pompei în statul roman. Urmau să fie stăpâni absoluți, să aibă liber-

tatea de a vinde patrimoniul public, să acuze pe oricine după bunul plac, să trimită oamenii în exil, să întemeieze colonii, să ia bani din tezaurul statului, să plătească solde soldaților și să înroleze câți oameni credeau ei de cuviință. La această propunere au aderat și alți oameni de vază, în primul rând Antonius, colegul de consulat al lui Cicero, care spera să se numere printre cei zece. Pe de altă parte, părea să fie la curent cu mișcarea revoluționară a lui Catilina, pe care nu o condamna, căci era plin de datorii. Mai presus de oricine, el era persoana care îi îngrijora în cea mai mare măsură pe patricieni. Cicero luă însă măsuri imediate. Lui Antonius îi încredință printr-un decret guvernarea Macedoniei, iar el însuși renunță la Gallia care i se oferise⁵. Cu acest gest de generozitate își câștigă sprijinul lui Antonius, care din acel moment se comportă ca un actor plătit să joace un rol secundar <într-o piesă de teatru>, în interesul statului. Colegul său de consulat, odată câștigat și manevrat după voie, Cicero își spori puterea și se opuse ferm celor subversivi⁶. În Senat combătu cu atâta vehemență legea, încă în proiect, înspăimântându-i pe autorii ei, încât nimeni nu mai îndrăzni să mai ia cuvântul. Când tribunii plebei au încercat să-l înfrunte, la rândul lor, după ce și-au luat toate măsurile de siguranță, i-au invitat pe consuli să vină în fața Comițiilor⁷. Cicero, atunci, fără nici o rețineră, i-a invitat pe senatori să-l urmeze. A mers înaintea lor și nu numai că a izbutit să respingă legea, dar i-a și constrâns pe tribuni să nu mai prezinte astfel de proiecte de legi. Aceștia erau doborâți la pământ de forța elocinței sale.

1. Vezi în continuare cap. 16, 2.

2. Și anume victimele teroarei din timpul dictaturii lui Sulla. Cf. Cassius Dio, 37, 25, 4. Plutarh se referă aici în primul rând la *Lex Cornelia de proscriptione* din 82 î.Chr., prin care, în afară de condamnarea la exil și la moarte, fiilor celor proscriși li se lua *ius honorum*, adică dreptul de a parcurge treptele unei cariere politice.

3. Aluzie la prima încercare a lui Iulius Caesar de a propune în fața Comițiilor, prin intermediul unui tribun, o *rogatio de restituendis proscriptionum liberis* (proiect de lege pentru restituirea drepturilor copiilor celor proscriși) Cassiu Dio, 37, 35, 3. Propunerea a căzut prin opoziția lui Cicero, deși colegul său de consulat, Antonius Hybrida, îl susținea pe Caesar.

4. Era o a doua încercare a tribunilor plebei de a dărâma eșafodajul legilor sullane prin redactarea unui nou proiect de lege *Rogatio Servilia agraria*, sprijinit de Caesar și de Crassus. Prin acest proiect se cerea reglementarea proprietății de stat față de cea particulară, precum și instituirea decemviratului propus în proiectul precedent. De astă dată, Antonius se arăta de acord cu Cicero.

5. Informația corespunde cu observațiile făcute de Cicero în discursul ținut cu acest prilej *De Lege agraria*. El analiza primejdia puterilor nelimitate ce li s-ar fi acordat decemvirilor. Dar, în fond ea este greșită. Tragerea la sorți a provinciilor consulare pentru desemnarea viitorilor proconsuli (guvernatori) nu se făcea decât la sfârșitul anului consular. Cassius Dio, 37, este mult mai aproape de adevăr. Tragerea la sorți pentru desemnarea proconsulilor a avut loc la sfârșitul anului 62 î.Chr., cu puțin timp înainte de bătălia finală în care a pierit Catilina. Operația se numea *pactio provinciarum* (atribuirea provinciilor).

6. Printr-un discurs care nu s-a păstrat decât parțial, dar la care face el însuși aluzie în *De oratore*, 2, 333-334.

7. Opoziția și-a prezentat argumentele îndeosebi prin vocea lui Publius Servilius Rullus, promotorul proiectului de lege pus de Cicero în discuție în *De lege agraria*. Au urmat încă două discursuri ciceroniene cu același titlu.

13 Mai mult decât oricare altul, Cicero putea dovedi romanilor la ce nivel de aprobare ajungea un discurs, în sine just. În al doilea rând, că justiția este invincibilă

dacă poate fi susținută cu o argumentare credibilă. Pentru un om politic cinstit – susținea el – este necesar ca opțiunea sa să se îndrepte spre onestitate și nu spre adulație. Totodată, este de datoria oricărui orator să elimine din discursurile sale tot ceea ce poate dăuna la un moment dat¹. Dovada farmecului exercitat de elocința sa este un fapt întâmplat în timpul consulatului său. Mai înainte vreme, cavalerii veniți la spectacole se amestecau cu mulțimea și asistau la spectacol, în mijlocul publicului², fiecare pe unde apuca; cel dintâi care a găsit cavalerilor un loc aparte de cetățenii de rând a fost praetorul Marcus Otho; în semn de respect, le rezervă un sector propriu în teatru care a rămas până astăzi la dispoziția lor³. Plebea își arătă nemulțumirea și, când Otho își făcu apariția la teatru, îl coplesi cu insulte și fluierături⁴; cavalerii, dimpotrivă, îl aplaudară cu entuziasm. De îndată, plebeii începură să fluiera și mai tare, iar cavalerii, la rândul lor, să aplaude cu nădejde. Incidentul a dus la încăierări și la schimburi de cuvinte grele; și uite așa, în teatru s-a produs o învălmășeală în toată regula. Cicero, când a aflat ce se petrece, a sosit la fața locului. Pe dată a și convocat plebea la templul Bellonei⁵ și a mustrat-o cu asprime. După aceea toată lumea s-a întors la teatru. Plebeii începură și ei să-l aplaude pe Otho, cu deosebită căldură, luându-se la întrecere cu cavalerii. Era o dovadă că voiau să-i arate stimă și să-i aducă omagii lui Cicero.

1. O recomandare asemănătoare – de fapt un ecou al preceptelor lui Platon din *Republica*, 5, 73 – se află și în esul *Praecepta gerendae*

reipublicae, integrat în *Moralia*. În „Comparația” finală făcută de Plutarh între Demostene și Cicero, aceste recomandări sunt reluate (50, 1; 52, 3).

2. Ordinul cavalerilor, căruia îi aparținea și Cicero, îngloba proprietari de pământ, negustori, posesori de mici ateliere; în general, oameni cu avere. Toți aspirau la mai mult și anume la *cursus honorum*. Așa cum fusese și cazul lui Cicero.

3. Prin „teatru” se înțelege „amfiteatrul”, dotat cu arenă și, de la caz la caz, când se juca teatru, cu „scenă” (*skené*), decoruri și mașinării, uneori destul de sofisticate.

4. Lucius Roscius Otho, tribun al plebei în 67 î.Chr. și praetor în 63 î.Chr., nu a luat această măsură în timpul consulatului lui Cicero. Și aici Plutarh face o greșală destul de gravă. Cel care a hotărât ca ordinul cavalerilor să aibă rezervate scaune este un alt Roscius, și anume tribunul Lucius Roscius Fabato; el a făcut propunerea în Comiții și a obținut votarea ei. Este vorba despre un plebiscit. Acest Otho este menționat de Cicero în *Pro Murena*, 40, de Horațiu în *Epistola* 4, 15 și de Cassius Dio, *op.cit.*, 36, 42, 1. Dio specifică următoarele: „Roscius a repus în vigoare o lege abrogată odinioară de Sulla. Ca atare, legea a primit denumirea de *Lex Roscia theatralis*. Ea îl viza în direct pe Lucullus, care știrbise multe din drepturile cavalerilor publicani.

5. Acest templu, închinat Bellonei, zeița războiului, nu trebuie confundat cu templul Bellonei, zeița Lunii, despre care vorbește Plutarh în cap. 9 din „Biografia” lui Sulla. Cultul acestei divinități selenare, de origine orientală, fusese de curând introdus la Roma, după primul război mithridatic. Celălalt cult, al zeiței războinice, despre care este aici vorba, data din sec. al III-lea î.Chr. Aici îi așteptau senatorii romani pe generali victorioși, cărora li se acorda dreptul la triumf (Titus Livius, *op.cit.*, III 63, 7).

14 Între timp, cei din conjurația lui Catilina, ai cărei partizani erau de la bun început înspăimântați și îngrijați, au prins curaj¹, ei reîncepură să se întrunească și să se îndemne unii pe alții să treacă la fapte, mai cu în-drăzneală, înainte de întoarcerea lui Pompei, despre care se vorbea că era deja pe drumul spre casă, însoțit

de grosul forțelor armate pe care le avea². Pe Catilina îl îndemnau cu insistență să treacă la acțiune îndeosebi veteranii lui Sulla, împrăștiați oarecum în toată Italia. Cei mai numeroși, gata să pună mâna pe arme, mânați de visul unor noi prădăciuni și jafuri de bogății, care se aflau la îndemâna lor, așteptau în Etruria, unde trăiau în diferite cetăți. Căpetenia lor era Manlius, unul dintre bărbații cu multă vază, care luptaseră sub comanda lui Sulla³. Aceștia au aderat la conspirația lui Catilina și se prezentaseră la Roma pentru a-i susține candidatura. Era vremea când Catilina candida din nou la consulat, mânat de dorința de a-l anihila pe Cicero, în confuzia specifică alegerilor consulare⁴. Până și divinitatea anunța prin semne premonitorii cele ce aveau să se întâmple. Au avut loc cutremure de pământ, căderi de fulgere, apariții de fantome⁵. Pe deasupra, mai circulau și informații primite de la anumite persoane dar, în pofida seriozității lor, insuficiente pentru a inculpa un om de talia lui Catilina, atât de puternic. Cu toate acestea, Cicero, după ce a amânat întrunirea obișnuită a Comițiilor, l-a invitat pe Catilina să se prezinte la Senat și l-a rugat să dea lămuriri asupra zvonurilor care circulau în legătură cu persoana lui⁶. Catilina, convins că mișcarea revoluționară avea mulți partizani în rândul senatorilor, îi dădu lui Cicero un răspuns cum numai cineva stricat la minte îl poate da. Iată ce a zis: „Ce rău fac eu dacă, în fața a două corpuri care există aici, unul este gata să-și dea duhul, dar are cap, iar celălalt n-are, dar este tare și viguros? Eu ce să fac? Să m-apuc să-i pun capul la loc?”⁷ Aceste cuvinte care se refereau la Senat și la Comiții îl înfricoșară și mai mult

pe Cicero; pentru ca să se ducă la Câmpul lui Marte de la locuința sa rândui să fie însoțit de toți oamenii de familie bună și de mulți tineri⁸. Cu aceste prilejuri, își punea o platoșe pe care o lăsa înadins la vedere, ridicându-și ușor umerii tunicii și întorcându-i în afară. Era un fel de semnal ca oamenii să înțeleagă riscul ce și-l asuma. Lumea se arăta indignată și îl înconjura din toate părțile. Urmarea a fost că, atunci când veni ziua votării pentru viitorii consuli, ei îl respinseră din nou pe Catilina și îi aleseră pe Silanus și pe Murena⁹.

1. Cf. Sallustius, *Catilina*, 24, 1, 2 și urm. O excelentă analiză a stării de spirit care domnea în Senat.

2. Despre îngrijorarea conjuraților, referitoare la forțele armate care se întorceau în Italia, împreună cu Pompei, s-a mai discutat o dată în cap. 9, 7 și 10, 2. Despre precauțiile luate de conjurați vezi în continuare cap. 18, 1. Pompei s-a întors din Asia pe mare și a debarcat la Brundisium, la sfârșitul anului 62. Înainte de a intra în Roma își eliberase soldații (Cassius Dio, 37, 20, 6 și 41, 13, 2). Dar îngrijorarea conjuraților creștea pe măsura veștilor despre succesele lui Pompei și despre moartea lui Mithridate (Cassius Dio, *op.cit.*, 37, 13).

3. Sulla își distribuise veteranii din cele 23 de legiuni pe care le avusese în colonii din sudul Italiei, unde fuseseră împroprietăriți, spre disperarea populației locale (Appian, *Războaiele civile*, 1, 100, 476). În 63, anul consulatului lui Cicero, acești veterani, scoși din armată cu douăzeci de ani în urmă, în 83 î.Chr., nu mai puteau fi în număr mare. În orice caz, erau cu toții în vârstă (Sallustius, *Catilina*, 28, 4; Cicero, *Catilinare II*, 20; *Pro Murena*, 49, 5; Appian, *Războaiele civile*, 2, 2, 7). În ce-l privește pe Caius Manlius, care se erija drept conducătorul mișcării procatalinare, o fire brutală și violentă, informațiile concordă cu cele scrise de Cicero și de Cassius Dio: *Catilinare II*, 20 și *Istoria romană*, XXXVII, 30.

4. Alegerile din 63 pentru anul 62 î.Chr. După părerea lui Cicero (*Catilinare*, I, 11 și 15, citată și de Cassius Dio în 37, 29 2-3), conjurații puneau la cale asasinarea sa cu prilejul obligațiilor ce-i reveneau de a

prezida alegerile consulare. Alături de consul erau vizați și alți senatori. Despre acest moment critic vezi analiza lui Mathias Gelzer în cartea sa *Cicero, ein biographischer Versuch*, Wiesbaden, 1969. Motivarea conjurației era un decret prin care Senatul, la propunerea lui Cicero: *Lex Tullia de ambitu* (Legea Tullia pentru corupție electorală), propunea ca pe-deapsă zece ani de exil. Cf. M. Gelzer, *op.cit.*, p. 80.

5. Cf. Cicero, *Catilinare III*, 18 și Cassius Dio, 38, 25 1-8.

6. Unele informații primite de Cicero veneau de la curajoasa Fulvia, amanta unuia dintre conjurați, altele, prin scrisori anonime (Cassius Dio, *op.cit.*, 37, 29, 3 și 31, 1); pe de altă parte, Cicero avea informatorii lui, care îl țineau la curent cu cele ce se întâmplau în Etruria. Nu se puteau lua totuși măsuri după aceste informații neoficiale, ceea ce îl nemulțumi pe Cicero (*Catilinare I*, 11).

7. Prin această metaforă Catilina înțelegea cele două facțiuni rivale: senatorii și cavalerii pe de-o parte, plebea pe de alta. În *Pro Murena*, 51 și în *Catilinare I*, 36, Cicero își exprimă suspiciunea că și printre senatori erau partizani ai lui Catilina.

8. Cassius Dio, 37, 29, 3, evocă acest moment critic. Cicero, după cum singur mărturisește în *Catilinare I*, 11, nu avea o gardă de corp. Vezi în continuare cap. 16, 1. A căpătat o gardă numai după ce i s-au dat puteri depline. El și-a arătat ulterior recunoștința față de toți cei care l-au sprijinit.

9. Sallustius, *Catilina*, 26, 5, în concordanță cu Cicero, *Catilinare I*, 12, confirmă faptul că abia acum, după acest insucces, Catilina s-a hotărât să organizeze acțiunea armată împotriva puterii de stat. Cei doi consuli aleși pentru anul 62 erau Iunius Silanus, fost praetor în 67 și Licinius Murena, fost praetor în 65. În baza legii lui Cicero *de ambitu* (vezi mai sus nota 4), Murena a fost acuzat de Servius Sulpicius Rufus și de Cato cel Tânăr că ar fi falsificat voturile prin care a fost ales consul. Cicero l-a apărut strălucit pe Murena în discursul său *Pro Murena*, care este totodată și un document istoric al epocii. Despre Silanus, vezi în continuare cap. 20, 4 și urm.

15 Nu la mult timp după aceste evenimente, când oamenii lui Catilina se și adunaseră în Etruria și se grupaseră în unități militare – se apropia ziua fixată pentru

atac¹. Spre miezul nopții, spre casa lui Cicero se îndreptară unii din cei mai iluștri și mai puternici oameni din Roma: Marcus Crassus, Marcus Marcellus și Scipio Metellus². Au bătut la poartă și l-au chemat pe portar; îi dădură ordin să-l trezească imediat pe Cicero și să-i anunțe prezența lor. Iată pentru ce veneau: portarul lui Crassus, după masa de seară, predase stăpânului său niște scrisori pe care i le înmânase un necunoscut; erau adresate la diferite persoane și una, anonimă, chiar lui Crassus. Acesta citise numai scrisoarea adresată lui. Conținutul ei îl informa că, la Roma, Catilina va face un masacru cumplit și îl sfătuia să părăsească orașul. Fără să mai deschidă și celelalte scrisori, se grăbise să ajungă la Cicero, fie înspăimântat de acel cutremurător mesaj, fie pentru a se disculpa de toate acuzațiile care i se aduseseră, cum că ar fi un partizan al lui Catilina³. Cicero se consultă cu ei și, în zorii zilei, convocă Senatul; aduse cu sine scrisorile primite, le înmână destinatarilor și, îi îndemnă să le citească cu glas tare. Toate câte erau, prin aceleași cuvinte, denunțau conjurația⁴. Când ceva mai târziu Quintus Arrius⁵, un fost praetor dezvăluie că și în Etruria aveau loc concentrări de trupe, când se mai anunță că și Manlius, însoțit de o ceată numeroasă, se tot învârtea prin oraș⁶, în așteptarea noutăților de la Roma, atunci Senatul dădu un decret special, *senatus consultum ultimum*, prin care situația trecea pe seama consulilor. Pe baza acestui decret ei erau însărcinați să facă tot ce le sta în putință, până la limita posibilului, pentru a salva Orașul: *darent operam consules ne quid Respublica detrimenti capiat*. O asemenea măsură nu

se ia în chip curent, ci numai în caz de mare pericol, cum era cel de față⁷.

1. Vezi Cassius Dio, *op.cit.*, 37, 31, 2-3. Sub controlul lui Manlius, detașamentele militare se adunau la Fiesole, pregătite să-l susțină pe Catilina. Cf. Sallustius, *Catilina*, 27 și 30, 1; Appian, *Războaiele civile*, 2, 27. Atacul era prevăzut pentru 27 octombrie, (Cicero, *Catilinare I*, 7 și Sallustius, *op.cit.*, 30, 1). Nu este clar de ce Catilina lansase zvonul că el se va retrage la Marsilia. Despre acest subterfugiu vorbește numai Sallustius, *op.cit.*, 24, 2.

2. Cf. Cassius Dio, 37, 31, 1: „Crassus și alți aristocrați (patres)”. Ca sursă, Dio îl citează pe Cicero, *De consulatu suo*.

3. Despre aceste zvonuri, vezi Plutarh, în „Biografia lui Crassus”, 13, 3 și Cassius Dio, *op.cit.*, 37, 3. Ele plecau de la ura feroce arătată de Crassus față de succesele lui Pompei. Crassus, pe de altă parte, îi imputa lui Cicero că pleacă urechea la aceste zvonuri (Sallustius, *Catilina*, 48, 9). După o altă variantă, nici Crassus nu era străin de planurile lui Catilina înainte ca acesta să fi pierdut alegerile consulare pentru a doua oară.

4. Conform lui Cassius Dio, 37, 31, au avut loc succesiv, nu una, ci două convocări ale Senatului. „Printr-un al doilea decret – scrie Dio – consulii au fost însărcinați, după uzanțele legale, să aibă grijă de apărarea Romei”.

5. Despre Arrius, ales praetor în 64, Cicero avea o părere proastă, *Brutus*, 248.

6. În această situație Sallustius în *Catilina*, 27, 1, notează că Quintus Marcus Rex, fost consul în 68 î.Chr., a fost trimis în fruntea unor detașamente înarmate la Fiesole, iar Quintus Metellus Creticus, spre Apulia. Alți doi praetori au primit ordin să recruteze trupe la Capua și în Picenum. Senatul a mai hotărât recompense pentru orice informație privitoare la mersul evenimentelor. Cf. Cicero, *Catilinare I*, 1-2; 2, 12; 3, 12 și urm.

7. Sallustius, *Catilina*, 29, 37.

16 Cicero, de îndată ce primi puteri depline, îi încredință lui Quintus Metellus sarcina de a se ocupa de

situația din afara Romei. În realitate, era stăpân pe situație. În fiecare zi ieșea însoțit de atât de multe gărzii de corp încât, atunci când ajungea în For și își făcea intrarea, parcă era înconjurat de un zid viu¹. În ce-l privea, Catilina nu mai suporta să aștepte și decise să se alăture trupelor înarmate ale lui Manlius, nu mai înainte însă de a fi ordonat lui Marcius și lui Cethegus², înarmați cu spade, să se prezinte disdedimineață la casa lui Cicero sub pretext că au venit să-l viziteze. În realitate, pentru a-l ataca și a-l ucide. <Și poate așa s-ar fi întâmplat> dacă Fulvia, o doamnă dintr-o familie nobilă, nu s-ar fi dus în noaptea cu pricina la Cicero ca să-i dezvăluie planul insurgenților. Ea îl sfătuie pe consul să se ferească de Cethegus și de însoțitorii lui. Cei doi își făcuseră apariția dimineața, dar n-au fost lăsați să intre. Pradă unei furii cumplite, au început să strige la poartă, provocând astfel suspiciuni și mai mari.

Ceva mai târziu, Cicero ieși din casă și convocă Senatul³ în Sanctuarul lui Iupiter Stesios, Stator, cum îi zic romanii, care se află la începutul Căii Sacre, în pantă spre Palatin. Aici veni și Catilina, însoțit de prietenii lui, cu intenția de a se disculpa de acușările ce-i erau aduse⁴. Nici unul dintre senatori nu suporta să-i stea aproape și fiecare își luă locul ce-l avea. Când a luat cuvântul, a fost copleșit cu strigăte de dezaprobare⁵. În cele din urmă Cicero se ridică în picioare și îi dădu ordin să părăsească Roma. „Între el – spuse Cicero – care guverna statul cu glasul său și Catilina, care-l guverna cu armele, era necesar să se ridice un zid de centură.” Catilina părăsi de îndată Roma însoțit

de trei sute de oameni înarmați, adoptând postura unui magistrat înconjurat de fascii și de securi. Înălță stindardele⁶ și își începu marșul care-l ducea spre Manlius⁷. Izbuti să adune cam douăzeci de mii de soldați după ce străbătu cetățile <Italiei> în lung și în lat pentru a câștiga oamenii de partea sa și a-i înrola⁸. Așadar, războiul era ca și început⁹. Consulul Antonius a fost desemnat să ducă lupta¹⁰.

1. Quintus Metellus Celer, praetor urbanus, primi sarcina să se îngrijească îndeosebi de infiltrările oamenilor lui Catilina în provinciile alăturate Italiei, cu precădere în Gallia. În afară de supravegherea întinderii insurecției în provincii, lui Metellus îi dădu și sarcina ca, împreună cu praetorul Quintus Pompeius Rufus să recruteze trupe (Cicero, *Catilinara* 2, 5; Sallustius, *Catilina* 30, 6). Gărzile care-l păzeau pe Cicero fuseseră aduse cu aprobarea oficială a Senatului, recrutate din toate cartierele Romei (Cicero, *Catilinare* 1, 8; Sallustius, *Catilina*, 30; Cassius Dio, XXXVII, 31, 2).

2. În noaptea de 6 spre 7 noiembrie, Catilina îi convocă pe principalii săi susținători în casa lui Marcius Porcius Lecca pentru a-i informa de hotărârile ce le luase și de decizia sa de a prelua comanda supremă a insurecției, inclusiv cea organizată de Manlius (Sallustius, *Catilina*, 27, 3; Appian, *Războaiele civile*, 2, 3 10; *op.* Cassius Dio, 37, 32, 3). Cine este Marcius citat aici de Plutarh nu se știe. Numele nu apare în alte surse. În schimb, despre Marcus Cornelius Cethegus se știe că era un patrician renumit pentru violența sa. Cicero, *Catilinara* 3, 16, și 4, 12. Plutarh însă se pare că greșeste când citează aceste două nume care nu corespund cu cele citate de Cicero și de Sallustius.

3. Cicero, *Catilinare*, 1, 9; cf. *Catilinare* 1, 12 și Sallustius, *Catilina*, 282.

4. Cu acest prilej Cicero pronunță prima *Catilinară* (*Ad Atticum*, 2, 1, 3). Era o improvizație, ulterior redactată în forma cunoscută.

5. Dacă ar fi să-i dăm crezare lui Cicero, *Catilinare*, 2, 12, el însuși îl invitase pe Catilina să ia cuvântul. Cum acesta tăcea, Cicero l-a întrebat: „Quid taces?” Când, în cele din urmă, Catilina a luat cuvântul, se

pare că a fost confuz. În orice caz, se înțelegea că vrea să spună că el este doar victima răuvoitorilor și că, din acest motiv, intenționează să plece la Marsilia, până la liniștirea lucrurilor, Sallustius, *loc. cit.*, 34, 2.

6. Cicero, *Catilinara*, 2, 13. Cf. Sallustius, *op.cit.*, 2 13 și Dio Cassius, 37, 33, 2.

7. După o informație care se găsește la Sallustius, *Catilina*, 56, 1, Catilina, unindu-și oamenii cu cei ai lui Manlius, avea la dispoziție aproximativ două legiuni, ceea ce nu era puțin. La aceștia se adăugau voluntari și forțe auxiliare.

8. Plecat de la Roma, Catilina se opri împreună cu oamenii ce-i avea la vest de Tarquinia. De aici, înaintă spre Arezzo, unde era așteptat (Sallustius, *op.cit.*, 36, 1).

9. Afirmația aparține lui Cassius Dio, *op.cit.*, 37, 33, 2, Catilina cu acest prilej a fost declarat oficial *hostis publicus*, „dușman public”.

10. Cf. Sallustius, *Catilina*, 36, 3 și Cassius Dio, 37, 33, 2-3. Cicero a rămas de gardă la Roma. Nu există nici o bănuială că Antonius avea legături secrete cu uneltrile lui Catilina.

17 La Roma, pentru a păstra coeziunea și a menține curajul revoluționarilor lăsați aici de Catilina, rămăsese Cornelius Lentulus, poreclit Sura (Gamba), un bărbat dintr-o familie nobilă, dar care dusese o viață josnică și, cu puțin înainte, datorită lipsei sale de moralitate, fusese exclus din rândul senatorilor¹. Cu toate acestea, era praetor pentru a doua oară, în conformitate cu practica urmată de cei dornici să-și recapete demnitatea de senator. Pe cât se spune, porecla de Sura îi fusese dată din următorul motiv. În timpul cvesturii sale, pe când încă mai trăia Sulla, risipise sume destul de mari din tezaurul public. Banii se făcuseră nevăzuți. Sulla indignat, plin de mânie, i-a intentat un proces la Senat; el se prezentă, vorbi pe un ton plin de îngâmfare și dispreț, declară că nu este dator să dea nici o expli-

cație și își arată gamba piciorului, așa cum obișnuiesc să facă copiii atunci când săvârșesc o pozna, în jocul lor cu mingea. Iată de ce a fost supranumit Sura. Într-adevăr, romanii numesc gamba, *sura*.

Cu alt prilej, având un proces, a corupt câțiva judecători². Deoarece a fost achitat numai cu două voturi în plus, a spus că banii dați unuia dintre cei doi judecători erau pagubă curată. Pentru a scăpa era de ajuns un singur vot.

Acest bărbat, care era așa cum era, de felul lui și, în plus, incitat de Catilina, a fost tras pe sfoară de câțiva proroci mincinoși și de escroci care-i dădeau speranțe vane, simulând că îi dezvăluie profeții și oracole conținute în Cărțile Sibylline³. Acolo <pretindeau ei> că trei Cornelii erau destinați să devină stăpânii Romei; doi din ei, și anume Cinna⁴ și Sulla, îndeplinseseră deja ceea ce le hărăzise destinul; lui, adică ultimului Cornelius, care rămăsese al treilea din această serie, daimonul se arăta gata să-i încredințeze puterea absolută⁵. Trebuia neapărat să accepte și să nu piardă ocazia care i se ivea, așa cum se întâmplase cu Catilina⁶.

1. În acest capitol Plutarh înfățișează cititorului cam ce fel de oameni din nobilimea romană trecuseră de partea lui Catilina. Îl alege ca exemplu pe Lentulus, care aparținea familiei Cornelia, una din cele mai vechi familii de patricieni. În anul 81 î.Chr., Lentulus își începuse cariera politică, iar în 71 î.Chr. fusese ales consul. Datorită vieții lui dereglate, în anul 63 î.Chr., după ce fusese exclus din Senat, avusese curajul să ia de la capăt *cursus honorum*, obligatoriu ca să ajungi la consulat, începând cu *quaestura*; Cassius Dio, 37, 30, 4 (ediția română, *op.cit.*, p. 247).

2. Informație preluată din Cicero, *Ad Atticum*, 1, 16, 9.

3. Despre legendarele *Cărți Sibylline* de la Roma se știa că fuseseră oferite regelui Tarquinius Priscus (sau lui Traquinius Superbus) de către Sibylla de la Cumae. Erau consultate numai la caz de mare pericol pentru patrie. Textul inițial al cărții a fost distrus într-un incendiu în anul 83 î.Chr., când a luat foc marele templu al lui Iuppiter Capitolinus. Au fost reconstituite și transferate în templul lui Apollon, patronul Sybililor (Suetonius, „Augustus”, 31, 1).

4. Lucius Cornelius Cinna a fost consul de două ori: în 87 și în 84 î.Chr. Un om deosebit de crud, care aspira și el la puterea supremă. Alături de Sulla, prefigurează instalarea puterii totalitare.

5. După părerea lui Quintilian, *Inst.Orat.*, 5, 10, 30, aceste „oracole” date de șarlatani, fără îndoială, bine plătite de Lentulus, au fost principala cauză a aderării acestuia, un om deja în vârstă, la conjurația lui Catilina.

6. După Sallustius însă (*Catilina*, 32, 2), Catilina însuși îi recrutase pe Cethegus și pe Lentulus. Cf. Cassius Dio, *op.cit.*, 37, 34, la care, de acord cu Plutarh, este de părere că toate grozăviile care s-au întâmplat la Roma după plecarea lui Catilina se datorau îndeosebi oamenilor lăsați să-i țină locul.

18 Lentulus, fără îndoială, nu avea intenția să provoace un rău ușor de înlăturat. Dimpotrivă, proiectase să curețe Senatul de senatorii neagreați de el, să-i distrugă pe cetățenii care însemnau ceva și să incendieze Roma, necrușând pe nimeni¹, nici măcar pe fiii lui Pompei². Aceștia, conform planului, ar fi trebuit să fie răpiți și ținuți ca ostatici, un fel de garanție pentru reconcilierea cu Pompei. Adevărul era că circulau multe zvonuri, unele demne de crezare, despre iminenta reînțoarcere a lui Pompei din marea sa expediție. Se stabilise și data acțiunii și anume una din nopțile Saturnaliilor³. În casa lui Cethegus fuseseră transportate pe ascuns cuțite, câlți și sulf. O sută de oameni erau însă-

cinați prin secretă tragere la sorti să se ocupe de tot atâtea cartiere ale Romei în scopul ca în scurt timp, datorită unei acțiuni bine conjugate, focul să fie pus în mai multe locuri, cât mai diferite. Astfel orașul ar fi fost incendiat în întregime.

Alții se pregăteau să întrerupă canalele de apă și să-i măcelărească pe cei care ar fi încercat să ia apă. Totul era în curs de pregătire când norocul a vrut ca la Roma să se mai găsească încă doi ambasadori, trimiși de allobrogi, o populație care pe acea vreme trăia în condiții grele și se simțea oprimată de stăpânirea romană⁴. Lentulus și acoliții săi, considerându-i pe acești oameni folositori pentru a stârni răzmerița urmată de o revoltă în Gallia, îi atraseră în conjurație. Li s-au înmănat scrisori adresate Senatului lor cât și pentru Catilina. În prima, Senatului allobrog i se promitea libertatea; în cealaltă, îl încurajau pe Catilina să elibereze sclavi și să pornească spre Roma. Împreună cu allobrogii, îl trimiseră și pe un anume Titus din Crotona, cu însărcinarea să predea scrisorile. Specia unor oameni ca aceștia, demni de dispreț, care de multe ori se întâlneau între ei la beție, însoțiți de femei, Cicero o studiase cu asiduitate, cu prudență și cu extraordinară pricepere; în plus, avea mulți oameni de încredere în exterior care observau tot ceea ce se petrecea și îl ajutau să urmărească mișcările conjuraților. În secret, ținea legătura și cu persoane care simulau că au aderat la conjurație și pe care le considera de încredere. Pe această cale a fost pus la curent cu modul în care conjurații au făcut cauză comună cu niște străini. În timpul nopții, întinzându-i o cursă, izbuti să-l prindă pe omul

din Crotona și, o dată cu el, să pună mâna și pe scrisorile ce le ducea. Un ajutor neașteptat îi venise și din partea allobrogilor⁵.

1. În comentariile la acest pasaj s-a ridicat întrebarea dacă Plutarh exagerază sau nu. Credibilă pare informația despre planul conjurației ca focul să fie pus simultan în diferite cartiere ale Romei, pentru a stârni panică. În privința suprimării fizice a adversarilor conjurației, vezi Cassius Dio 37, 34 și Appian, *Războaiele civile*, 2, 3, 12, care scriu că se hotărâse doar suprimarea câtorva „aristocrați”. Sursa urmată de Plutarh în acest capitol este în mod evident Cicero, *Catilinare* 4, 13. Cicero dă numele tuturor celor puși pe lista neagră de conjurați. Informațiile, comparate între ele, sunt neuniforme. În această privință vezi lucrarea lui E.G. Hardy, *The Catilinarian Conspiracy in its context. A restudy of the evidence*, Oxford, 1934. Tot de la Sallustius *Catilina*, 32, 3 se știe că tribunul Lucius Calpurnius Bestia era însărcinat, în faza următoare acestor operații, să reunească Senatul pentru a-l incrimina pe Cicero. Lentulus primise ordinul să se alăture lui Catilina și, împreună, să conducă trupele rebele împotriva Romei (*Ibidem*, 43, 2). Sallustius, totuși, merge probabil prea departe când scrie că tinerii erau îndemnați să-și ucidă părinții.

2. Pompei avea trei copii: pe Cnaeus Pompeius Magnus, pe Sextus Pompeius Magnus și o fiică, pe Pompeia, devenită soția fiului lui Sulla.

3. Saturnaliile, la romani, erau serbări ținute în luna decembrie în cinstea lui Saturn, tatăl lui Iupiter. După Appian, *op.cit.*, 2, 3, 12, atacul trebuia să aibă loc în noaptea de 16 spre 17 decembrie.

4. Allobrogii erau o populație galică din bazinul Rinului. Nemulțumiți de regimul fiscal la care erau supuși, încercaseră unele mișcări de protest. Conform lui Sallustius (*Catilina*, 40, 3), în momentul evocat de Plutarh, ei avuseseră deja o înfățișare la Senat, unde primiseră asigurări că plângerile lor vor fi luate în seamă. Sallustius trage concluzia că datorită acestor promisiuni și nu „proniei divine” ei se hotărâseră să ajute Senatul, partea legală a republicii romane.

5. Delegația allobrogă părăsea Italia în noaptea de 3 spre 4 decembrie. În prealabil, nu fără peripeții, ei îl informară pe Cicero de misiunea primită de la Catilina. Scrisorile care trebuiau duse Senatului lor erau intacte, respectiv sigilate. În dimineața zilei de 3 decembrie Cicero dădu

pretorilor urbani sarcina să-i supravegheze pe toți cei care, în frunte cu Lentulus și cu Cethegus, se pregăteau să dea loviturile puse la cale de Catilina (Cicero, *Catilinare* 3, 5; 7; 14; 21, Sallustius, *Catilina*, 46, 3-5; Cassius Dio, 37, 34). Concomitent, el convocă Senatul, la a cărui ședință prezența senatorilor a fost remarcabilă.

19 Cicero convocă Senatul în primele ore ale dimineții în templul Concordiei, dezvăluind conținutul scrisorilor și îi invită pe informatori să ia cuvântul¹. Printre alții, Iunius Silanus dezvăluie că anumite persoane îl auziseră pe Cethegus spunând că trebuiau uciși trei <foști> consuli și patru praetori. Piso, un fost consul, dădu și el la iveală lucruri asemănătoare. Caius Sulpicius, unul dintre foștii consuli, a fost trimis să facă pe dată o percheziție la casa lui Cethegus. Acolo găsi vrăuri de arme și de sulite, majoritatea armelor fiind săbii și pumnale de curând ascuțite². În sfârșit, când Senatul își dădu consimțământul prin vot să i se dea libertate crotoniatului în schimbul colaborării lui – Lentulus, odată dovedit, își prezentă demisia din magistratura ce-o avea – pe atunci se întâmpla să fie praetor – și își depuse el însuși în reședința Senatului toga tivită cu purpură³, schimbând-o cu o haină mai potrivită cu situația în care se afla. El și complicii săi au fost dați în custodie consulilor, în libertate condiționată.

Se înserase și oamenii așteptau strânși unul lângă altul, în afara templului; în sfârșit, Cicero își făcu apariția și îi puse pe cetățeni la curent cu cele petrecute⁴. Apoi se îndreptă spre casa unui prieten, vecin cu el, însoțit de o gardă, deoarece propria lui casă era ocu-

pată de femei care celebrau rituri ale unor misterii cu caracter orgiastic, în onoarea divinității numită de romani Bona și de greci, Gynaikeia⁵. Ceremonia cade în sarcina soției și mamei consulului, asistate de fecioarele Vestale⁶. Când ajunse în casa vecinului, deși era însoțit de câteva persoane, Cicero începu să se gândească cu seriozitate la cele ce avea de făcut cu oamenii <pe care îi demascase>. Dorința lui era să evite pedeapsa capitală, deși cuvenită unor crime atât de grave, fie datorită caracterului său blând, fie pentru că nu dorea să lase impresia că abuzează de puterea ce-o avea. Nu era dispus să lovească în descendenți din cele mai înalte familii <ale Romei>, care aveau susținători puternici. Pe de altă parte, dacă i-ar fi tratat cu îngăduință, ar fi rămas chinuit de conștiința gravului pericol reprezentat de ei⁷.

Dar fără îndoială, prin ispășirea unei pedepse inferioară celei capitale, cei învinuiți tot nu s-ar fi simțit satisfăcuți, ci dimpotrivă, ar fi dat curs liber îndrăzelii nebune de care dădeau dovadă adăugând noi valuri de ură la vechea lor mârșăvie. El personal ar fi apărut lipsit de bărbăție, un molatic. Și așa cum era, nu era considerat destul de îndrăzneț de masele populare.

1. Evenimentele relatate aici se petrec în dimineața zilei de 3 decembrie 63 î.Chr. Scrisorile care constituiau principala dovadă a învinuirilor aduse celor inculpați au fost înmânate praetorilor. Au fost audiați și allobrogii (Cassius Dio, 37, 32, 2). Vezi Cicero, *Catilinare* 3, 5; 7; 14 și 21; Sallustius, *Catilina*, 46, 3-5, care notează afluența senatorilor; Appian, *Războaiele civile*, 2, 5, 16 și urm.

2. Numele lui Iunius Silanus este menționat numai de Plutarh; era consul desemnat pentru anul următor; C. Calpurnius Piso fusese unul din

clienții lui Cicero, ceea ce nu l-a împiedicat mai târziu să-l acuze pe Cicero că nu-l trecuse și pe Caesar pe lista conjuraților (Plutarh, *Caesar*, 7, 2). Numele lui Sulpicius este menționat numai aici. Nu se știe cine era.

3. După izvoarele citate, lucrurile n-au fost tocmai simple până ce Lentulus a decis să-și recunoască vina. Abia atunci și-a depus însemnele de magistrat (M. Gelzer, *Cicero, op.cit.*, p. 93 și E.G. Hardy, *The Conspiracy*, p. 81).

4. Este momentul când Cicero rostește a treia „Catilinară”. Vezi îndeosebi comentariile lui M. Gelzer, *op.cit.*, p. 84.

5. Aceste rituri, îndeplinite numai de femei, în cinstea divinității care apără fertilitatea, Bona Mater (confundată și cu Iunona) este de origine orientală. Vezi în continuare cap. 20, rituri asemănătoare în casa lui Caesar (cf. *Cassius Dio*, 37, 4, 1).

6. Despre aceste ceremonii H.H. Scullard, *Festivals and Ceremonies of the Roman Republic*, Ithaca, New York, 1991, 199 și urm.

7. Stare de spirit foarte frumos comentată de K. Kumaniecki în cartea sa *Cicerone e la crisi della Repubblica Romana*, trad. ital., Roma, 1972, 223 și urm.

20 În timp ce pe Cicero îl frământau gândurile ce anume să facă, femeilor care aduceau sacrificiile li se arătă un semn. Altarul, unde limbile de foc păreau gata să se stingă, a fost iluminat de o flacără înaltă și strălucitoare ridicându-se brusc din cenușă și din cărbunii care pâlpăiau încă. În fața acestei viziuni toate doamnele au fost cuprinse de o spaimă groaznică, inclusiv vestalele¹. Ele o rugară pe soția lui Cicero, pe Terenția, să alerge grabnic la soțul ei și să-l îndemne, prin cele ce aflase, să acționeze de îndată pentru binele patriei. Divinitatea trimisese o lumină strălucitoare pentru a-i arăta calea salvării și a gloriei.

Terenția, care din fire nu era una sfioasă și lipsită de curaj, ci dimpotrivă, ambițioasă și, mai degrabă,

amatoare să participe alături de soțul ei la preocupările lui politice, după cum mărturisește însuși Cicero, îi transmise mesajul și îl îndemnă să ia măsuri împotriva celor dovediți². La fel procedară și Quintus, fratele, precum și Publius Nigidius³, unul dintre discipolii lui Cicero, care studia cu el filosofia. De sfaturile acestuia Cicero se folosea mult, îndeosebi pentru treburile politice importante, consultându-se adesea cu el.

În dimineața următoare, pe ordinea de zi a discuțiilor în Senat a fost pusă și problema pedepsei care urma să fie dată conspiratorilor. Primul căruia i s-a dat cuvântul a fost Silanus. El se pronunță pentru pedeapsa închiderii și a executării acestora, sentință care i se părea a fi cea justă⁴. Toți ceilalți senatori sprijiniră propunerea, luând pe rând cuvântul, până s-a ajuns la Caius Caesar, cel care după aceste evenimente a devenit dictator. Pe atunci era încă tânăr și făcea primii pași spre cucerirea puterii⁵. Încă de pe acum prin acțiunea sa politică și prin speranțele pe care le nutrea lăsa să se înțeleagă ce cale se pregătea să urmeze. Acea care a schimbat regimul politic al romanilor în monarhie⁶. Deocamdată proiectele sale de viitor nu erau tocmai previzibile. Singur Cicero avea tot felul de suspiciuni în ceea ce-l privea, deși Caesar nu dăduse nici un prilej pentru a fi acuzat de vreo vină. Mergea vorba – nu-i mai puțin adevărat – că Caesar se aflase foarte aproape să fie prins, dar că fusese salvat de Cicero. Alții susțineau că Cicero, în mod deliberat, închisese ochii față de informațiile primite referitor la Caesar, pe care nu le luase în seamă, de teama amicilor pe care tânărul îi avea și a puterii <pe care se sprijinea>. De fapt,

era clar ca lumina zilei că cei care participau la conjurație ar fi sărit la nevoie în ajutorul lui Caesar, dar că Caesar nu s-ar fi dat în lături de la condamnarea lor⁷.

1. Cf. Cassius Dio, XXXVII, 35, 4. Cele povestite în acest capitol se petrec în noaptea de 4 spre 5 decembrie 63 î.Chr. Flacăra care se înalță din cenușe, prevestind succesul, este un topos obișnuit, folosit mai târziu de Vergilius în *Bucolica* 8, 105, când evocă zilele premergătoare consulatului lui Cicero.

2. Despre caracterul Terenției scrie însuși Cicero în *Ad familiares* 5, 6 1 și 14, 2, 2.

3. Quintus Tullius Cicero (vezi mai sus cap. 8, 6) era un frate mai tânăr decât Cicero, iubit și stimat de consul după cum rezultă din *Scrisorile* pe care i le-a adresat, *Ad Quintum fratrem*. Cu Publius Nigidius Figulus, un om deosebit de cult, de formație pitagoreică, prieten de încredere, Cicero se consulta adesea, îndeosebi în problemele grave ce le avea de întâmpinat.

4. Vezi mai sus cap. 14 și nota 8 D. Iunius Silanus, praetor în 63 î.Chr., împreună cu Caecilius Murena, câștigase alegerile consulare pentru anul 62 î.Chr. Deci era viitorul consul și avea drept să ia primul cuvântul în dezbaterile Senatului. Cf. Sallustius, „Catilina”, 50, 4.

5. Caius Iulius Caesar se născuse în anul 100 î.Chr. În 63 era desemnat praetor pentru 62 î.Chr. Puternica sa personalitate îl impusese în viața politică a Romei și nimeni, inclusiv Cicero, nu îndrăznea să-l atace, chiar atunci când situația o cerea. Aceasta este părerea lui Plutarh, *Caesar*, 4, 5 și urm. în deplin acord cu cea a lui Cassius Dio.

6. În textul grec: *monarchia*.

7. Acest capitol din „Biografia” lui Cicero este deosebit de important pentru viziunea lui Plutarh asupra celor doi protagoniști, Cicero și Caesar, care au contribuit, fiecare în parte, la prăbușirea regimului republican, pe căi fundamentale opuse. Față de Caesar, membru al puternicei familii Iulia, Cicero, deși aparent stăpân pe situație, nu rămânea decât un *homo novus*.

21 Când în cele din urmă veni rândul lui Caesar să-și exprime opinia, acesta se ridică în picioare și vorbește cu glas limpede că el era împotriva sentinței capitale în privința conjuraților. Mai degrabă adera la pedeapsa confiscării proprietăților ce le aveau și la cea a unui domiciliu forțat în unele localități din Italia, pe care Cicero le-ar fi considerat cele mai oportune. Aici ar fi urmat să fie puși în lanțuri și ținuți sub supraveghere până când Catilina ar fi fost definitiv doborât¹. Această propunere, moderată, susținută de vorbitor cu argumente credibile, găsi sprijin chiar în persoana lui Cicero. El se ridică în picioare și examinează ambele propuneri, vorbind în favoarea celei dintâi, dar luând în considerație și propunerea lui Caesar². Printre altele, susținătorii săi înțeleseseră că lui Cicero îi convenea ceea ce propusese Caesar. În varianta aceasta el ar fi fost expus la mai puține acuzații, dacă nu i-ar fi condamnat la moarte pe cei împlicinați. Urmarea a fost că propunerea lui Caesar părea să aibă câștig de cauză. Până și Silanus își schimbă părerea și, luând cuvântul, spuse că nici el nu mai susține sentința capitală, dacă se va lua în seamă că pentru un senator pedeapsa supremă este închisoarea.

Cât privește propunerea lui Caesar, primul senator care o respinse a fost Lutatius Catulus, urmat de Cato; în cuvântarea sa, el aruncă o umbră de suspiciune asupra lui Caesar și insuflă din nou senatorilor îndrăzneală hrănită de resentimente. Până la urmă a fost votată condamnarea la moarte a conjuraților. Caesar făcu o nouă tentativă de a se opune cel puțin confiscării bunurilor imobiliare <ale celor condam-

nați>, arugmentând că nu era just să fie respinsă partea cea mai umană a propunerii sale și adoptată partea cea mai severă. Întrucât s-au găsit multe voci să-l combată cu violență, a chemat în sprijinul său și pe tribunii plebei. Aceștia nu-i dădură ascultare. Până la urmă Cicero însuși a fost acela care a respins propunerea de confiscare a bunurilor <celor condamnați>.

1. Discursul lui Caesar este reprodus de Sallustius în *Catilina*, 51. Cf. Plutarh *Caesar*, 7, 9 și Cassius Dio, 37, 36, 1. În *Cato minor* 22, 5, Plutarh adaugă amănuntul că opoziția lui Caesar la pedeapsa capitală se justifică și prin argumentul uciderii „fără judecata unui tribunal”. Ceea ce s-a și adevărit. În sfârșit, Suetonius, în *Caesar*, 14, 1, observă că viitorul dictator izbutise prin propunerile sale să provoace mare tulburare până și în rândurile plebei.

2. În ce privește luarea de cuvânt a lui Cicero, cu privire la propunerile lui Caesar, esența acestor replici se cunoaște din *Catilina*, 4, 7-8. Cicero avea două obiecții: prima se referea la cheltuielile nedorite ale cetățenilor, unde ar fi fost trimiși condamnații ținuți în lanțuri; a doua, la faptul că era mai bine să mori decât să trăiești în asemenea condiții. Adăuga că oricare ar fi fost decizia Senatului, dată prin vot, el o va respecta.

22 Urmarea a fost că Cicero a ieșit din Curie, însoțit de senatori pentru a-i aresta pe conjurați. Nu toți se aflau în același loc, deoarece erau ținuți sub supravegherea praetorilor. Primul a fost găsit Lentulus. Cicero îl conduse de pe Palatin pe Via Sacra, în mijlocul Forului. Oamenii cu cea mai mare autoritate făcuseră cerc în jurul lui pentru a-l escorta¹; plebea era stăpânită de nerăbdare să afle ce avea să se întâmple, oamenii mergeau tăcuți, îndeosebi tinerii, de parcă ar fi fost

siliți să se supună unui rit de inițiere în străvechi misterii practicate de aristocrație. Păreau înfricoșați și terorizați². După ce convoiul traversă Forul și ajunse la închisoare, Cicero îl dădu pe Lentulus pe mâna călăului și ordonă să fie executat; a venit la rând Cethegus și așa, unul după altul, căci Cicero îi adusese și pe ceilalți toți la închisoare, unde au fost executați³. Ceva mai târziu el zări în For grupuri din cei care făceau parte din conjurație și care, evident, nu știau ce se întâmplase. Ei așteptau căderea nopții în speranța că oamenii lor mai trăiau încă, eventual, și ar mai fi putut fi salvați. Atunci Cicero le strigă: „Au trăit!” Așa zic romanii când vor să dea de veste că a murit cineva. În felul acesta vor ei să evite cuvintele nepotrivite.

Se înnoptase de-a binelea când Cicero traversă din nou Forul, îndreptându-se spre casă. Cetățenii care-l însoțeau mergeau în tăcere și ordine. Dar cei care se întâmplau să treacă pe stradă pe lângă el îl întâmpinau cu urale și strigăte, aplaudându-l și numindu-l „salvator” și „ctitor”. Stradelele erau iluminate de făclii, iar torțe și lampadare erau puse pe la porți. Unele dintre femei se suiseră pe acoperișuri pentru a-l aclama pe Cicero și a-l vedea mai bine, în timp ce se întorcea acasă, însoțit cu mult respect de persoanele ilustre ale Romei. Cei mai mulți dintre ei duseseră la bun sfârșit războaie grele, intraseră în Cetate în triumf și contribuiseră la lărgirea hotarelor romane pe mare și pe uscat⁵. Acum îl însoțeau pe consul în cortegiu, discutând între ei și fiind de acord că, dacă poporul roman datora recunoștință multor comandanți și generali pentru bogățiile dobândite, pentru prăzile aduse și

pentru putere, lui Cicero singur i se datora salvarea statului și siguranța vieții⁶, deoarece el fusese acela care îi ferise pe cetățeni de un pericol atât de grav. Dar, în legătură cu Cicero, ceea ce părea lucrul cel mai extraordinar, nu era atât faptul în sine de a fi înăbușit conspirația și de a-i fi pedepsit pe membrii ei, cât modul <pașnic> în care zădărniciise cel mai mare complot din toate câte fuseseră vreodată, cu pierderi minime, fără răscoale și proteste de stradă. Adevărul era că cei mai mulți <veterani>, dintre care unii luptaseră de partea lui Catilina, când au aflat de soarta lui Lentulus și a lui Cethegus, l-au abandonat imediat <pe Catilina> și s-au risipit care încotro. Cu forțele care îi mai rămâneau, Catilina se înfruntă cu Antonius și pieriră atât el, cât și armata ce-o strânsese⁷.

1. Se înțelege că pe Palatin era reședința edilului Lentulus Spinther, în custodia căruia fusese dat celălalt Lentulus, membru al conjurației. Cicero, *Catilinara* 3 și Sallustius, *Catilina*, 47, 3-4.

2. Această stare de agitație este descrisă pe larg de Appian în *Războaiele civile*, 2, 6, 22.

3. Amănuntele despre această dramă care avea să-l coste mult pe Cicero sunt date și în alte surse, începând cu Sallustius, *Catilina* 45, 3; lugubra închisoare (*carcer*) Tullianum unde, la subsol, urmau să fie executați cei condamnați de Senat, se afla în fața Forului roman, aproape de Via Sacra. Cei însărcinați cu supravegherea deținuților erau așa-numiții *tresviri capitales*, numiți de consuli, dar supravegheați de praetorii Orașului. Călăul (*carnifex*) era un sclav public. Spre deosebire de Plutarh, Sallustius (*Catilina*, 55, 5-6) dă mai multe amănunte despre execuție. Cei condamnați la moarte au fost spânzurați. Cf. Dio, *op.cit.*, 36, 3 și Appian, *Războaiele civile*, 2, 6, 22.

4. Aceași informație la Appian, *loc. cit.*

5. În gr. *asphaleia kai soteria*, „siguranță și salvare”. Astfel de sintagme erau curențe în vocabularul politic din vechea Grecie; printre

alte, *eleutheria kai autonomia*, „libertate și autonomie” deviza cetăților grecești care nu se împăcau cu formulele de stat monarhic sau cu cele de federalizare forțată, *soter kai ktistes*, „salvator și ctitor”.

6. Aceștia sunt îndeosebi veteranii trupelor care luptaseră sub comanda lui Sulla. După cum reiese din cele scrise de Plutarh în continuare, ei încep să-și dea seama că, în afară de victorii militare, există și victorii politice. Această concepție este rezumată de Cicero într-o frază rămasă celebră: „armele trebuie să cedeze locul togei, iar laurii triumfului, oratoriei”. Vezi *Comparație Demostene și Cicero*, 2, 1.

7. Despre modul cum s-au împărățiat partizanii lui Catilina, vezi Sallustius, *Catilina*, 57, 1 și Cassius Dio, 37, 39, 2. Bătălia finală, prevestitoare a războaielor civile de mai târziu, s-a dat la Pistoia, în ianuarie 62 î.Chr., când Cicero nu mai era consul. O descrie pe larg Sallustius, *op.cit.*, cap. 56-61. În aceste capitole este reprodus și discursul de încurajare al lui Catilina adresat soldaților săi (cap. 58). Cf. Cassius Dio, 37, 39-40. Trupele care au primit ordin să-l combată pe Catilina au fost comandate de Marcus Petreius, datorită îmbolnăvirii lui Antonius, fostul consul din 63 î.Chr., care primise comanda supremă. Sallustius în *Catilina* 59, 4, povestește cu ce demnitate și-a găsit eroul său sfârșitul pe câmpul de luptă. „A fost găsit departe de ai săi, printre cadavrele dușmanilor, respirând încă.”

23 Nu-i mai puțin adevărat că s-au găsit unii gata pregătiți să-l critice pe Cicero pentru cele întâmplate și să-l acuze. Printre aceștia, în primul rând, unii magistrați aleși pentru anul care urma și anume Caesar, cu funcția de praetor, precum și tribunii Metellus și Bestia¹. Când aceștia și-au luat în primire magistraturile, într-un răstimp când lui Cicero îi mai rămăseseră doar câteva zile să-și exercite funcția de consul, nu i-au mai dat voie să vorbească în fața poporului²; punând niște bariere pe rostre, l-au împiedicat să urce la tribună pentru a pronunța discursuri; dacă accepta situația, i-au îngăduit să rostească doar jurământul tradițional în-

ainte de ieșirea sa din funcție. Conform celor convenite, Cicero s-a suit la tribună pentru a depune jurământul. S-a lăsat atunci tăcere. Dar el nu pronunță formula obișnuită, ci una proprie, cu totul alta. Jură că el fusese acela care salvase patria și îi păstrase hegemonia. La acest jurământ a fost susținut de toată suflarea câtă era de față. În urma acestei sfidări, Caesar și tribunii plebei se indignară și mai mult, punând la cale alte șicane împotriva lui Cicero³. Din inițiativa lor a fost prezentat un proiect de lege ca Pompei să fie rechemat împreună cu trupele ce le avea. Intenția lor era ca cei reîntorși să micșoreze trecerea de care se bucura Cicero. În această perioadă critică, de mare ajutor i-a fost, atât lui, cât și Cetății, Cato, care s-a opus, criticând cu egală autoritate propunerile ostile venite din partea <dușmanilor lui Cicero>, dar cu prestigiu mai mare⁴. El izbuti destul de ușor să respingă și alte atacuri, iar în cuvântările ce le ținea vorbea atât de frumos despre consulatul lui Cicero încât, în cinstea acestuia au fost votate decrete pline de laude ca niciodată, și a primit titlul de *pater patriae*. Pe cât se pare, este primul roman căruia i s-a atribuit acest titlul, deoarece Cato l-a numit astfel vorbind în fața poporului⁵.

1. Nu era un secret pentru nimeni că Iulius Caesar, pentru a-și netezi ascensiunea politică, era de partea plebei. Pentru anul 62 î.Chr. fusese ales praetor, sprijinit în velenitățile lui de tribunii Q. Caecilius Metellus Nepos, viitor consul în 57 î.Chr. și de Lucius Calpurnius Bestia, bănuțat ca simpatizant al conspirației lui Catilina (Sallustius, *Catilina*, 17, 3 și Appian, *Războaiele civile*, 2, 3, 12). Principalele învinuiri care i se aduceau lui Cicero se refereau la puterile depline care-i fuseseră date printr-un *Senatus consultum* de care se folosisse pentru uciderea capilor

conspirației catilinare, eludând legea Sempronia, *De capite civis romani* (cf. cap. 19. 6) care prevedea că sentințele capitale nu pot fi date decât cu aprobarea Adunării Poporului (Comițiile). Conform lui Cassius Dio, aceste obiecții nu-l priveau numai pe Cicero. Erau atacuri și la adresa Senatului, care îi dăduse puteri depline.

2. Tribunii plebei își preluau îndatoririle pe care le aveau începând cu 10 decembrie. Așadar, Cicero mai avea câteva zile până la expirarea mandatului său de consul pe anul 63 î.Chr. Ultima zi era 29 decembrie. El se pregătea să țină un discurs în care urma să facă o dare de seamă asupra activității sale și să se disculpe de acuzațiile de ilegalitate care i se aduceau. Într-un timp, căuta, cum singur mărturisește în unele din *Scrisorile* sale, de pildă, *Ad familiares*, 2, 5, 6, prin intermediul unor prieteni, să-și ușureze situația.

3. Tribunatul plebei era o magistratură cu drept de veto inatacabil. Despre veto-ul lui Metellus, care l-a împiedicat pe Cicero să-și țină discursul final în calitate de consul, scrie însuși Cicero. *Ad familiares*, 5, 2; 7-8. Cf. Cassius Dio, 37, 42, 2-3 și 38, 2; în eseuul său *Quaestiones romanae*, 81, 238 B. Plutarh notează că un veto era valabil, ca opoziție legală, împotriva oricărei forme de autoritate publică.

4. *Cato Minor*, căruia Plutarh i-a făcut cinstea să-l compare cu ateianul Focion, renumit om politic (vezi *Cato Minor*, 26, 6). Cf. Cassius Dio care a scris următoarele: „Cicero, în acea perioadă, nu păți încă nimic, căci Senatul asigurase impunitate tuturor acelor care luaseră parte activă la înăbușirea conșpirației și, pe lângă aceasta, avusese grijă să proclame că va fi considerat dușman și trădător de patrie oricine ar fi îndrăznit să învinuiască un cetățean din categoria mai sus menționată. Așa că Nepos, intimidat, nu și-a mai continuat acțiunea de agitație”.

5. După o mărturie a lui Cicero însuși, primul vorbitor care l-a denumit *pater patriae* nu a fost Cato, ci Catulus. Vezi mai sus cap. 22, 5. În afara celor notate de Plutarh, se mai poate adăuga că Cicero a mai fost onorat cu o *corona civica*, iar templele au fost deschise o zi întreagă în cinstea sa pentru ceremonia numită *supplicatio*.

24 Acesta a fost așadar timpul în care Cicero s-a bucurat de cea mai mare autoritate la Roma. Nu-i mai puțin adevărat că mulți nu puteau să-l sufere, desigur,

nu pentru vreo faptă reprobabilă, ci pentru mania ce-o avea să se laude și să facă paradă de sine însuși¹. Nu scăpa nici un prilej, atunci când participa la vreo ședință a Senatului, la o Adunare publică sau la un proces fără ca cei de față să nu asculte pentru a suta oară obișnuitele sale polologhii despre Catilina și Lentulus. Și asta nu era de ajuns. A umplut până și cărțile pe care le-a scris, precum și tratatele sale cu asemenea elogii despre sine însuși². Până și cuvântul său, atât de plăcut și elegant, îl făcu să devină plictisitor, uneori de-a dreptul detestabil pentru cei ce-l ascultau, de parcă un destin dușmănos i-ar fi inculcat mereu această caracteristică, ca să nu mai placă altora³. Cu toate acestea, deși era plin de o infatuare oarbă, era incapabil să nutrească invidie față de alții, sau, mai bine spus, nu știa ce înseamnă invidia⁴ și se răspândea în elogii fie la adresa predecesorilor, fie la cea a contemporanilor săi, după cum reiese din scrierile sale. Multe din reflecțiile pe care le-a făcut au rămas memorabile: de exemplu, aceea despre Aristotel, pe care l-a definit ca „un fluviu care curge”⁵ sau cea referitoare la dialogurile lui Platon, pe care le numea „ale lui Zeus”, deoarece pretindea că, dacă Zeus ar fi avut darul vorbirii, așa ar fi vorbit⁶. Pe Theofrast obișnuia să-l numească „desfătarea mea personală”⁷. Întrebat care din discursurile lui Demostene îl considera a fi cel mai bun, a răspuns: „cel mai lung”. Unii admiratori înfocați ai lui Demostene se luară, totuși de o frază scrisă de Cicero într-o scrisoare adresată unui prieten, în care afirma că, în unele din discursurile sale, Demostene pare că „dormitează”. Dar aceștia uită <să amintească> de marile, in-

credibilele laude pe care Cicero le aducea adesea lui Demostene⁸. Propriile sale discursuri, cărora le acorda cea mai mare prețuire, și anume acelea împotriva lui Antonius, le-a intitulat *Filipicele*⁹.

Dintre contemporanii săi, faimoși pentru elocința sau pentru filosofia ce-o practicau n-a rămas unul pe care Cicero să nu-l fi făcut mai faimos încă decât era, prin cele ce a spus sau a scris despre fiecare în parte. Numai de bine. Pentru peripateticul Cratippos¹⁰ a căpătat de la Caesar cetățenia romană, pe când acesta era la putere și, de la Consiliul Areopagului <atenian>, obținut ca prin vot, pe baza unui decret, să-i permită șederea la Atena, unde „mândria Orașului” avea să țină cursuri ca profesor. De la Cicero s-au mai păstrat câteva scrisori adresate lui Herodes¹¹, altele, către fiul său <Marcus>, în care Cicero îl îndemna să studieze filosofia, predată de Cratippos¹². În schimb, pe retorul Gorgias¹³ îl acuza că l-ar fi atras pe fiul său spre desfrâu și beție. Lui Marcus îi interzisese să-l frecventeze. Aceasta, de fapt, este singura scrisoare pe care a scris-o în grecește, afară de încă una, adresată lui Pelops din Byzantion¹⁴, scrisă cu ură împotriva cuiva. În cazul lui Gorgias, critica pe care o face este justificată. Omul, pe cât se pare, nu era bun de nimic, un prăpădit. În cazul lui Pelops, Cicero însă se arată a fi meschin, ranchiunos. Motivul era că acesta nu-și dăduse osteneală să obțină de la byzantini voturile necesare prin care <lui Cicero> i se acordau niște onoruri.

1. În acest sens cf. mărturiei lui Cicero însuși în *Ad Atticum*, 1, 19, 6. Comentatorii vieții și operei lui Cicero sunt de părere că înfatuarea devenise ceva bolnăvicios cu vremea. Vezi J. Carcopino, *Les secrets de la correspondance de Cicéron*, op.cit., I, p. 399, care denumeste această stare de spirit „vanité maladive”. Cf. Cassius Dio, 37, 38, 2; în această privință scrie așa: „drept este că lui Cicero grozav îi plăcea să fie lăudat de alții, dar și să se laude singur”.

2. Spre deosebire de Demostene (vezi *Comparația...*, 2, 1-3), Cicero nu pierdea nici un prilej să-și sublinieze meritele în discursurile și în tratatele pe care le-a publicat.

3. Cf. Cassius Dio, 38, 12, 7: „Cicero avea darul să-și facă dușmani de moarte prin veșnicele sale pretenții că el este mai presus chiar față de cei mai eminenți cetățeni; făcea abuz de o mare libertate de expresie în toate împrejurările ... Iată dar tot atâtea motive care-l făceau insuportabil”.

4. În gr. *aphthonos*. De reținut că în esul *De audiendis poetis*, revenind asupra acestor considerații despre Cicero, Plutarh susține că elogiile adresate altora de Cicero erau doar un subterfugiu. Să nu creadă lumea că se lăuda numai pe el.

5. Citat din *Academica*, 2, 119: *Flumen orationis aureum fundens Aristoteles*.

6. Cicero, *Brutus*, 121.

7. *Ibidem*.

8. *Ibidem*, 26 și 133; 141; *De oratore*, 1, 58; 3, 28.

9. În *Ad Brutum*, 2, 1, 3; 2, 4, 2, Cicero mărturisește că inițial denumirea de *Filipice* a fost dată în glumă. Ulterior, ea i s-a părut potrivită.

10. Cratippos din Pergam, filosof de formație academică și peripatetică, a devenit cunoscutul și apoi prietenul lui Cicero în anul 51 î.Chr., când oratorul s-a aflat la Mitilene, în Asia Mică. Cratippos a venit special la el ca să-l cunoască: „Brutus”, 250. Cicero îl numește: *familiaris noster*.

11. Herodes a fost profesorul de filosofie al lui Marcus, fiul lui Cicero.

12. Pe Cratippos, Cicero îl definește drept: „cel mai mare filosof al timpului său”, *De divinatione*, 1, 3, unde numele filosofului apare alături de numele lui Platon, Aristotel și Theofrast, Demostene figura pe lista de autori recomandați de Cicero fiului său, pentru a-i studia cu folos.

13. De la retorul Gorgias din Atena, incriminat de Cicero că l-a îndemnat pe Marcus să apuce pe căi greșite, a rămas un tratat de retorică intitulat *Schemele gândirii și ale vorbirii* tradus în limba latină de Publius Rutilius Rufus. Textul latin a fost publicat în *Rhetores latini*

minores (ediția Halm). Îl citează și Quintilian, în *Ars oratoria*, 9, 2, 102. Ceea ce nu este puțin.

14. Nu se știe cine era acest Pelops. A fost identificat cu un ambador grec, trimis la Roma de Byzantion cu plângeri și acuze împotriva lui Piso, guvernatorul Macedoniei, Münzer. RE 4, col. 391. Cicero i-a sprijinit solia, dar a rămas supărat pe el pentru că byzantinii nu-i arătasera nici un fel de recunoștință.

25 Toate acestea erau doar deșertăciuni; din nefericire, Cicero se lăsa adesea furat de forța cuvântului până într-acolo că depășea limita cuviinței¹. O dată, de pildă, îl apără într-un proces pe Munatius² care a fost achitat. Acesta, în schimb, îl dădu în judecată pe un prieten al lui Cicero, Sabinus. Atunci, pe cât se spune, Cicero s-a lăsat pradă mâniei și îi zise așa: „Numatius, scăpat-ai tu singur de sentință, prin puterile tale, sau fost-am și eu pe acolo, care am răspândit beznă în loc de lumină?”³ Altă dată, de la tribună, aduse un elogiu lui Marcus Crassus și a fost aplaudat; după câteva zile însă, îl vorbi de rău. Atunci Crassus îl întrebă: „N-ai fost tu oare acela care în urmă cu câteva zile mă lăudai chiar din acest loc?” „Da, răspunse Cicero, îmi exercitam elocința ca pentru o cauză fictivă...”⁴. Și încă ceva. Același Crassus afirmă că nimeni din familia sa nu a trăit la Roma mai mult de șaizeci de ani. Apoi se răzgândi și zise: „Ce-am pățit oare să spun o asemenea prostie?”, iar Cicero, de colo: „Ai știut că romanii s-ar bucura să audă de așa ceva. Prin urmare, ai încercat să le câștigi simpatia”⁵. Ceva mai târziu, când Crassus afirmă că lui îi plac stoicii, că omul înțelept⁶ este și bogat, Cicero îi răspunse: „Nu-i chiar așa, căci tot ei sunt

aceia care spun că de la omul înțelept vin toate.” Într-adevăr, Crassus avea faima de a fi un om lacom după bani. Deoarece unul din cei doi fii ai lui Crassus semăna la înfățișare cu un anume Assios, mergea vorba că soția lui Crassus avusese o relație de adulter cu acesta⁷. O dată, în Senat, tânărul s-a bucurat de aprecieri pentru un discurs pe care tocmai îl ținuse. Când Cicero a fost întrebat ce părere are, a răspuns în grecește: „Axios Krassou” („demn de Crassus”).

1. În limba latină gr. *to prepon* a fost tradus prin *decorum*. „ceea ce se cuvine”, „buna-cuviință”. Este un termen deseori folosit de Cicero în scrierile sale etice, de exemplu, în *De officiis*, 1, 93 și urm., dar și în scrierile retorice, de exemplu *Orator*, 76. Adesea el asocia acest termen cu *honestum*, țelul principal al unei vieți morale.

2. Titus Munatius Bursa, tribun al plebei în 52 î.Chr. Despre procesul în care Cicero l-a asistat pe Munatius, vezi *Ad familiares*, 7, 2, 3. Cu prezentul capitol Plutarh începe o paranteză care se încheie la cap. 28. În acest segment el încearcă să facă un bilanț al situațiilor în care Cicero începe să piardă din popularitate.

3. Ideea este că, prin trucuri avocațești, se poate „stinge” lumina adevărului.

4. Aluzie răutăcioasă la exercițiile retorice ale vremii. Uneori „studentul” era invitat să compună o pledoarie *pro* și alta *contra* într-o cauză fictivă.

5. Cu alte cuvinte, prin promisiunea că în curând „va părăsi și el viața”. Nici nu-și închipuia Cicero că era bun profet. Crassus a fost ucis în anul 53 î.Chr. la Carrhae, în războiul pe care singur l-a pornit împotriva parților. Vezi Plutarh, *Crassus* 15-16.

6. În gr., pentru „înțelept” se folosește cuvântul *agathos*, „bun”.

7. Părerile despre soția lui Crassus, frumoasa Tertulla, sunt împărțite. Vezi Suetonius, *Caesar*, 50, 1; Cicero, fiind pe de altă parte prieten bun cu Crassus, în una din scrisorile pe care i-o trimite, *Ad familiares*, 5, 82, i se adresează astfel: „soția ta, cea mai bună dintre toate femeile” (*optima mulierum*).

26 Înainte de a pleca în Siria¹, Crassus dorea să se arate față de Cicero mai degrabă prieten decât dușman și, odată, îi spuse că dorea să ia cina împreună cu el. Cicero, din toată inima, îl invită să vină la el acasă. După câteva zile, Cicero se întâlnește cu niște prieteni care îi vorbire despre Vatinius² ca despre unul ce era dornic să se împacă cu el, să-i redevină prieten. De fapt, era unul din dușmanii lui Cicero. La care Cicero le zise: „Nu cumva și Vatinius umblă să ia și el cina la mine?”. Uite așa se comporta Cicero față de Crassus. Despre acest Vatinius, care avea pustule pe gât, o dată, când îl auzi pledând, Cicero spuse că era un orator „umflat”. Înștiințat că Vatinius a murit și, puțin după aceea aflând că totuși trăiește, exclamă: „Să moară cel care minte rău!”³

Pe vremea când Caesar a pus la vot proiectul de lege care autoriza repartizarea de terenuri agricole în Campania, pentru soldații lui, în Senat se auziră multe proteste. Lucius Gellius, cel mai vârstnic dintre senatori <declară> că așa ceva nu se va întâmpla câtă vreme va trăi el. La care, Cicero adăugă: „Să așteptăm; Gellius nu ne cere o amânare prea lungă!” Un anume Octavius, despre care se credea că ar fi fost originar din Libya, pe când Cicero pleda într-un proces, declară că nu auzea prea bine cuvintele pronunțate de orator. La care Cicero îi replică: „Nu cumva ai urechea înfundată?” Metellus Nepos îi reproșă faptul de a fi adus prin mărturiile sale condamnarea mai multor persoane decât achitarea, datorită pledoariilor sale. „De acord”, spuse Cicero, la mine lealitatea⁴ este mai puternică decât abilitatea”. Un tânăr, asupra căruia plana bă-

nuiala că își omorâse tatăl, otrăvindu-l, cu o plăcintă dulce, se obrăznicie, luându-l pe Cicero la rost că îl vorbise de rău. Iar Cicero: „De la tine prefer să aud o asemenea obrăznicie decât <să-mi oferi o plăcintă>”.

Publius Sestius îl angajase pe Cicero ca avocat într-un proces împreună cu alți colegi de-ai lui⁵. <La proces> voia să vorbească numai el și nu mai lăsa pe nimeni altul să ia cuvântul. Când a devenit limpede că judecătorii îl și achitaseră pe Sestius, înainte de a da sentința, Cicero îi zise <clientului său>: „Bucură-te de clipa ce-o trăiești⁶. Măine riști să rămâi un oarecare!” Odată, Cicero îl chemă la un proces pe Publius Costa⁷, ca martor, cineva care pretindea că era expert în materie juridică. În realitate, un prost și un ignorant. Când martorul declară că el nu știe nimic, Cicero, enervat, se răsti la el: „Ce-ți închipui, gândești cumva că trebuie să răspunzi la o chestiune de drept?” În cursul unei controverse, Metellus Nepos îl sâcâia pe Cicero cu întrebarea: „Cine este tatăl tău, Cicero?”⁸. După un timp oarecare Cicero îi răspunse: „La o asemenea întrebare, mama ta ar fi găsit cu greu răspunsul”. Adevărul era că mergea vorba că mama lui ar fi fost o femeie de moravuri ușoare. Că de aceea și el era un om sucit din fire⁹. De pildă, pe când era tribun al plebei, renunță dintr-odată la cariera lui de magistrat și plecă pe mare ca să-l ajungă din urmă pe Pompei, aflat în Siria¹⁰. N-a trecut mult și, într-un chip și mai illogic, se întoarce acasă. Aici îl înmormântă cu toate onorurile cuvenite pe preceptorul său, Philagros și, peste mormânt, porunci să se așeze un corb de piatră¹¹. Iată și comentariul lui Cicero: „De astă dată cu adevărat a făcut un lucru

cuminte. Pe tine, Philagros te-a învățat mai degrabă să zbori decât să vorbești!”. Marcus Appius, în discursul preliminar unui proces, afirmă că un prieten îi recomandase să se folosească de hărnicie, de abilitate oratorică și de lealitate. Cicero interveni, spunându-i: „Nu cumva ești o ființă zămislită din fier, de nu întrunești nici una din calitățile cerute de prietenul tău?”.

1. Crassus a plecat în Siria ca proconsul, în noiembrie 55 î.Chr. pentru o perioadă de cinci ani, în virtutea legii care reglementa guvernarea provinciilor romane consulare: *Lex Trebonia de provinciis consularibus*: Și-a pierdut viața în condiții dramatice, descrise de Cassius Dio pe larg în *Istoria romană*, ed. cit., vol. II, 46, 14-28, într-o expediție prost condusă împotriva parților, în care a murit eroic și fiul său, înaintea lui.

2. Vezi mai sus cap. 9, 3 și nota 6 de la acest capitol.

3. *Apophlegma*, „zicală”, de regăsit în Plutarh, *Cato Minor*, 42, 5.

4. În gr., *pistis*, aici cu sensul de „bună-credință”. Despre Metellus, vezi cap. 23 și nota 6 de la acest capitol.

5. Publius Sestius, cvestor în 63 î.Chr., anul de consulat al lui Cicero, tribun al plebei în 58 î.Chr., a fost apărut de Cicero într-un proces în care era acuzat că și-ar fi angajat o gardă pentru a-l apăra. În timpul complotului lui Catilina fusese alături de Cicero, care-l prețuia. În afară de pledoaria *Pro Sestio*, despre calitățile acestui prieten amintește în epistola *Ad Atticum* 7, 17, 2. Din păcate, Sestius avea un caracter imprevizibil.

6. Evocare a celebrei formule *carpe diem*, în gr. *chro semeron*, „folosește-te de ziua de azi”.

7. Identificarea personajului este nesigură. În ediția Belles Lettres, Plutarque, *Vies*, XII, p. 154, Flacelière-Chambry, este identificat cu Publius Pedanius Costa.

8. Întrebare arogantă, care se referea la condiția socială a părintelui lui Cicero.

9. În gr., *eumetábolos*, în vocabularul platonian, „inconstant”.

10. Metellus Nepos, așa cum s-a arătat mai sus în cap. 23, 4, era un tribun al plebei care ataca neîntrerupt Senatul cu privire la uciderea partizanilor lui Catilina. Trecea însă cu vederea faptul că Senatul asigurase

imunitate tuturor acelor care participaseră la înăbușirea conspirației. Exasperat, Metellus a propus Senatului ca Pompei să fie rechemat „sub pretextul restabilirii ordinii” (Cassius Dio, 36, 43). Senatul i-a respins propunerea și iată de ce Metellus a plecat singur pe umele lui Pompei.

11. Corbul este una din păsările care aparțineau cultului apolinic, ca și porumbelul alb. În mod curent, era considerat drept pasărea care prevestește nenorociri. Pe morminte, ca decorație funebră, reprezenta moartea; zborul și croncănitul corbilor slujeau și la prevestirea timpului. Nu este exclus ca Metellus să fi adus magistrului său un omagiu criptic: Corax evoca numele unui celebru retor sicilian care, alături de Teisias, a pus bazele științei retorice grecești.

27 <Să ne înțelegem>. Obiceiul de a folosi înțepături la adresa adversarilor, fie în politică, fie la procese, poate părea o caracteristică tipică oricărui orator. Cu toate acestea, obiceiul rău <al lui Cicero> de a ofensa grav pe cine se nimerea, numai pentru a provoca hohote de râs, îi atrase multe dușmării. Voi menționa pe scurt câteva dintre ele¹. Pe Marcus Acvilius, care avea doi gineri trimiși în exil, îl denumi „Adrastos”². Pe vremea cenzurii lui Lucius Cotta, mare amator de băutură, participând la propaganda electorală pentru consulat, lui Cicero i se făcu sete. În timp ce-și potolea setea, se adresă astfel prietenilor săi care-l înconjurau: „Pe drept sunteți îngrijorați – spuse el – ca nu cumva cenzorul să se supere pe mine pentru că eu beau apă³!”.

Într-o bună zi îl întâlni pe Voconius, însoțit de cele trei fiice ale sale, toate niște slute, și exclamă cu voce tare:

Încălcând voința lui Phoebus, făcut-am copii⁴...

Altă dată, Marcus Gellius, despre care mergea vorba că se născuse din părinți care nu erau oameni

liberi⁵, citi în Senat niște texte cu o voce pițigăiată și răsunătoare. „Nu vă mirați, interveni Cicero, și el face parte din pleiada acelor care au sarcina de a citi cu voce tare”. Când Faustus, fiul lui Sulla⁶, dictatorul de la Roma, care odinioară poruncise să fie uciși atâția oameni prin listele de proscriși se trezi încolțit de datorii – cum pe de altă parte, risipise enorm din averea ce-o avea – a scos la licitație ce-i mai rămăsese, Cicero grăi astfel: „Preferă asemenea liste celor afișate de tatăl său!”.

1. Capitolul 27 este ultimul din seria capitolelor în care Plutarh consemnează malițiozitatea și vorbele de duh rostite de Cicero cu diferite ocazii. Astfel de procedee erau curente în retorica vremii. Cicero însuși în *De oratore*, 216 este de părere că asemenea abateri pe care latinii le numeau *ioci* – „glume”, *facetiae* – „împunsături”, „mici răutăți” au un efect benefic asupra unui public tensionat.

2. Marcus Acvilius este un personaj necunoscut. Adraștos, regele din Argos, avea două fiice: pe Argia și pe Deipylé. Amândouă, gonite de acasă, s-au căsătorit. Argia cu Polynice, fiul lui Oedip, ajuns rege în Teba, și cealaltă, cu Tideus, fiul lui Oineus, regele Calydonului.

3. Lucius Aurelius Cotta, praetor în anul 70, consul în 65 și censor în 64 î.Chr., este numit de Sallustius în *Catilina* 11 și 18 drept unul din partizanii lui Catilina.

4. Gluma despre odraslele lui Voconius, Quintus Voconius Naso, praetor în 61 sau în 60 î.Chr., este o răutate șoptită de Cicero celor ce-l însoțeau. Versul se referă la Oracolul din Delfi care interzisese bătrânului rege Laios să aibă urmași. Versul citat aparține probabil dramei tragice *Oedip*, de Euripide, pe care Cicero o cunoștea bine, așa cum rezultă din alte scrieri ale sale.

5. Cu alte cuvinte, din categoria acelor oameni care nu aveau drept la cetățenie și așteptau să-l capete de la un „protector” (patron), ai căror liberi deveneau. Procedeu era curent, căci oamenii de vază de la Roma aveau nevoie de această „clientelă” pentru alegerile de magistrați. Cassius Dio, 45, 47, 3, notează faptul că în anul 46 î.Chr. Caesar și-a permis

să introducă în rândul senatorilor fii de liberiți și foști tribuni militari. Și astfel, scrie Dio, Senatul roman a ajuns la un moment dat la numărul de 900 de membri. Este posibil ca Marcus Gellius să fi fost unul din această categorie de senatori.

6. Faustus Cornelius Sulla, fiul dictatorului și al Cecilies Metella și-a pierdut viața în bătălia de la Tarsus din 46 î.Chr., luptând de partea lui Pompei împotriva lui Caesar. Plutarh în *Viața lui Sulla*, 26, 1-2, atrage atenția că bunurile scoase la mezat de Faustus nu erau lucruri obișnuite. Printre altele se aflau cărți de mare valoare, conținând operele lui Platon și ale lui Aristotel.

28 Din aceste motive comportamentul său deveni pentru multă vreme odios. Până și susținătorii lui Clodius se uniră împotriva lui, datorită următoarei întâmplări¹. Clodius era descendentul unei familii de aristocrați², un bărbat tânăr, însă arogant și închipuit. S-a îndrăgostit de Pompeia, soția lui Caesar³. <Cu o anumită ocazie> s-a furișat în casa lui Caesar, deghizat ca o harpistă. Ceremonia care se ținea acolo aparținea ritualurilor mistice celebrate de femei, la care era interzisă participarea bărbaților⁴. Nici un bărbat nu era așadar de față. Cum Clodius era încă foarte tânăr, imberb, credea că va izbuti să treacă neobservat și, printre atâtea femei, să poată ajunge până la Pompeia. Dar, tot învârtindu-se noaptea prin imensa casă în care se afla, n-a mai știut cum să se descurce. În timp ce rătăcea de colo până colo, iată că a fost zărit de o sclavă a Aureliei, mama lui Caesar⁵. Bătrâna doamnă îl întrebă cum îl cheamă. Constrâns să vorbească, minți că era în căutarea unei însoțitoare a Pompeei, care se numea Alba. Sclava Aureliei își dădu imediat seama că vocea nu era

a unei femei și, strigând cât o ținea gura, chemă să vină la fața locului invitatele⁶. Ele au închis bine toate ușile și s-au pus de-a valma să-l găsească <pe intrus>. Și până la urmă l-au dibuit. Clodius stătea ascuns în camera sclavei care-i mijlocise intrarea. Curând scandalul a fost cunoscut de toată lumea⁷. Caesar a repudiat-o pe Pompeia⁸ și un oarecare îi intentă lui Clodius un proces pentru pângărirea misteriiilor.

1. Poveștită de Plutarh cu talent de pamfletar.

2. Publius Claudius Pulcher, tribun al plebei în 58 î.Chr., aparținea acelei facțiuni a patricienilor romani care doreau, asemenea lui Catilina, să se ridice pe scara magistraturilor cu ajutorul voturilor plebei; ca atare, urmașii familiei Claudia, preferau să-și spună Clodii, așa cum a făcut și Clodia, soria lui Pulcher, devenită faimoasă prin poemele pe care i le-a dedicat poetul Catul. Portretul moral al lui Clodius, profund negativ, este încă o dată făcut de Plutarh în „Biografia lui Caesar”, 9, 2, eu adaosul că tânărul era un talentat orator, care se pricepea să influențeze mulțimea.

3. Pompeia, fiica lui Q. Pompeius Rufus, era a doua soție a lui Caesar. Cf. Plutarh, *Viața lui Caesar*, 5, 7, și Suetonius, *Caesar*, 63.

4. Aceste ceremonii se țineau în cinstea zeiței *Bona Dea*. Vezi mai sus cap. 9, 4 și notele aferente. Sărbătoarea din 62, an în care Caesar era pontifex maximus, se ținea în casa sa de pe Via Sacra, o casă de protocol, *domus publica*, pusă la dispoziția șefului statului roman și al religiei romane. Cf. Plutarh, *Caesar*, 7, 1-4 și Suetonius, *Caesar*, 46, 1.

5. Mama lui Iulius Caesar era Aurelia, fiica lui Aurelius Cotta. Aidoma Corneliiei, mama fraților Gracchi, era o femeie austeră, de modă veche, care s-a preocupat intens de educația fiului ei. Tacit o citează ca model de matroană romană în *Dialogus*, 26, 6. A murit în anul 56 î.Chr., înainte de ascensiunea politică a lui Caesar (Suetonius, *Caesar*, 26, 1).

6. Ceea ce Plutarh nu precizează este faptul că tânărul Clodius a izbutit să fugă și să se ascundă.

7. După Suetonius (*Caesar*, 74, 4) cea care a răspândit în toată Roma vestea pângăririi misteriiilor a fost însăși Aurelia, mama lui Caesar,

ajutată de fiica ei, Iulia. Mai grav era dezvăluirea complicității Pompeei, despre care Plutarh scrie mai pe larg în *Caesar*, cap. 16.

8. În această privință, vezi Cassius Dio, *op.cit.*, 37, 45, 2. Repudierea a avut loc imediat, la 25 ianuarie, după cum notează și Cicero într-o scrisoare adresată lui Atticus (1, 13, 3). Procesul de repudiare s-a petrecut fără nici un incident. Caesar s-a ferit să facă comentarii. Lui Clodius, pe căi lăaturalnice, i-a fost intentat un proces de impietate (Plutarh, *Caesar*, 10, 6).

29 Cicero era prieten cu Clodius și, în tulburările provocate de Catilina, găsisese în el un vajnic colaborator și apărător al propriei sale persoane¹. Cu toate acestea, atunci când la procesul care i s-a intentat, pentru a se apăra de acuzațiile <de impietate> care i se aduseseră Clodius afirmă insistent că pe acea vreme nu se găsea la Roma, ci la una din cele mai îndepărtate moșii pe care le avea², Cicero depuse mărturie împotriva lui, declarând că pe atunci îl vizitase acasă, unde s-a sfătuit cu el în diferite probleme. Și spunea adevărul. Pe cât se pare Cicero făcea acest lucru nu atât din dragoste de adevăr, cât de frică în fața soției sale, Terenția³, care nu-l putea suferi pe Clodius din pricina surorii acestuia, Clodia⁴. În închipuirea ei <bolnavă>, Clodia era amatoare să se căsătorească cu Cicero și trăgea sfori în această privință cu ajutorul unui anume Tullus din Tarent, care era unul din oamenii de încredere ai lui Cicero, deosebit de prețuit⁵. Faptul că Tullus o vizita destul de des pe Clodia⁶, care locuia în vecinătate, că o copleșea cu tot felul de atenții, trezise bănuielile Terenției. Din fire autoritară, reușind să-și domine soțul, l-a îmbrobodit pe Cicero și l-a convins

să-l atace pe Clodius și să depună mărturie împotriva lui. Împotriva lui Clodius mai depuseseră mărturie mulți alți aristocrați⁷, acuzându-l de sperjur, de nese- riozitate, de instigație la răscoală în masele populare și de seducere de femei. Lucullus aduse la tribunal până și câteva fete în casă, în calitate de martore. Li se cerea să povestească că împricinatul avusese raporturi inces- tuoase până și cu sora lui cea mai mică, pe vremea când ea fusese măritată cu Lucullus⁸. Mai mergea vor- ba că Clodius avusese asemenea raporturi și cu cele- lalte două surori ale sale și, anume Terția⁹, soția lui Marcius Rex și Clodia, soția lui Metellus Celer¹⁰. Aceasta din urmă era poreclită Quadrantaria¹¹, deoa- rece unul din amanții ei îi trimisese doar o pungă cu monede de aramă în loc de monede de argint. Ca să mă explic: romanii numesc *quadrans* cea mai mică mo- nedă de aramă a lor¹². Dintre toți frații, depășind-o până și pe această soră, Clodius avea cea mai rea repu- tație. Cu toate acestea, deoarece plebea adopta o pozi- ție dușmănoasă împotriva tuturor acelor care depu- seseră mărturie în defavoarea lui Clodius, judecătorii, înspăimântați, cerură să li se asigure gărzi de corp și majoritatea puseră la o parte tăblițele pe care se găseau litere șterse. Acest grup de judecători era favorabil achitării inculpatului, deși nu se putea trece cu vederea înșelătoria și corupția¹³. Pe judecătorii <din acest pro- ces>, pe care Catulus¹⁴ îi întâlnea întâmplător, îi mostra astfel: „Ați cerut gărzi de corp, ca să vă apărați de atacuri. Vă e frică ca nu cumva vreunul dintre noi să vă șterpească banii?”

Ceva mai târziu, când Clodius îi mărturisi lui Cicero că judecătorii n-au crezut în depoziția lui, acesta îi replică: „Cel puțin douăzeci dintre jurați au crezut și te-au condamnat; ceilalți treizeci, nici ei n-au avut încredere în spusele tale, dar te-au absolvit de pedeapsă numai după ce au acceptat să-ți ia banii”. Chemat să depună mărturie și el, Caesar nu luă cu- vântul împotriva lui Clodius, nici nu-și acuză soția de adulter. Spuse pur și simplu că a divorțat deoarece soția lui Caesar trebuia să rămână mai presus nu numai de acțiuni infamante, ci și de o reputație dubioasă¹⁵.

1. Totuși, în *Pro Milone*, 37, Cicero afirmă că în volbura tulburărilor politice Clodius era de partea lui Catilina. Ceea ce nu era adevărat. Vezi mai jos: în timpul conjurației Clodius și Cicero se sfătuiau.

2. Proprietățile familiei Claudia se aflau în Umbria, de unde erau originari.

3. Despre Terenția, vezi mai sus, cap. 8, 3 și 20, 3.

4. Clodia – nimeni alta decât Lesbia, adorată de poetul Catul, care „o iubea și o detesta” (*odi et amo*). Era soția lui Quintus Metellus Celer, fratele lui Metellus Nepos, prietenul lui Cicero menționat de Plutarh în cap. 16, 1. În anul 56 î.Chr., Clodia îl acuză pe Coelius, care a fost apărut de Cicero, de o tentativă de otrăvire a soțului ei, Metellus Celer, care murise în condiții misterioase. Pledoaria *Pro Coelio* s-a păstrat. Geloasă din fire cum era, Terenția o acuza pe Clodia de tentativă de omor.

5. Tullus, la origine era un grec, ca și poetul Archias, pe care Cicero îl proteja și pentru care a luptat ca să-i obțină cetățenia romană. Tullus era în aceeași situație, devenind unul din clienții importanți ai lui Cicero.

6. După cum rezultă din paragraful ce urmează, în procesul pomenit cu privire la impietatea lui Clodius s-au ivit o sumedenie de implicații care nu aveau nici o legătură cu obiectul dezbaterilor judiciare.

7. În gr., *kaloi* și *agathoi*, „frumoși” și „buni”, formulă pentru a-i desemna pe aristocrați, tradusă în lat. prin *optimates*.

8. Lucius Licinius Lucullus, căruia Plutarh i-a scris biografia. Consul în 74 î.Chr. și praetor în 70, unul dintre soții Clodiei, divorțase de

ea în 66 î.Chr. sub acuzarea de incest cu fratele ei. Acum revenea în forță împotriva fostei sale soții, pentru a-l incrimina pe Clodius. La această dată era căsătorit cu Servilia, o nepoată a lui Cato cel Tânăr.

9. Terția, soția lui Quintus Marcius Rex, consul în 68 î.Chr., era cea mai în vârstă din cele trei Clodii. Cicero, *Ad fam.*, 1, 9, 15.

10. În *Pro Coelio*, 32 (vezi mai sus nota 4) Cicero o denumește *amica omnium*. Despre căsătoria ei cu Metellus Celen, vezi Cicero, *Ad Atticum* e, 1, 5.

11. *Quaddarantaria*: „femeia care se vinde pe bănuți de aramă”.

12. A patra parte dintr-un *assis*.

13. Tot de la Cicero se știe că acest faimos proces a avut loc în lunile aprilie-mai 61 î.Chr. *Ad Atticum* 1, 13, 3. N-au lipsit nici manifestările de stradă în favoarea lui Clodius, organizate de susținătorii acestuia. Din aceeași epistolă se știe că unul din avocații de frunte care au formulat acuzări a fost Cornelius Lentulus Crus. Pe primul plan venea acuzarea de incest. Cf. Velleius Paterculus 2, 45, 1 și Cicero, *Pro Milone*. Jurații, numiți de praetor, au fost trași la sorți. Senatul s-a implicat și el în acest proces, printr-un proiect de lege, *De incestu*, care a căzut; în schimb, un proiect de lege propus de Fufius Calenus, tribun al plebei, în favoarea acuzatului, a fost votat (*Lex Fufia*).

14. Quintus Lutatius Catulus, citat de Plutarh în cap. 21, 4. Cf. Cassius Dio, *op.cit.*, 37, 45.

15. Cf. Plutarh, *Caesar*, 10, 9 și Suetonius, *Caesar*, 74, 4; de asemenea Cassius Dio, 37, 45. Suetonius transmite informația că în procesul de divorț al lui Caesar, mama sa, Aurelia, cât și sora lui, Iulia, au fost corecte și au depus mărturie în favoarea Pompei, care realmente nu știa nimic despre isprava lui Clodius. Caesar a fost de acord cu aceste mărturii, dar a refuzat să vină la proces. A circulat și zvonul că, pe ascuns, Caesar, care era prieten cu Clodius, a înscenat acest episod tocmai în vederea divorțului dorit de el.

30 Odată scăpat de pericol și de curând ales tribun al plebei, Clodius începu să se preocupe de Cicero prin încercarea de a-l învrăjbi cu toate și cu toți¹. Prin legi favorabile ei, câștigă plebea de partea lui². Ambilor foști consuli le repartiză prin decrete provincii

importante; lui Piso, Macedonia, iar lui Gabinius, Siria³. Ca participanți la programul său politic, își adădecă mulți oameni din popor și se înconjură de sclavi înarmați⁴. Din cei trei potentati ai acelor vremuri, Crassus se afla în conflict deschis cu Cicero; Pompei era în raporturi bune și cu unul, și cu celălalt. Caesar se pregătea să plece în Gallia, însoțit de legiunile sale⁵, iar Cicero încerca să se apropie de el⁶, deși avea îndoieli în această privință, în urma complotului pus la cale de Catilina. Totuși, se oferă să-l însoțească în expediție, în calitate de legat⁷. Caesar se arătă de acord cu propunerea, când iată-l și pe Clodius, care-și dădea seama că Cicero caută în felul acesta să scape de sub controlul lui <de tribun al plebei>, că începe să-i facă propuneri de împăcare, toată răspunderea <neînțelegerilor> dintre ei dând-o pe seama Terenției; amintea cu afecțiune de Cicero, îl vorbea numai de bine, de parcă niciodată nu-și arătaseră sentimente de ură unul față de celălalt; totul se rezuma la înțepături inofensiv, ca între amici. Văzând cum stau lucrurile, lui Cicero încetă să-i mai fie frică. Renunță <să mai plece în Gallia> ca legat al lui Caesar și se reîntoarse la treburile sale politice⁸. Fiindcă Cicero se răzgândise, Caesar s-a supărat cumplit și a început să-l stârnească pe Clodius împotriva lui Cicero, izbutind să schimbe până și bunele sentimente ale lui Pompei față de el. Declara public că nu era nici drept, nici legal să condamni oameni fără să le faci proces, cum se întâmplase în cazul lui Lentulus, lui Cethegus și a altora din grupul lor. Acuzarea era și adevărată, și justă. În urma acestor învinuiri, Cicero a fost invitat să se disculpe.

Și-a dat repede seama de pericol și de faptul că este urmărit⁹. Atunci se îmbracă în haine de doliu, își lăasă părul să-i crească și începu să implore plebea să-l ajute¹⁰. Dar oriîncotro se îndrepta, Clodius îi ieșea mereu înaintea cu gloata lui de oameni violenți și vulgari¹¹. Pentru că își schimbase înfățișarea, precum și expresia feței, aceștia îl insultau fără menajamente. Adesea îl și împroșcau cu noroi sau îl lovea cu pietre. În felul acesta îl împiedicau să se adreseze Comițiilor¹².

1. Tribunatul lui Clodius din 58 î.Chr. După ce intrase cu mare greutate în ordinul plebei, acesta candidase la magistratura de tribun al plebei numai pentru a se răzbuna pe cei care îi intentaseră procesul descris mai sus de Plutarh. În „Istoria” sa, Cassius Dio este de părere că în spatele acțiunilor „populare” ale lui Clodius se ascundea Caesar (37, 12, 1 și 38, 12, 1 și urm.). Comentarii la M. Gelzer, *Cicero*, *op.cit.*, p. 135 și urm.

2. Printre legile în favoarea plebei, Clodius izbuti să fie votată o lege privitoare la distribuții gratuite de grâne (*Lex Clodia frumentaria*) pe care Cicero o incrimină (*Pro Sestio*, 55). Până la Clodius nimeni nu dăduse vreodată plebei stocuri gratuite de cereale, inclusiv Cato (în 62 î.Chr.). O asemenea măsură însemna un grav prejudiciu pentru bugetul Republicii. Foștii consuli care umau să părăsească Roma în calitate de proconsuli (pentru anul 59 î.Chr.) erau Lucius Calpurnius Piso Caesoninus, tatăl Calpurniei, noua soție a lui Caesar și Aulus Gabinius, amândoi prieteni apropiați ai lui Iulius Caesar (Cassius Dio, *op.cit.*, 38, 9).

3. În urma unei legi propuse tot de Clodius: *Lex Clodia de permutatione provinciarum*, care prevedea schimbarea provinciilor trase la sorți pentru cei doi foști consuli cu provincii mai avantajoase, Lucius Calpurnius Piso căpăta Macedonia, iar Gabinius, Siria, cu „puteri depline” (*imperium infinitum*).

4. Plutarh face aici aluzie la *Lex Clodia de collegiis sodaliciis* prin care se reînființau breslele meșteșugărești (*collegia*) anterior desființate (în 64). M. Gelzer, *op.cit.*, 134. Cât privește sclavii înarmați, este vorba despre sclavi fugiți de la stăpânii lor (*fugitivi*), care erau recrutați de Clodius în gărzile lui înarmate, cu care teroriza Roma.

5. În acest pasaj se întrevăd de pe acum premisele războaielor civile. Despre relațiile lui Cicero cu Crassus, Plutarh a scris câte ceva mai înainte, în cap. 25 și urm. Vezi M. Gelzer, *op.cit.*, p. 128 și urm.; 137. În orice caz, în această tristă împrejurare Pompei s-a purtat elegant cu el, promițându-i sprijin în caz de nevoie. Între timp, Caesar se pregătea să plece în Gallia în fruntea a trei legiuni (Caesar, *Bell. Gall.*, I, 10, 3). Deocamdată avea mandat numai pentru Gallia Cisalpină. Ulterior, printr-o *Lex Sempronia*, i se extinse mandatul și asupra Galliei transalpine, Plutarh, *Caesar*, 14, 10.

6. De aici începe seria de nefericiri, care l-au dus pe Cicero până în pragul morții, datorită nehotărârii sale de a alege între Caesar și Pompei. Informația lui Plutarh nu este însă exactă.

7. Plutarh greșește. Nu Cicero s-a apropiat de Caesar, ci acesta din urmă l-a invitat, cu politețe, încă din aprilie 59 î.Chr., să primească diferite misiuni în calitate de *legatus*, adică reprezentant legal al proconsulului din Gallia (Cassius Dio, 38, 15, 2). Dacă este adevărat, o ofertă asemănătoare a primit și din partea lui Pompei.

8. Motivul renunțării subite a lui Cicero de a-l însoți pe Caesar în Gallia a fost mult discutat în literatura de specialitate. Iată însă ce scrie Cicero însuși în *De provinciis consularibus*, 41: „Caesar mi-a oferit o *legatio* după bunul meu plac, inclusiv toate onorurile... Această *legatio* nu am refuzat-o din ingratiitudine, ci pentru a rămâne fidel principiilor mele”.

9. Cicero era acum copleșit de sentimentul că nu-l mai susține nimeni. Deocamdată, în mod oficial, nu era chemat să răspundă de faptele sale. Abia mult mai târziu, după ce singur a părăsit Roma, sub povara amărăciunii (Plutarh, *Cicero*, 32), Clodius, printr-un plebiscit (*Consilium plebis*), l-a condamnat la exil și la confiscarea averii (25 martie).

10. Luase înfățișarea unui suplicant condamnat la moarte.

11. Nimeni alții decât sclavii recrutați de Clodius.

12. Cassius Dio, *Istoria romană*, 38, 14, 7 descrie pe larg situația critică în care se găsea Cicero.

31 Nu-i mai puțin adevărat că întreaga obște¹ a cavalerilor, din respect pentru Cicero, și-a schimbat veșmintele, îmbrăcându-se în doliu. Nu mai puțin de

douăzeci de mii² de tineri îl escortau pretutindeni, mergând cu părul vâlvoi, implorând la rândul lor populația. În cele din urmă, până și Senatul se reuni pentru a declara doliiu în Cetate, ca în timpuri grele, de calamitate; consuli însă nu au fost de acord și Clodius înconjură clădirea Senatului cu oameni înarmați; atunci, nu puțini senatori se grăbiră să iasă afară, rupându-și hainele și urlând. Aspectul lor nu trezi nici compătimire, nici rușine. Cicero nu avea altă alternativă decât să plece în exil sau să rezolve conflictul cu Clodius pe calea armelor. Atunci îi ceru ajutor lui Pompei care, până la aceste evenimente, în mod deliberat evitase orice contact cu el și își petrecea timpul în villa ce-o avea la Albanum. Pentru prima oară Cicero îl trimise pe ginerele său, Piso³, să-l implore pe Pompei. A doua oară se prezintă personal⁴. Pus la curent cu sosirea lui, Pompei nu avu curajul să-l întâmpine; era chinuit de remușcare față de acest om care, în împrejurări vitrege pentru el, îl susținuse, iar în cariera lui politică îl ajutase cu entuziasm, destul de des. Iată însă că, între timp, Pompei devenise ginerele lui Caesar și nu mai înțelegea să-i întoarcă lui Cicero trecutele favoruri⁵. Și uite așa, strecurându-se pe o altă ușă, evită să-l întâmpine. Cicero, părăsit de ai săi și de toți ceilalți, căută sprijin pe lângă consuli⁶. Gabinius îi purta în continuare ură; Piso, în schimb, îl trată cu cea mai mare deferență și îl sfătuia să se îndepărteze de Roma pentru a fi la adăpost de violența lui Clodius. „<Îi mai spuse> că va fi nevoit să suporte rigorile situației, căci numai așa, zicea el, ar fi putut dovedi că este într-adevăr salvatorul patriei”⁷ în toiul tulburărilor și al nenorocirilor

pe care le adusese Clodius. Primind acest răspuns, Cicero avu o nouă întrevvedere cu prietenii săi. Lucullus îl îndemna să rămână. După părerea lui, până la urmă situația lui Cicero s-ar fi lămurit; alții îl îndemnau să plece de la Roma cât mai repede, deoarece – <după părerea lor> – poporul, sătul de nebunia și de lipsa de considerație a lui Clodius, l-ar fi regretat. Cicero, între două rele alese ultima alternativă. Luă cu sine statueta închinată Atenei, pe care de mult timp o ținea în casa lui și pe care o venera în mod deosebit. <Înainte de a pleca> o duse la Capitoliu și o consacra cu această inscripție: „Atena, paza Romei”. Însoțit de un grup de prieteni, spre miezul nopții ieși din Cetate și porni la drum⁸. Străbătu Lucania, cu gândul ca de aici să se îndrepte spre Sicilia.

1. În gr., *plethos*, „mulțime”.

2. Cf. Cassius Dio, *op.cit.*, 16, 2-3, care dă aceeași cifră a însoțitorilor lui Cicero.

3. În „Biografia” lui Pompei, Plutarh introduce o largă descriere a villei de la Albanum, în Latium (cap. 53, 6). Cicero a înțeles rostul re-tragerii lui Pompei și nu s-a supărat (*Ad Quintum fratrem*, I, 4, 4). Totuși, o numește *subita defectio*. Cât despre Piso, soțul Tulliei, nu se știe prea bine care din Pisoni era. S-a ajuns la concluzia că era C. Calpurnius Piso Frugi, față de care Cicero nu are decât cuvinte de laudă. În timpul exilului lui Cicero, acest Piso a luptat pentru salvarea bunurilor materiale ale familiei Tullia, întrucât Clodius dăduse ordin ca ele să fie confiscate.

4. Înainte de această vizită se știe că Cicero fusese precedat de numeroși prieteni care ceruseră sprijinul lui Pompei în ajutorul lui. Printre aceștia se afla L. Lentulus Crus și M. Lucullus. Pompei dădea tuturor sfatul să se adreseze consuliilor. Adevărul era că se ferea să intre în conflict cu Clodius, de la care se putea aștepta la orice.

5. În acest răstimp, care precede primul triumvirat, Iulia, fiica lui Caesar, tânără și frumoasă, l-a luat în căsătorie pe Pompei, în anul 58

1. Chr., spre consternarea tuturor (Cicero, *Ad Atticum*, 217, 1; Plutarh, *Pompei*, 47, 4; *Caesar*, 14, 3 și Cassius Dio, *op.cit.*, 21, 38, 9).

6. Consulii aleși (vezi mai sus nota 2 de la cap. 30), în care Cicero avea încredere, nu s-au purtat la fel față de exilat. Gabinius i-a întors spatele; în schimb, Calpurnius Piso i-a dat sfaturi bune (Cassius Dio, *op.cit.*, 38, 16).

7. În gr. *soter tes patridos*, titlu onorific pentru un om de stat, răspândit în epoca elenistică. După Cassius Dio, *loc.cit.*, 17, multe sfaturi înțelepte a primit Cicero și de la Cato.

8. În noaptea de 19 spre 20 martie, anul 62 î.Chr. În ziua de 20 martie, Clodius a izbutit să prezinte proiectul de lege prin care se legifera exilul lui Cicero; *Lex Clodia de exilio Ciceronis*. Proiectul de lege a fost promulgat în Senat la 25 martie și, mai târziu, și de *Concilium plebis*. (Comițiile) Vezi M. Gelzer, *op.cit.*, 140-141.

32 De îndată ce se răspândi vestea că Cicero plecase, Clodius s-a și grăbit ca <fostul său prieten> să fie formal condamnat la exil și puse la vot un decret conform căruia lui Cicero i se refuza „focul și apa”¹; nu i se acorda nici măcar dreptul de a-și găsi adăpost în Italia într-un spațiu de cinci sute de mii de pași². Dar oamenii nu țineau cont de o asemenea hotărâre³. Îi arătau respect lui Cicero și îl întâmpinau, arătându-i multă afecțiune. Cu toate acestea, la Hipponion⁴, un oraș din Lucania care în zilele noastre se numește Vico, un anume Vibius Sicca, care câștigase mult de pe urma prieteniei lui Cicero – pe vremea consulatului lui Cicero – fusese praefectus fabrum⁵ – nu l-a primit în locuința sa <de la oraș>, dar i-a trimis vorbă că este dispus să-i deschidă ușile locuinței sale de la țară⁶; iar Caius Vergilius, praetor în Sicilia, unul dintre aceia care profitaseră mult în urma prieteniei cu Cicero, îl

avertiză în scris să nu se ducă în Sicilia⁷. Descurajat de acest refuz Cicero se îndreptă spre Brundisium și, de aici, cu un vânt prielnic, încercă traversarea mării spre Dyrrachium; dar în ziua următoare, când vântul își schimbă direcția, se văzu nevoit să se întoarcă la țarm pentru a încerca o nouă îmbarcare. După câte se potestesc, ajuns în sfârșit cu bine la Dyrrachium, pe când se pregătea să debarce, s-a produs un cutremur și, în același timp, marea deveni agitată. Ghicitorii au dedus de aici că exilul său nu va fi de lungă durată; dar semnele care se arătau prevesteau de fapt o schimbare.

Cu toate că multe persoane veniră să-l viziteze, arătându-i o considerație deosebită, iar cetățile grecești se întreceau care mai de care să-i trimită delegații, el își petrecea aproape tot timpul într-o stare de profundă descurajare și tristețe, privind mereu cu jind spre Italia, întocmai unui amant nefericit. Nenorocirea îl transformase într-un om slab și meschin și îl adusese până la un stadiu de cumplită prostrație. Iată așadar cum s-a lăsat influențat de necazuri mai mult decât s-ar putea aștepta de la un om cu educația și cultura lui. Nu-i mai puțin adevărat că adesea îi ruga pe prieteni să nu i se mai adreseze cu apelativul „orator”, ci „filosof”, pretinzând că acum el alesese filosofia drept preocupare de bază⁸, în timp ce de elocință se sluzea numai ca de un instrument pentru treburi politice, așa cum cerea necesitatea unui anumit moment. <Se poate conchide> că opiniile au marea putere să șteargă gândirea rațională din mintea omului, întocmai unei tente de culoare; dar <pe de altă parte> să și imprime în mintea politicienilor aceleași sentimente care însușeșc masele prin

relații prietenești și contacte directe. Este nevoie totodată să acorzi mare atenție și să nu te lași prea implicat în evenimente. Desigur, este bine să iei parte la treburile cetățenești ale comunității, dar să te ferești de consecințele nefaste care pot proveni de aici⁹.

1. În gr., *pyr kai hydor*, formulă ce însemna „adăpost”, „ajutor”, „azil”.

2. Un *passus* echivalează cu un metru și 17 cm.

3. Conform versiunii lui Cassius Dio, 38, 7, 17, când a plecat, Cicero cunoștea deja conținutul decretul de exil; dar decretul nu fusese încă votat. Așa se explică și manifestările de simpatie în favoarea sa.

4. Greșeală. Vibio, astăzi Vibio Sicca, nu se află în Lucania, ci în Bruttium.

5. În gr., *tektonon hyparchos*, starostele constructorilor.

6. Datorită unor scrisori adresate de Cicero lui Atticus (3, 4; 7). Se știe că Cicero a petrecut câteva zile în casa lui Vibius Sicca. Aici avea dreptul să se oprească. Pentru ca nimeni să nu aibă de suferit, a plecat spre Brundisium însoțit de Vibius. Cicero pretinde mai mult: că acesta s-a oferit să-l însoțească în exil.

7. Caius Vergilius Balbo, partizan al lui Pompei, i-a șoptit lui Cicero doar aceste cuvinte: „nu sunt de acord să plecați în Sicilia”. Cicero a fost profund afectat, căci de la sicilienii se aștepta la cu totul altceva (*Pro Planco*, 95-96).

8. Încă de mult, în *Orator* Cicero scrisese despre influența benefică a filosofiei în activitatea unui retor cultivat.

9. Sfârșitul acestui capitol înfățișează concepția lui Cicero despre rolul filosofiei în educația tinerilor și a vârstnicilor în lumina celor expuse de Plutarh în eseul său *De liberis educandis* 10. Concluzia poate fi că Plutarh nu-l considera pe Cicero drept un filosof propriu-zis, cum îi plăcea oratorului să se creadă, sprijinindu-se pe teze stoice.

33 Pe vremea când Clodius obținuse exilul lui Cicero, el ordonă să i se incendieze locuința de la țară și casa de la Roma. În locul acesteia din urmă, ridică un templu al Libertății¹. Restul bunurilor le scoase la licitație, punându-le zilnic în vânzare. Dar nu s-a prezentat nici un cumpărător. Prin aceste măsuri vârf groaza în aristocrație și câștigă de partea lui plebea, care deveni plină de îndrăzneală, chiar și de temut². Începu să-l atace și pe Pompei, criticându-l în gura mare pentru anumite hotărâri luate de el în timpul campaniei din Asia. Ca urmare a acestor invective, Pompei se simți lezat în propriul său prestigiu și începu să regrete că l-a părăsit pe Cicero. Schimbându-și deci atitudinea față de fostul său prieten, se strădui prin orice mijloc posibil, împreună cu partizanii săi, să-i pregătească întoarcerea din exil. În pofida opoziției lui Clodius, până și Senatul luă hotărârea să nu mai ratifice nici un proiect de lege și nici să se ocupe de importante probleme de stat până când Cicero n-ar fi fost rechemat³. În timpul consulatului lui Lentulus, mișcările de stradă luau asemenea proporții, încât se ajunse până la atacul în For al unor tribuni⁴. Chiar și fratele lui Cicero, Quintus, scăpă de moarte ca prin minune, întinzându-se pe jos printre cadavre. Dintre tribunii plebei, Annius Milo îndrăzni cel dintâi să-l dea în judecată pe Clodius sub acuzarea de violență⁵.

Lui Pompei i se alăturară mulți oameni, atât reprezentanți ai plebei, cât și cetățeni din orașele învecinate. Simțindu-se tare pe situație, prin sprijinul acestora, Pompei își dădu arama pe față și izbuti să-l elimine pe Clodius de la adunărilor din For. Apoi îi

convocă pe cetățeni să voteze întoarcerea lui Cicero. Pe cât se spune, nicicând plebea nu a venit la vot animată de o asemenea înțelegere între oameni⁶. Senatul, luându-se la întrecere cu Adunarea Poporului, dădu un decret prin care se prevedea aducerea unor mulțumiri formale adresate tuturor acelor orașe care acordaseră ospitalitate lui Cicero în timpul exilului său; de asemenea, se hotărî reconstrucția pe cheltuiala statului a casei <lui Cicero de la Roma> și a vilelor din provincie⁷ pe care Clodius le distrusese. În cea de a șaisprezecea lună a exilului său, Cicero se reîntoarșe în patrie⁸. Bucuria oamenilor din orașele Italiei a fost atât de mare în modul cum l-au întâmpinat pentru a-l saluta, că până și Cicero a consemnat acest moment care depășea credibilul: „Italia m-a adus din nou la Roma purtându-mă pe umerii ei”⁹. Până și Crassus, care înainte de exil nu-l prea agrea pe Cicero, îl întâmpină cu brațele deschise și se împacă cu el. „Pentru a face pe placul fiului său, Publius – zicea el – mare admirator al lui Cicero”. În felul acesta își justifică purtarea.

1. Despre dezastrul în urma căruia Cicero și-a pierdut locuințele, inclusiv casa de pe Palatin, au rămas nenumărate mărturii în scrierile sale, în primul rând *De domo*, 62 e 124; 116; pe locul casei nu a fost ridicat un templu, așa cum scrie Plutarh, ci doar o statuie a Libertății. După întoarcerea lui Cicero din exil, casa a fost din nou atacată de bandele armate ale lui Clodius în ziua de 3 noiembrie 57 î.Chr. Informația provine din *Ad Atticum*, 4, 3, 2 și din *Pro Milone*, 20.

2. Cf. Cassius Dio, *op.cit.*, 38, 30, 2 și 39, 7, 3, cu privire la modul cum Clodius câștiga plebea de partea lui.

3. Despre schimbarea de atitudine a lui Pompei vezi Appian, *op.cit.*, 2, 16, 60 și Cassius Dio, *op.cit.*, 38, 30, 1. Campania în favoarea

reîntoarcerii lui Cicero a debutat la mai puțin de două luni de la plecarea sa (Cicero, *Pro Sestio*, 67; Plutarh, *Pompeius*, 49, 3). Motiunea pentru rechemarea lui Cicero, prezentată Senatului în absența lui Clodius, a fost votată în unanimitate, cu o singură abținere (*Pro Sestio*, 68). Cu toate acestea, decizia finală a fost luată cu oarecare dificultate, fiindcă încălea legea Clodia.

4. Atacul este povestit de Cicero în *Pro Sestio*, 75-76, cât și de Cassius Dio, *op.cit.*, 39, 2-3; bandele înarmate ale lui Clodius ocupaseră Forul în timpul nopții; încăierarea între oamenii lui Clodius și armată s-a soldat cu morți și răniți. Au căzut victime opt tribuni ai plebei.

5. Titus Annius Milo, fost tribun al plebei în favoarea căruia Cicero a ținut celebra sa pledoarie *Pro Milone*, după ce Milo și partizanii săi l-au ucis pe Clodius în anul 52 î.Chr., în urma unor lupte de stradă cu ocazia alegerilor pentru funcția de praetor, la care candida și Clodius. Argumentul principal a lui Cicero în pledoaria sa a fost următorul:uciderea lui Clodius s-a făcut în „interesul Republicii”.

6. În gr., *homophrosyne*, „înțelegere între oameni”.

7. Informația se găsește la Cicero, *Ad Atticum*, 4, 1, 7 și 4, 25, unde sunt menționate sumele alocate pentru repararea și ridicarea din nou a proprietăților lui Cicero.

8. Pe drumul de întoarcere, Cicero a debarcat la Brundisium pe data de 5 august 57 (*Ad Atticum*, 4, 1, 4).

9. Cicero (*Post reditum in Senatum*, 39; Macrobius, în *Saturnalia*, 2, 3, 5) adaugă un amănunt semnificativ: afluența de oameni care-l întâmpinau pe Cicero se datora în primul rând coincidenței cu jocurile tradiționale, *Ludi romani*, care se țineau la Roma și atrăgeau o mare afluență de spectatori.

34 Cicero nu lăsă mult timp să treacă. Profitând de un moment în care Clodius era absent, se urcă pe Capitoliu însoțit de un grup numeros de susținători ai săi, aducând cu sine și tăblițele pe care erau înscrise hotărârile tribunilor. Pe care el le sparse și le distruse¹. Atunci când Clodius îi ceru socoteală², Cicero îi răspunse că el, Clodius, devenise tribun al plebei prin

încălcarea legii referitoare la ordinul patricienilor; în consecință, nici unul din actele lui publice <în calitate de tribun> nu era validat³. Acest răspuns îl supără pe Cato care, luând cuvântul, declară că el nu-l aproba pe Clodius; mai mult decât atât, că era împotriva politicii dusă de acesta. Totuși, după părerea lui, ar fi fost un fapt politic cu totul neobișnuit și arbitrar să se abroge în bloc toate decretale și toate măsurile <proșute de Clodius>, printre care se aflau și cele privitoare la administrația lui în Cipru și în Byzantion. Intervenția provocă o răceală a relațiilor dintre Cato și Cicero. Deși ruptura nu era fățișă, nu a dispărut cu totul și raporturile prietenești dintre cei doi nu s-au mai ameliorat⁴.

1. Această acțiune a lui Cicero însemna distrugerea legilor și a măsurilor acelor *Leges Clodiae* care aduseseră atâta rău statului roman (Cassius Dio, 39, 21, 2). Grupa numeroasă care-l însoțea pe Cicero era alcătuită din oamenii lui Milo.

2. În cadrul unei ședințe speciale, convocată de Senat (Plutarh, *Cato Minor*, 40, 1 și Cassius Dio, 39, 2, 3).

3. Despre manevrele lui Clodius de a trece din ordinul optimaților în cel al plebei, cu sprijinul lui Caesar, vezi Cicero, *Ad Atticum*, 2, 12, 1; 8, 33, Plutarh, *Caesar*, 14 și *Cato minor*, 33, 6, pasaj în care Plutarh califică el însuși manevra lui Clodius drept ilegală. Cf. Cassius Dio, 37, 51, 1.

4. Paragraful final din acest capitol se regăsește transcris în „Biografia” lui Cato Minor, 40, 1 2. Cf. Cassius Dio, 39, 22, unde nemulțumirea lui Cato este pe larg comentată. Clodius îi atribuisese lui Cato locotenența funcției de praetor în Cipru, cu vădita intenție de a-l îndepărta de la Roma în momentul crucial al exilului lui Cicero. Iată acum textul lui Dio: „Cato se temea ca nu cumva actele guvernării sale (*iure praetorio*) să fie anulate, deoarece magistratura sa fusese validată de Clodius, în calitate de tribun al plebei.”

35 A venit și timpul când Milo l-a ucis pe Clodius¹. Acuzat de omucidere, l-a ales ca avocat pe Cicero. Temându-se ca nu cumva judecarea unui om stimat și îndrăzneț cum era Milo să producă dezordini, Senatul încredință lui Pompei supravegherea acestui proces, căci Pompei era considerat drept singura persoană capabilă să mențină liniștea în Cetate și în instanțele judiciare. Nu se făcuse încă ziuă când Pompei amplasă trupe armate de jur împrejurul Forului, ca măsură de siguranță². Milo, îngrijorat ca nu cumva Cicero să rămână tulburat la vederea aspectului neobișnuit al Forului și, ca urmare, să devină mai puțin eficace în calitate de avocat pledant, îl sfătui să vină în For purtat într-o lectică și să rămână liniștit până ce toți judecătorii se vor fi prezentat, iar tribunalul să se fi umplut de lume³. Pe cât se pare, Cicero era un om lipsit de curaj, nu numai la vederea unor oșteni înarmați, ci și atunci când începea o pledoarie, se afla sub imperiul unui sentiment de panică. Abia de se putea stăpâni să nu tremure în timpul multor procese în momentul când pledoaria sa ajungea la punctul culminant și avea deja deplină credibilitate⁴. Atunci când Murena⁵ îl alesese ca apărător într-un proces care-i fusese intentat de Cato, Cicero, dornic să-l depășească pe Hortensius, care luase înaintea lui cuvântul și avusese succes, nu dormi toată noaptea; astfel, copleșit de gânduri negre și de preocupări, a ținut o pledoarie mult sub capacitatea sa. Și cu prilejul procesului lui Milo, abia coborât din lectică, când îl zări pe Pompei așezat pe o tribună înaltă, de parcă ar fi fost într-un lagăr militar, precum și armele care luceau în jurul incintei interioare a Fo-

lului, Cicero încremeni și abia izbuti să rostească începutul pledoariei⁶. Tremura tot și vorbea cu vocea surgrumată. Dimpotrivă, Milo făcu față cu bravură și bărbăție dezbaterilor care au urmat⁷; refuzase de altfel să-și lase părul să crească și să se îmbrace în doliu; o asemenea atitudine, pe cât se pare, a fost un element deloc neglijabil în sentința care s-a dat⁸. Iar Cicero, cu comportamentul său specific, dădu mai degrabă impresia de a fi preocupat de soarta prietenului său, decât aceea de a fi un om laș.

1. Evenimentele la care se referă Plutarh în acest capitol sunt relatate pe larg de Cassius Dio, *op.cit.*, 40, 45-55. Tulburările la care se referă Plutarh au început cu ocazia alegerilor consulare pentru 52 î.Chr. Lui Pompeius i s-a oferit dictatura, dar acesta o refuză. Lupta electorală era susținută prin mită, amenințare și asasinat. „Viața nu mai avea un curs normal”, scrie Dio (40, 47, 1). În urma unei ciocniri pe Via Appia, între partizanii lui Milo, și el candidat la consulat, și Clodius, acesta din urmă a fost ucis (Dio, 48, 1. Cf. Appian, *Războaiele civile*, II, 20 și Cicero, *Pro Milone*, 8-10).

2. Procesul a avut loc în zilele de 4 și 5 aprilie, 53 î.Chr. Pledoaria lui Cicero, precedată de cea a lui Hortentius, a fost ținută pe 5 aprilie.

3. Vezi mărturiile lui Cicero în *Pro Milone*, 1 și urm. Înainte de a-veni rândul să pledeze, în lectică el a așteptat două ore, timp în care s-au citit acuzațiile aduse lui Milo.

4. Despre această stare emoțională a lui Cicero, el însuși a mărturisit-o în scrierile sale. De pildă, *Pro Cluentio*, 1 și urm. *Divinatio in Caesarem*, 41: „nu numai mă emoționez, dar întreg corpul meu începe să-mi tremure”.

5. Lucius Licinius Murena, candidat la consulat, învinuit de corupție (*De ambitu*) la alegerile consulare pentru anul 62 î.Chr. Acuzarea era susținută de Cato Minor și de Servius Sulpicius Rufus. Procesul s-a judecat în noiembrie 63 î.Chr., când Cicero era încă consul. Murena, apărât nu numai de Cicero, dar și de rivalii săi, Hortentius și Crassus, a fost achitat.

6. Cf. Cassius Dio, 40, 54, 2, „Cicero – scrie Dio – era normal să se sperie în fața oamenilor care îl sprijiniseră pe Clodius și care acum, fiind de față, urlau cât îi ținea gura”.

7. Îndrăzneala lui Milo a fost considerată de juriu drept aroganță (Cicero, *Pro Milone*, 93).

8. Milo a fost condamnat la exil cu treizeci și opt de voturi pentru, față de treisprezece contra. A plecat la Massalia (Marsilia), unde Cicero i-a trimis versiunea frumos redactată a pledoariei pe care o ținuse. Dio povestește următoarea anecdotă: Milo i-a răspuns astfel lui Cicero: „Dacă tu m-ai fi apărât cu atâta măiestrie, precis n-aș fi avut prilejul fericit de a mânca gustoasele roșioare de la Massalia” (40, 54, 4). Dio mai notează și faptul că între timp Milo făcuse numeroase cereri de a reveni la Roma.

36 Cicero a fost înscris și în Colegiul sacerdoților, pe care romanii îi numesc auguri, în locul tânărului Crassus, după ce acesta a murit printre parți¹. Obținând prin trageră la sorți guvernarea provinciei Cilicia, pleacă pe mare însoțit de un corp de armată alcătuit din douăsprezece mii de infanteriști și de o mie șase sute de călăreți². Își propusese să readucă Cappadocia la fidelitate și ordine față de regele Ariobarzanes, fără să recurgă la război³. Dându-și însă seama că cilicienii pregăteau o răscoală, consecință a înfrângerii zdrobitoare a romanilor din partea parților, cât și a mișcărilor revoluționare din Siria, le potoli veleitățile prin înțeleapta sa guvernare⁴. Obişnuia să invite zilnic personalități onorabile la banchetele ce le dădea; mesele, deși îndestulătoare, era totuși modeste. Casa în care locuia nu avea porți și nimeni nu l-a văzut vreodată dormind. Totuși, dimineața, era mereu gata, sculat, plimbându-se în fața camerei sale de culcare, pentru a-i primi pe

aceia care veneau să-l viziteze. După câte se povestesc, nici o dată n-a pedepsit pe cineva prin bătaia cu vergi, nici prin sumlgerea hainelor, nici prin insulte sub imperiul mâniei, nici nu a dat pedepse infamante. Când a descoperit că o sumă mare de bani fusese sustrasă prin înșelăciune din tezaurul public, fără nici un dubiu; a îmbogățit orașele locale prin restituirea către autorități cu exactitate, a sumelor care lipseau, după investigațiile care se făcuseră. Ulterior, nici n-a dat pe nimeni în judecată. A pus la cale o expediție armată împotriva bandelor de tâlhari care populau Muntele Amanos⁵, punându-i pe fugă. Pentru aceste fapte a fost aclamat de soldați cu titlul de *imperator*⁶. Oratorul Coelius⁷ îl rugă să-i trimită la Roma din Cilicia pantere pentru un spectacol de circ. Dar Cicero, pentru a nu-și strica bunul renume de care se bucura, îi scrisese că în Cilicia nu mai erau pantere; fuseseră silite să fugă în Caria, deoarece rămăseseră singurele animale sălbatice, toate celelalte deveniseră pașnice⁸.

În călătoria sa de întoarcere din Provincie, făcu o escală mai întâi la Rhodos⁹, iar apoi petrecu câțva timp la Atena, evocând cu nostalgie zilele din tinerețe. A avut întrevederi cu eminenți oameni de cultură¹⁰, s-a întâlnit cu vechi prieteni și cunoștințe și, după ce a primit onorurile care i se cuveneau din partea Greciei¹¹, se întoarse la Roma, unde situația arăta că Republica alunecă spre războiul civil, întocmai focului care se propagă¹².

1. Cronologia defectuoasă din „Biografia” lui Cicero întrerupe și în acest capitol succesiunea normală a evenimentelor. Cicero a fost ales în

Colegiul augurilor romani în anul 53 sau 52 î.Chr. la recomandarea lui Pompei. Fiul lui Crassus, Publius, fusese însă augur cu mult înaintea lui Cicero, în 56 î.Chr. (Plutarh, *Crassus*, 23, 4 și 25-26).

2. În calitate de fost consul, Cicero a obținut proconsulatul Ciliciei prin tragere la sorți. Acest eveniment, care l-a bucurat nespus pe Cicero, este semnalat în multe din *Scrisorile sale*; de exemplu: *Ad Atticum*, 5, 1, 1; 11, 5; 15, 1. Cf. Cassius Dio, 40, 56.

3. Cicero a plecat în sud-vestul Asiei, unde se află Cilicia, la 1 martie 51 î.Chr. Problema cea mai serioasă pentru stăpânirea romană din acea vreme, așa cum fusese stabilită de Pompei, consta în stingerea conflictelor locale dintre monarhii diferitelor etnii din sud-vestul Asiei, cât și cele dintre monarhi și marii preoți, cum a fost cazul războiului dus între Ariobarzanes al III-lea, regele Cappadociei și Archelaos, marele preot al Sanctuarului de la Belona.

4. Abia aplanat conflictul intern din Cappadocia, Cicero află că părții invadau Cilicia, susținuți de arabi. Trupele aduse de el din Italia, printre care și o cohortă pretoniană, și-au făcut pe deplin datoria, *Ad Atticum*, 6, 1, 4. Ca și cum invazia parto-arabă n-ar fi fost de ajuns, se iviră mișcări de eliberare și în Cilicia, organizate de bășinași. Știri concrete despre guvernarea sa în Cilicia nu se găsesc decât în corespondența lui.

5. Cei care puseseră stăpânire pe Muntele Aman din masivul Taurus erau pirați localnici care terorizau populația. Au fost alungați de trupele care se îndreptau spre părții invadatori.

6. Vezi Cicero, *Ad Atticum*, 5, 20, 3; *imperatores appellati sumus*. Cum Cicero nu suferea de modestie, în bucuria sa se compară nu numai cu Caesar și Pompei, ci și cu... Alexandru cel Mare!

7. Marcus Coelius Rufus, edil urban în 56 î.Chr.; praetor în 46 î.Chr.; a fost client al lui Cicero. Este menționat în *Brutus*, 273 pentru exagerări în expresia oratorică.

8. Cicero, *Ad familiares*, 2, 2, 2.

9. Întoarcerea în patrie, respectiv plecarea din Cilicia, a avut loc la 3 august 50 î.Chr. În locul său îl lăsă pe cvestorul Lucius Coelius Cladus, decizie criticată la Roma. În Rhodos se întâlni cu fiul său, Marcus, și cu nepotul său, fiul lui Quintus. Aici ajunsese în luna august; la Atena, la 14 octombrie.

10. Printre alții, cu filosoful Ariston, la care Cicero ținea mult, Tucidane, 5, 22.

11. Pe cât se pare, pentru un ajutor trimis o dată atenienilor *Ad Atticum*, 6, 62.

12. La Roma a ajuns în ianuarie 49, *Ad Atticum*, 7, 7, 3 și 7, 8, 2. S-a oprit, împreună cu trupele ce-l însoțeau, în afara incintei Orașului (pomeorium), așa cum cerea datina, așteptând decizia Senatului cu privire la triumful ce-l aștepta. Triumful însă nu i-a fost acordat.

37 Atunci când totuși Senatul a decis să-i acorde triumful, el afirmă că preferă să se ralieze triumfului lui Caesar¹, sub pretextul ca să se ajungă o dată la o împăcare între cei doi rivali <Caesar și Pompei>. Pe ascuns, ducea nenumărate tratative prin scrisori cu Caesar²; de asemenea, îl ruga cu insistență pe Pompei să ajungă la o împăcare, ceea ce era imposibil. Caesar își grăbi reîntoarcerea la Roma, iar Pompei nu rămase să-l aștepte aici; însoțit de multe personalități ilustre, părăsi Orașul³. Cicero nu a participat la această retragere. A dat astfel impresia că optează pentru cauza lui Caesar. Adevărul este că de multe ori oscila în păreri când într-o direcție, când în alta. În scrisorile sale, de fapt, confirmă că nu este capabil să se hotărască de care parte să treacă⁴. Pompei era un general vestit și avea o motivație cinstită când era vorba să poarte un război. Caesar, în schimb, se dovedea mai priceput în a domina o situație și mai hotărât când era cazul să se salveze pe sine însuși și pe partizanii săi⁵. Un prieten al lui Cicero, și anume Trebatius⁶, îi adresa atunci o scrisoare din partea lui Caesar în care acesta îi propunea următoarele: <ar fi fost nimerit>, scria Caesar, ca și Cicero, fără nici o ezitare, să treacă de partea lui și să-i împărtășească speranțele. Dacă ar fi renunțat, din cauza vârstei înaintate, bine ar fi fost pentru el să plece

în Grecia, unde îl aștepta o viață tihnită, departe atât de el, cât și de Pompei. Mirat că Caesar nu-i scrisese personal, Cicero îi răspunse sub impulsul mâinii și anume că el nu făcuse nimic reprobabil în tot trecutul său politic. Cam acesta, mai mult sau mai puțin, era conținutul scrisorii sale⁶.

1. Propunerea ca lui Cicero să i se acorde un triumf venea indirect de la Pompei; un triumf nu era acordat decât prin votul plenar al Senatului, dar era finanțat de beneficiarul avantajului de a deveni un imperator. Este sigur că atunci când Cicero a propus să se ralieze triumfului lui Caesar o făcea și din motive pecuniare. La această propunere s-au ivit și alte dificultăți de ordin procedural. Așa că propunerea până la urmă a căzut.

2. Caesar, după campaniile sale în Gallia, aidoma lui Pompei, nu avea dreptul de a intra în Italia însoțit de legiunile în frunte cărora se găsea. Plutarh nu explică această interdicție care era prevăzută de constituția republicană de la Roma. În schimb, Caesar, în *Bellum civile*, încearcă să creioneze atmosfera tensionată care premerge primul război civil între el și Pompei.

3. Plutarh, probabil, considera binecunoscute detaliile evenimentelor din anii 49-48 î.Chr. pentru a le mai povesti. Ambii comandanți, Pompei și Caesar, pretindeau dezarmarea comandanților înorși din campanie militară. Cassius Dio, 41, 1-3 descrie în schimb foarte bine situația. În Senat, care-l susținea pe Pompei, se ajunseser până acolo că s-a făcut propunerea ca Caesar să fie declarat „dușman public” (*hostis publicus*) și trădător de patrie. Formula era tradițională (Cassius Dio, *loc.cit.*).

4. Adevăr care rezultă din *Ad Atticum*, 8, 11, 2, cât și din alte „Scrisori”.

5. Neînduplecat, la 4 ianuarie 49 î.Chr. Caesar trecu Rubiconul, considerat hotar între Italia și Gallia Cisalpină. Evenimentul este notat de Plutarh drept o declarație de război, așa cum a și fost. Plutarh, *Caesar*, 32; *Pompeius*, 68, 3. Odată sosit în Italia, Caesar nu s-a mai grăbit. Pompei nu era prea departe. El se opri în sudul Italiei, poposind la Corfinium. Deoarece Caesar era pe urmele lui, Pompei hotărî să pună în practică un plan îndrăzneț: prin Peninsula Balcanică spera să poată ajunge în Asia Mică, unde odinioară devenise stăpân peste regiunile

cucerite. De la Corfinium se îndreaptă spre Brundisium, portul de unde se făcea o trecere lesnicioasă în Grecia. Caesar îi făcu propuneri de pace, pe care Pompei le respinse (Dio Cassius, 41, 10). Ocupat cu instalarea puterii sale în sudul Italiei, în Sardinia și în Sicilia, Caesar a întrerupt pentru moment urmărirea rivalului său, care a izbutit să ajungă până în Tessalia.

6. Caius Trebatius Testa, prieten din tinerețe cu Cicero, din ordinul ecvestru; îl ajutase să devină tribun militar în armata lui Caesar. Faptul că Caesar nu-i scrisese personal l-a supărat pe fostul consul. Dar și mai ofensat a fost că, la vârsta de 57 de ani, cât avea pe atunci, Caesar îl considera numai bun să se retragă din viață politică.

38 De îndată ce Caesar a plecat spre Iberia¹, Cicero s-a și îmbarcat ca să-l ajungă din urmă pe Pompei². Odată sosit în Grecia, toată lumea se arăta mulțumită să-l vadă, numai Cato îl întâmpină, între patru ochi, cu tot felul de reproșuri; faptul de a fi devenit partizan al lui Pompei, datorită lui, nu-l îndreptățește să părăsească linia politică pe care și-o alesese de la bun început, argumenta Cato. Ar fi fost mult mai de folos pentru patrie și pentru prietenii lui dacă ar fi rămas la Roma, neutru, și ar fi așteptat desfășurarea evenimentelor. În loc de așa ceva, fără nici un motiv personal, fără a fi nevoie, devenise inamicul lui Caesar și izbutise, până la urmă, să se implice într-un grav pericol. Aceste argumente aduse de Cato zguduiră rău de tot încrederea lui Cicero, mai ales când constată că Pompei nici nu se uita la el. Dar, pentru ceea ce era el însuși cu adevărat răspunzător – cu atât mai mult că nu-și ascundea căința pentru pasul ce-l făcuse – era în legătură cu criticele aduse măsurilor militare luate de Pompei. Cicero se arăta fâțîș nemulțumit de orice decizie propusă și încă

într-un mod care-l făcu să devină suspect. Nici nu se abținea să facă gafe și să debiteze ironii la adresa aliaților. Mergea de colo până colo prin lagăr³, încruntat, îmbufnat și stârnea râsul, deși oamenii căutau să se abțină. Dar mai bine este să luăm un exemplu. Atunci când Domitius⁴ încredință un post de comandă unui oarecare, lipsit de capacitatea necesară unui comandant, motivând că are un „caracter blând și înțelegător”, Cicero îi zise: „Atunci de ce nu devii epítropul propriilor tăi copii?”. Theophanes din Lesbos, care în armată era ofițer de geniu⁵, s-a trezit lăudat de unii fiindcă izbutise să-i consoleze pe rhodieni pentru pierderea flotei lor⁶. Cicero exclamă: „Ce noroc e să ai un grec în calitate de comandant de geniu!”. Și așa mai departe. Când Caesar anunța victorii peste tot și, ca să zicem cam așa, impresura prin asediu armata lui Pompei, Lentulus spuse că a aflat ceva⁷: „Prietenii lui Caesar erau nemulțumiți”; la care Cicero: „Prin urmare vor să spună că sunt nemulțumiți de Caesar!”. Un anume Marcus, care de abia sosise din Italia, spuse că acolo mergea vorba că Pompei se află sub stare de asediu. Și Cicero îi replică: „Și tu făcuși călătoria pe mare ca să te convingi personal, cu proprii tăi ochi?”. După înfrângere⁸, Nonnus⁹ se dădu cu părerea că bine ar fi fost să înflorească speranța, deoarece șapte vulturi adăstaseră pe lagărul ocupat de Pompei. Iată comentariul lui Cicero: „Bine faci că ne însuflii curaj, dacă vom fi nevoiți să luptăm alături de aceste ciori”. Iar lui Labienus¹⁰, care se biziua pe anumite oracole că până la sfârșit Pompei ar fi fost acela care trebuia să câștige

bătălia, îi spuse așa: „Desigur. Adevărul este că tocmai cu această stratagemă am pierdut lagărul!”.

1. Și acest capitol este deficitar în informare despre mersul evenimentelor istorice. După ce Caesar a izbutit să pună stăpânire pe Sardinia și pe Sicilia, s-a văzut nevoit să se îndrepte spre Spania (Iberia), unde se iviseră mișcări revoluționare împotriva romanilor. Plecarea lui Caesar a avut loc în aprilie 49 î.Chr. Comanda trupelor care rămăseseră în Italia a fost încredințată lui Marcus Antonius (Caesar, *Războaiele civile*, 1, 37; Plutarh, *Caesar*, 36).

2. Și cu acest prilej Cicero, după cum rezultă din corespondența adresată soției și prietenilor (de exemplu, *Ad Atticum*, 10, 11) tot nu era decis încotro s-o apuce. Pompei lăsase vorbă ca toți cei ce doreau să i se alăture să se întrunească la Thessalonica. La un moment dat, Cicero se gândea să plece spre Malta (*Ad Atticum*, 10, 9, 3, data 3 mai).

3. Prima tabără a partizanilor lui Pompei era instalată lângă Thessalonica. Atitudinea plină de bun simț a lui Cato, față de prezența nedorită a lui Cicero și mai ales față de cele debitate de el, este pe larg descrisă de Plutarh în *Cato Minor*, cap. 62 și urm.

4. Lucius Domitius Ahenobarbus, praetor în 58, consul în 54 î.Chr., era cununatul lui Cato, căsătorit cu sora acestuia, Porcia. De notat că Caesar, căruia la Corfinium, în Italia, Domitius îi ținuse piept cu bravură, avea o mare stimă pentru el (Plutarh, *Caesar*, 34).

5. *Praefectus fabrum*, în viața civilă istoric și prieten al lui Pompei, care îi înlesnise obținerea cetățeniei romane. Cicero, *Pro Archia*, 24.

6. Flota rhodienilor fusese nimicită de furtună în timp ce se îndrepta spre Durrazzo ca să-i vină în ajutor lui Pompei (Caesar, *Bellum civile*, 3, 27, 2).

7. L. Lentulus Cras, praetor în 58, consul în 49 î.Chr. împreună cu C. Claudius Marcellus. Caesar îl menționează în *Bellum Civile*, 3, 4, 1.

8. Înfrângerea de la Pharsalos, în Thessalia, în 48 î.Chr. În urma ei, Pompei, care avusese o comportare mai mult decât ciudată în timpul asediului – Cicero avea dreptate în criticile pe care i le aducea – și-a părăsit oamenii și a plecat spre sud, cu gândul să ajungă în Orient.

9. Personaj necunoscut.

10. Titus Labienus, locotenentul lui Caesar în Gallia. Deseori menționat de Caesar, în *De bello gallico*. Nu se știe din ce motive trecuse de partea lui Pompei.

39 După bătaia de la Pharsalos, la care Cicero nu a participat deoarece era bolnav¹, și după fuga lui Pompei, Cato, care dispunea de un detașament de infanterie la Dyrrachium² și de o flotă considerabilă, ancorată tot acolo, îi propuse lui Cicero comanda supremă, respectând prevederile legii, deoarece un fost consul deținea o demnitate superioară altora. Cicero – ce să vezi – nu numai că refuză comanda, dar și participarea sa, ca simplu ostaș, în cadrul acestor unități. Acest comportament era cât pe-acum să-l coste viața, când Pompei cel Tânăr⁴, însoțit de prietenii lui, începură să strige la el, cu săbiile scoase, numindu-l „trădător”. Ar fi fost fără îndoială ucis dacă n-ar fi sărit Cato în ajutorul lui și nu l-ar fi salvat în ultima clipă, înlesnindu-i fuga din tabără.

Se refugie la Brundisium în așteptarea sosirii lui Caesar, care, între timp, avusese de rezolvat unele probleme în Asia și în Egipt⁴. Când în cele din urmă s-a anunțat debarcarea lui Caesar la Tarent și s-a știut că de aici se îndreaptă spre Brundisium, Cicero îi ieși în întâmpinare, cătuși de puțin descurajat, deși, evident, îi era rușine să-l întâmpine înaintea atâtor persoane. Caesar, fostul său adversar, era doar acum învingător. Dar n-a fost nevoit nici să facă, nici să spună ceva nepotrivit. Caesar, când îl văzu venind spre el cu mult înaintea altora ce-l însoțeau, descălecă, îl salută și parcurse câteva stadii pe jos alături de el, întreținând

conversația. Din acel moment lui Cicero îi arată numai respect și bunăvoință. A mers până acolo încât în eseul său de răspuns la elogiul pe care Cicero îl compusese pentru Cato i-a apreciat elocința și stilul de viață, comparându-le îndeosebi cu cele ale lui Pericle și Theramenes⁵. Lucrarea lui Cicero se intitula *Cato*; cea a lui Caesar, *Anticato*. Se mai povestește că atunci când Quintus Ligarius a fost nevoit să se apere de învinuirea de a fi devenit dușman al lui Caesar, iar Cicero își asumă răspunderea de a-l apăra⁶ Caesar ar fi spus, adresându-se prietenilor săi: „Ce ne împiedică, după atâta amar de vreme, să mai ascultăm încă un discurs al lui Cicero, ținând seama de faptul că Ligarius de mult este socotit drept un rău-voitor și un dușman al meu?”. Dar abia începuse Cicero să cuvânteze, că publicul se și arată profund impresionat. Oratorul vorbea nestingherit și discursul său devenea tot mai patetic datorită figurilor de stil folosite, forței sale de convingere, cât și a eleganței expunerii. Caesar se schimbă între timp de câteva ori la față și lasă în mod clar să se întrevadă că era profund mișcat. La urmă, când Cicero atacă problema bătăliei de la Pharsalos, pe Caesar îl încercă o atare emoție, încât începu să tremure și, din mână, îi căzură câteva documente. Și așa, împotriva intenției sale inițiale, îl achită pe acuzat.

1. Încheierea acestui lung conflict armat, în luna august 48 î.Chr. prin bătălia de la Pharsalos, este pe larg relatată de Cassius Dio, 42, 57 și urm. și 42, 1 și urm. „Așa s-a desfășurat bătălia de la Pharsalos și, din momentul în care s-a isprăvit, Pompei s-a lăsat pradă deznădejdi.” Înainte de Cassius Dio, Lucanus, în Cartea a VII-a a poemului său eroic

Pharsalia, prezentase în versuri publicului cititor drama care avea să-l ducă spre moarte pe Pompei. Amănunte se găsesc în „Biografiile” *Pompeius și Caesar* de Plutarh, precum și la Appian, *Războaiele civile*, 2, 81, 343.

2. Flota comandată de Cato, staționată la Corcyra, pe țărmul de vest al Peninsulei Balcanice, precum și detașamentele de pedestrași amplasate la Dyrrhachium se aflau sub comanda lui Cato în calitate de acestuia de proprietar pentru guvernarea Siciliei.

3. Cf. Plutarh, *Cato minor*, 55, 5.

4. Pompeius cel Tânăr era fiul cel mai mare al lui Pompei. După bătălia de la Munda, a fost capturat de oamenii lui Caesar. În scrisorile sale, de pildă, *Ad Atticum*, 11, 51, Cicero neagă rolul salvator al lui Cato în episodul narat de Plutarh, probabil versiune adevărată. Odată scăpat cu viață, Cicero a plecat la Patras, în Pelopones, unde era așteptat de fratele său, Quintus, și de fiul său, Marcus. De aici cei trei s-au îndreptat spre Brundisium, în așteptarea lui Caesar.

5. Acest eseu, menționat de Plutarh, este o *laudatio funebris* în cinstea lui Cato cel Tânăr care s-a sinucis la Utica, în Africa, înfruntându-l până la sfârșitul vieții pe Caesar, spre deosebire de ce făcuse Cato. Această *laudatio*, scrisă la îndemnul lui Brutus, (*Ad Atticum*, 12, 4, 2) a produs multă vâlvă și este citată ca exemplu retoric de Quintilian, Iuvenal și Macrobius.

6. Quintus Ligarius era un bun prieten al lui Brutus (Cicero, *Brutus*, 11, 2). În luptele pentru Africa, se afla în rândul trupelor dușmane lui Caesar. Cu toate acestea, după bătălia de la Tapsos (46 î.Chr.), Caesar îi îngădui să se întoarcă în Italia, ca și multor alora de altfel. Acuzat de un anume Tubero că l-a trădat pe Caesar, a fost achitat prin dibăcia lui Cicero care a făcut apel la mărînimia lui Caesar.

40 Vremea a trecut și când s-a ajuns la momentul ca guvernarea statului roman să ajungă în mâna unei atotputernice persoane¹, Cicero a renunțat la activitatea sa politică. Timpul și-l dedică tinerilor care doreau să învețe filosofia și, datorită relațiilor stabilite între magistru și studenți, vlăstare ale celor mai ilustre și mai

nobile familii, iată că începu din nou să se bucure de un mare prestigiu în Cetate². Activitatea lui consta îndeosebi în a compune și a traduce dialoguri filosofice și de a transpune în latină orice termen tehnic folosit de dialecticieni sau de filosofi materialişti³. Se pretinde că Cicero ar fi primul care a introdus în limba latină numeroase cuvinte, cum ar fi: *phantasia*, *epoché*, *synkatáthesis*, *katálepsis*⁴, ba încă și *atomon*, *amérés*, *kenón*⁵ și multe altele de acest gen, uneori și metafore. Inventa cuvinte noi pentru a le face cât mai clare și cât mai lesne de înțeles. Abilitatea ce-o avusese de a face versuri și-o păstra ca un divertisment. Se mai povestește că ori de câte ori avea plăcerea să se ocupe de poezie, era în stare să compună până la cinci sute de versuri pe noapte.

În această perioadă își petrecu cea mai mare parte a timpului în villa sa de la Tusculanum. De aici a scris prietenilor săi că este ocupat să compună viața lui Laertius⁶ sau că se distrează așa cum îl inspiră momentul⁷, după cum avea obiceiul. Mărturisea că era dornic să revină în viața politică și că era nesatisfăcut de cursul evenimentelor. Rareori mai venea și pe la Roma pentru a-și manifesta interesul ce-l avea pentru Caesar. A fost cel dintâi care a susținut propunerile pentru onoruri acordate lui Caesar⁸, tot primul care l-a ridicat la ceruri, găsind mereu câte ceva nou de spus pentru a-i lăuda personalitatea și acțiunile. Să dau un exemplu. Când Caesar ținu un discurs referitor la statuile lui Pompei care fuseseră scoase de pe soclu și cărate în altă parte, dar pe care Caesar le pusese la loc, spuse așa: „Cu acest gest generos, Caesar înalță statuile lui

Pompei și, în același timp, își consolidează propriile-i monumente”.

1. În text, *monarchia*, cuvântul grec care a înlocuit cuvântul *tyrannis*, „puterea absolută”. Caesar a preluat puterea absolută după moartea lui Pompei, în calitate de *dictator*, titlu conferit de „Senat și de Poporul roman” (*Senatus populusque romanus*) (Cassius Dio, 42, 19-20).

2. Adică la Roma. Cf. *Ad. fam.*, 521, 2. Este vorba despre ceea ce Plutarh în esul *De liberis educandis* numește „filosofie activă”, al cărei rol primordial este educația politică. Ședințele instructive pe care Cicero le ținea la Tusculum în anul 46 î.Chr. formează conținutul tratatului *Tusculanae Disputationes*.

3. Despre scrierile filosofice ale lui Cicero din această perioadă, după reîntoarcerea sa lipsită de glorie din Grecia, M. Gelzer, *Cicero, op.cit.*, 264 și urm.; 293 și urm. Printre acestea se numără *Orator* (noiembrie 45); *De finibus malorum et bonorum* (iunie 45); *De natura deorum* (45) și *Tusculanae Disputationes* (45 î.Chr.). În afară de aceste compendii de filosofie, traducea texte din marii gânditori greci, îndeosebi din Platon. O însemnare despre valoarea acestor tălmăciri (*metaphraseis*) se găsește la Quintilian. *Inst. orat.*, 10, 5, 2. Se pretinde că Cicero ar fi primul traducător latin din grecește.

4. „Fantasia”; „întreruperea”; „asentimentul”; „priza”.

5. „Atomul”; „indivizibil”; „vidul”. Aportul lui Cicero la lexicografia epocii sale este deosebit. Vezi studiul lui I.L. Moles, *The Text and Interpretation of Plutarch „Vita Ciceronis”*, 45, 1 în „Hermes” 120, 1992, 240 și urm.

6. *Viața lui Laertius* este o *Consolatio*. Cicero pierduse de curând pe Tullia, fiica lui iubită, și se compară cu Laertius, tatăl lui Ulise, așa cum îl înfățișează Poetul pe erou în Cântul al 24-lea din *Odiseia*, 126 și urm. în momentul întoarcerii fiului la Ithaca: Într-o stare jalnică.

7. „Se distrează” în sensul că scrie ce-i trece prin minte. Dar într-o scrisoare către Atticus mărturisește că după moartea Tulliei nici această preocupare nu mai merge (12, 40, 3).

8. Onoruri premergătoare acaparării tuturor funcțiilor de conducere ale statului roman de către Caesar, etapă foarte bine comentată de Cassius Dio în *Istoria romană*, 43, 1 (acapararea dictaturii) și 11.

9. Statuile și monumentele ridicate în cinstea lui Pompei fuseseră înălțurate în anul 48 î.Chr., o dată cu cele ale lui Sulla, după bătălia de la Pharsalos, ca urmare a unui decret al Comițiilor plebeie (Cassius Dio, 42, 18, 2). Repunerea lor la loc este consemnată și de Dio în *op.cit.*, 43, 49, 1.

41 Pe cât se pare, intenționa să scrie o operă destinată să cuprindă întreaga istorie a patriei în care, pe alocuri, avea intenția să intercaleze și fapte de istorie greacă, precum și o prezentare a tuturor legendelor și miturilor pe care le culesese. Dar s-a văzut împiedicat de multe împrejurări neplăcute, atât publice, cât și private, nedorite, precum și de necazuri proprii despre care, în cea mai mare parte, se zice că și le-a făcut cu mâna lui¹. Mai înainte de toate a divorțat de soția sa, Terenția, sub pretext că nu avusese grijă de el în timpul războiului. Între altele, o acuza că el plecase din țară fără ca ea să-i dea lucrurile necesare pentru călătorie². La întoarcerea în Italia nu-i oferise nici cel mai mic sprijin³. Terenția – pretindea el – nici măcar nu se deranjase să meargă să-l regăsească la Brundisium, unde a stat destul de mult timp. În schimb, aici a venit fiica lor <Tullia>, fără ca mama ei să-i dea un însoțitor, deoarece era încă tânără, nici mijloacele necesare pentru o asemenea călătorie⁴. <În afară de toate acestea>, din cauza multelor și grelelor datorii ce ea le contractase, adusese casa lui Cicero la un grad de spoliere că părea goală de tot⁵. Acestea, după cât se spune, au fost principalele motivații ale procesului <de divorț>.

Cu toate acestea, el însuși îi oferi Terenției, care dezmințea cu vigoare aceste acuzații, un argument de

neclintit în apărarea ei: la puțin timp după divorț Cicero se recăsătorii cu o tinerică⁶. Terenția susținea că el se îndrăgostise de fată, dar Tiro, libertul lui Cicero⁷, a lăsat scris că el a făcut acest pas din nevoie de bani, silit să-și plătească datoriile. Adevărul este că fata era foarte bogată și Cicero, în calitate de tutore, avea pe atunci acces la administrarea averii ei. Fiind dator cu multe zeci de mii de drahme, fusese convins de rude și de prieteni să se căsătorească cu ea, în pofida vârstei sale <înaintate>. Era singura posibilitate să scape de creditori cu ajutorul banilor ei. <Marcus> Antonius, menționând această căsătorie în discursurile pe care le-a scris ca răspuns la *Filipice*⁸ îi reproșează că a vrut să alunge din casă femeia alături de care ajunsese la bătrânețe, luând în derădere, cu mult spirit, și nărvurile sedentare ale lui Cicero, caracteristice unui „bun de nimic”, incapabil să poarte arme. La scurtă vreme după căsătorie îi muri fiica, în urma unei nașteri, în casa lui Lentulus⁹. Ea se măritase cu Lentulus după decesul primului ei bărbat, Piso¹⁰. Prietenii sosiră din toate părțile să-l consoleze pe Cicero, dar durerea în urma nenorocirii întâmplată îl copleșea. Merse până acolo că se gândea să divorțeze și de soția pe care o luase în căsătorie, deoarece avea impresia că era mulțumită de moartea Tulliei¹¹.

1. Aceleași informații la Cassius Dio, 39, 10. Vezi Karl Büchner, RE, *Tullius*, nr. 28, col. 1208, privitor la intențiile de scriitor ale lui Cicero. După părerea lui Büchner, Cicero începuse să redacteze *Istoria romană*, dar certitudine în acest sens nu există.

2. Divorțul s-a petrecut spre sfârșitul anului 46. Comentarii la M. Gelzer, Cicero, *op.cit.*, p. 287. Adevărata cauză a acestei despărțiri, la bătrânețe, nu este cunoscută.

3. Ceea ce era adevărat.

4. La această dată Tullia avea 37 de ani. Se născuse în 70 î.Chr.

5. Așa cum demonstrează J. Carcopino, în cartea sa „Les secrets de la correspondance de Cicéron”, *ed.cit.*, vol. I, p. 23, divorțul, întrucâtva, a fost și rezultatul zgârceniei exagerate a Terenției, care gira fondurile comune ale casei.

6. Tânăra pe care Cicero a luat-o în căsătorie, Publilia, în luna decembrie 46 î.Chr., făcându-se de răs, așa cum arăta Cassius Dio, *op.cit.*, 46, 18, 3, era orfană de tată. Cicero era tutorele ei (*Ad Atticum*, 12, 18, b). Că nu era vorba de nici un sentiment de iubire reiese din mărturisirea către Atticus, 12, 11, 1, în care Cicero îi face prietenului său confidența că intenționează s-o ia în căsătorie pe Pompeia, văduva lui Faustus Sulla, adică pe „o altă femeie”.

7. De adăugat: „neobositul său secretar”, care îi scria lucrările și epistolele după dictare.

8. Discursurile ținute de orgoliosul Cicero împotriva lui Marcus Antonius, după asasinarea lui Caesar, comparate de autor cu discursurile lui Demostene împotriva lui Filip, regele Macedoniei. Desfășurarea conflictului între cei doi, Cicero și Antonius, este pe larg redată de Cassius Dio în cărțile 45 și 46 ale „Istoriei” sale. Cicero îl acuza pe Antonius că uneltește să ia puterea absolută pe care o avusese Caesar.

9. Tullia a murit în februarie 45 î.Chr. Băiețelul pe care îl născuse cu o lună înainte se afla în grija Terenției, mama ei. Cicero, *Ad fam.* 6, 18, 5. Numele lui Lentulus ca soț al Tulliei este una din numeroasele greșeli din neglijență ale lui Plutarh. Cel de-al treilea soț al ei, tatăl copilului nou-născut, era Publius Cornelius Dolabella, cu care Tullia mai avea un fiu.

10. Primul soț al Tulliei fusese Caius Calpurnius Piso Frugi (vezi mai sus cap. 31, 2). Cvestor în 58, Piso a murit în 57 î.Chr. Înainte de a se căsători cu Dolabella, Tullia mai fusese o dată măritată, pentru un scurt timp. Dolabella era al treilea soț, de care însă era divorțată din toamna anului 46 î.Chr., înainte de a se naște cel de-al doilea fiu al lor.

11. În această perioadă extrem de grea, Cicero petrecu mult timp în casa lui Atticus, la Roma. Printre mesaje de condoleanțe primite cu prilejul doliului ce-l purta se aflau cele ale lui Caesar și ale lui Brutus. A scris o *Consolatio*, așa cum se obișnuia, menționată în *Tusculane*, 1, 67 și 83.

42 Acestea au fost marile necazuri domestice ale lui Cicero. Cât privește uneltirile care tocmai se făceau împotriva lui Caesar, Cicero nu a luat parte, deși avea legături foarte strânse cu Brutus¹. El dezaprobase mersul evenimentelor și se părea că este un nostalgic după starea de lucruri de altădată². Adevărul este că membrii conjurației se temeau de natura sa labilă, de om puțin curajos, dar și de vârsta sa <înaintată>, la care până și cele mai curajoase spirite își pierd vigoarea. După ce Brutus și Cassius l-au ucis pe Caesar³ și prietenii acestuia s-au unit pentru a-i lichida pe conjurați⁴, atunci când se ivi din nou pericolul ca statul să se îndrepte spre un război civil, Antonius, care era consul, convocă Senatul. La începutul ședinței s-au pronunțat discursuri scurte, care invitau la concordie⁵. Dimpotrivă, Cicero a ținut un discurs lung, adaptat circumstanțelor, în care îndemna Senatul să procedeze ca atenienii, adică să voteze o amnistie pentru conjurații care luaseră parte la complotul împotriva lui Caesar și să încredințeze <spre guvernare> provinciilor lui Brutus, lui Cassius și susținătorilor ce-i aveau⁶. Dar, din toate acestea, nu s-a ales nimic. Poporul, zguduit de durere, când a văzut cadavrul lui Caesar transportat prin For, și pe Antonius fluturând haina însângărată a lui Caesar, peste tot străpunsă de lovituri de pumnal, înnebunit de mânie, începu să-i ia la goană prin For pe ucigași⁷. Mai târziu, cu torțele aprinse, oamenii alergau spre locuințele acestora, pentru a le da foc⁸. Dar cei care prevăzuseră totul scăpară de pericol; alții, în număr mare, consideră printre fruntași, părăsiră Orașul.

1. Conjurația împotriva lui Caesar din luna martie 44 î.Chr. este foarte sumar evocată de Plutarh. Adevărul este că Cicero nu a fost informat despre cele ce se puneau la cale (Cassius Dio, 44, 20, 4 și 46, 22, 2). Acest moment tragic este comentat de G. Boissier în cartea sa de referință, *Cicéron et ses amis*, ed. 11, Paris, 1899.

2. Vezi M. Gelzer, *Cicero, op.cit.*, 325 și urm., despre starea de spirit a lui Cicero în aceste momente tragice. Șefii conjurației împotriva lui Caesar erau Marcus Iunius Brutus, fiul unei surori a lui Cato, bănuț că era fiul lui Caesar, și colegul său de magistratură, Caius Cassius Longinus, praetor în 44 î.Chr.

3. Cf. Plutarh, *Caesar*, 82; Appian, *Războaiele civile*, 2 117, 490-494; de asemenea, Cassius Dio, 44, 19, 20. Se pare că Cicero a fost de față la asasinarea lui Caesar, dacă se ține seamă de mărturia lui în *Ad Atticum*, 4, 4,

4. Despre activitatea intensă a caesarienilor pentru a-i prinde și a-i lichida pe conjurați, vezi Plutarh, *Antonius*, 13-14; *Brutus*, 18 și *Caesar*, 67. Cf. Cassius Dio, 44, 19-22.

5. Cf. Cassius Dio, *op.cit.*, 44, 34, 4-6. Printre cei care au luat cuvântul, ne informează Dio, s-a aflat și Cicero.

6. Cuvântarea lui Cicero, nu se știe cât de fidel, este raportată de Cassius Dio, 44, 23-33. Cf. Velleius Paterculus, 2, 58, 2. Nu se știe exact când s-a făcut atribuția provinciilor consulare de către Senat. În calitatea lor de foști consuli, Marcus Brutus căpătă guvernarea Cretei, iar Cassius, guvernarea Libyei.

7. Cf. Plutarh, *Caesar*, 68; *Brutus*, 1-3 și Suetonius, *Caesar*, 84. Majoritatea complotiștilor se refugiaseră pe Capitoliu. Plutarh nu scrie nimic despre importantul discurs al lui Marcus Antonius, pentru a incita mulțimea, o cuvântare spontană, strălucitoare, dar care nu se potrivea cu hotărârile de amnistie luate mai înainte (Cassius Dio, *loc.cit.*, 36-49). De pe înălțimea Capitoliului, conjurații începură tratativele (Cicero, *Filipica I*, 8-9).

8. Acțiunea n-a avut urmări. A fost incendiată o singură casă, aceea a senatorului Lucius Bellienus (Plutarh, *Antonius*, 14, 8 și *Caesar*, 68).

43 Antonius preluă imediat puterea și toată lumea era înfricoșată să nu aspire la monarhie. Mai mult

decât pentru oricare altul, situația era de temut pentru Cicero¹. Antonius își dădea seama că influența politică a lui Cicero era în creștere și că oratorul devenise partizanul lui Brutus și al oamenilor acestuia. Așa că suporta greu prezența acestuia la Roma². Încă de mult timp existau motive de suspiciune reciprocă între acești doi oameni. Îngrijorat de actuala stare de lucruri, de la bun început Cicero se decise să plece în Siria, cu Dolabella, în calitate de legat³. Ceva mai târziu însă, viitori consuli alesi să-i urmeze lui Antonius, și anume Hirtius și Pansa, oameni de treabă și admiratori ai lui Cicero, îl rugară să nu-i părăsească, pentru ca, împreună, să poată ține piept lui Antonius. Desigur, condiția era să rămână la Roma⁴.

Fără să se lasă pradă disperării, nici unei încrederi oarbe, Cicero îl lăsă pe Dolabella să plece <în Siria> și stabili împreună cu Hirtius și cu Pansa ca el să-și petreacă vara la Atena și să se întoarcă în patrie numai atunci când cei doi vor fi preluat consulatul⁵. Așa că plecă singur. A fost nevoit să aștepte îmbarcarea și, după cum se întâmplă de obicei, de la Roma veneau numai vești bune. Cu Antonius se petrecuse o schimbare incredibilă. Tot ce făcea, tot ce administra, era numai cu acordul Senatului. Dar era necesară prezența lui, a lui Cicero, pentru ca situația să capete un fundament mai bun⁶. Și atunci Cicero, dojenindu-se singur că era exagerat de prudent, se întoarse la Roma⁷.

Inițial, așteptările sale n-au fost înșelate. În întâmpinarea lui, când intră în Oraș, ieși o nesfârșită mulțime de oameni, ca să-l primească sărbătorește, dornică de a-l vedea. Oamenii își pierduseră aproape o

zi întreagă așteptând ca să-l salute la intrarea sa în Oraș, precum și de-a lungul străzii care ducea la casa lui.

În ziua imediat următoare⁸, Antonius convocă Senatul și îl invită și pe Cicero să participe. El totuși nu se duse. A rămas acasă, pretextând că nu se simte bine după neplăcerile călătoriei. În realitate, pe cât se pare, îi era frică de un atentat împotriva propriei sale persoane. Refuzul venea după ce, în treacăt, auzise lumea vorbind despre așa ceva la adresa lui⁹. Antonius nu înghiți o atare ofensă și se pregătea să trimită soldați la casa lui Cicero cu ordinul să-l ridice și să-l aducă pe sus sau să dea foc casei¹⁰. În apărarea lui Cicero interveniră mulți senatori, rugându-l să-l ierte. Până la urmă, numai după ce obținut anumite garanții, Antonius cedă. În continuare, <cei doi rivali> când unul, când altul, se prefăceau că nu se cunosc când se întâlneau întâmplător, mereu atenți să se ferească de asemenea prilejuri.

Această stare de lucruri a durat până când din Apollonia s-a întors tânărul Caesar¹¹, luând în stăpânire moștenirea bătrânului Caesar, pe care, între timp, Antonius pusese mâna. Conflictul era pentru suma de două sute și cincizeci de mii de drahme.

1. Cf. Cassius Dio, *op.cit.*, 44, 53, capitol în care sunt descrise pe larg faptele reprobabile ale lui Antonius după preluarea puterii.

2. Avertizat, Cicero a părăsit Roma încă din primele zile ale lunii aprilie (*Ad Atticum*, 121; 14, 3, 1 și 3, 9). Cu toate acestea, în toamna aceluiași an, 44 î.Chr., raporturile între cei doi, Antonius și Cicero, s-au ameliorat formal (*Ad Atticum*, 14, 12).

3. Publius Cornelius Dolabella, partizan al lui Brutus, nimeni altul decât fostul ginere al lui Cicero, preluase locul vacant de consul, după moartea lui Caesar. Încă pe când era în viață, Caesar îl numise *consul suffectus*, „locuitor de consul”, adică magistrat care ține loc de consul.

4. Aulus Hirtius și C. Vibius Pansa, consuli în 43 î.Chr., au preluat înalta magistratură când Antonius se afla în Italia meridională, la Brundisium, cu scopul de a câștiga de partea sa legiunile staționate acolo. Cicero, *Filipica*, 2, 106.

5. La Atena se afla la studii fiul său, Marcus. Cicero a plecat spre Grecia în iulie 43 î.Chr., dar s-a întors din drum.

6. În sensul unei reconcilieri.

7. Vezi scrisoarea adresată lui Atticus, 16, 7, 1.

8. Și anume 1 sept. 44 î.Chr., când a avut loc refuzul lui Cicero de a veni la această reuniune a Senatului în care Antonius intenționa să țină un discurs relativ la înființarea unor manifestări sacre în memoria lui Caesar. De aici înainte Plutarh pare a ignora în mod deliberat ceea ce s-a întâmplat după 1 septembrie 44 î.Chr. Este vorba despre discursurile fulminante ținute de Cicero, începând de a doua zi, împotriva lui Antonius, pe care el însuși le-a denumit *Filipicele*. *Filipica I* a fost ținută, în absența lui Antonius, chiar pe data de 2 septembrie. Ideea directoare a discursurilor era axată pe strădania de a convinge Senatul ca Antonius să fie proclamat de îndată *hostis patriae*, „dușmanul patriei”. În cartea a 45-a a „Istoriei” sale, Cassius Dio a compus o largă parafrază a *Filipicelor* ciceroniene, care ocupă nu mai puțin de 29 de capitole. Cf. Appian, *Războaiele civile*, III, 52-53.

9. Mărturie proprie în *Ad familiares*, 10, 1, 1.

10. Cicero, *Filipica I*, 12 și 5, 19. Se înțelege, *Filipica* redactată, nu cea rostită la 2 septembrie.

11. Octavius, nepotul lui Caesar, la această dată, septembrie 44 î.Chr., era deja dușman declarat al lui Antonius. În vederea viitoarei înfruntări se dusesse doar Antonius ca să trateze condițiile de recrutare a legiunilor aflate la Brundisium.

44 Urmarea a fost că Philippus, care se căsătorise cu mama tânărului Caesar¹ și Marcellus², soțul surorii sale, s-au prezentat la Cicero împreună cu tânărul. S-a

căzut de acord că datorită elocinței sale, precum și acțiunilor politice ce le desfășura, Cicero câștigase pentru băiat o mare pondere atât în Senat, cât și în Adunarea Comițiilor. În schimb, tânărul Caesar se angaja să-i garanteze protecție lui Cicero prin banii pe care îi avea și prin forța armelor. Adevărul este că avea la dispoziție o mulțime de soldați care prestaseră serviciul militar sub comanda lui Caesar³. Dar, pe cât se pare, un alt îndemn, mult mai profund, l-a făcut pe Cicero să accepte așa de repede prietenia tânărului Caesar⁴. Pe vremea când încă trăiau Pompei și Caesar, el avusese un vis⁵. Cineva îi convocase pe fiii senatorilor la Capitoliu deoarece Iupiter avea sarcina de a-l alege pe unul dintre ei, destinat să ajungă stăpânul Romei. Cetățenii, veniți în mare grabă, se strâneau în jurul templului și băieții, în togile lor tivite cu purpură, așteptau la rând, păstrând tăcere. Dintr-odată, porțile templului s-au deschis și tinerii, unul câte unul, se ridicară în picioare și defilău pe rând, în cerc, în fața lui Jupiter. Zeul, după ce observă atent pe fiecare, îi trimise pe toți la plimbare, deziluzionat, fără să aleagă pe nici unul. Totuși, când tânărul Caesar se apropie de el, Zeul îi întinse mâna și grăi: „Da, romani, va veni și pentru voi sfârșitul războaielor civile în ziua în care acest tânăr va prelua puterea”.

Pe cât se spune, acesta a fost chipul aceluia băiat din visul lui Cicero, rămas în memoria sa, imagine clară, deși nu-l văzuse niciodată. A doua zi, ducându-se la Câmpul lui Marte, văzu tineri care, după exercițiile fizice, se întorceau acasă. Mai remarcă, pentru prima oară, pe băiatul din vis. Profund tulburat, întrebă cine

puteau fi părinții lui. Tatăl era Octavius, un om nu tocmai de prim rang; mama însă, Attia, era fiica surorii lui Caesar. Iată de ce, Caesar, neavând urmași, îi lăsase băiatului prin testament patrimoniul și numele de familie. De atunci Cicero se arătă interesat să-l întâlnească, iar tânărul primi bucurii manifestările sale de simpatie. Ce să mai vorbim? Din întâmplare se și născuse în anul în care Cicero era consul.

1. Lucius Marcius Philippus, praetor în 62 și consul în 56 î.Chr., era al doilea soț al Attiei, fiica Iuliei, sora lui Caesar.

2. Caius Claudius Marcellus, praetor în 53 și consul în 50 î.Chr., se căsătorise cu Octavia, sora lui Octavius. Soarta a vrut ca, după moartea lui Marcellus, Octavia, frumoasă și inteligentă, puțin mai în vârstă decât fratele ei, să se căsătorească cu Antonius (Plutarh, *Antonius*, 31, 3-5); cu Antonius a avut două fiice și un fiu, adoptat de Octavius, care de altfel a avut grijă și de nepoatele sale după moartea lui Antonius.

3. Pasaj identic în Plutarh, *Antonius*, 16, 6. Dacă Antonius lipsise din Roma pentru a duce tratative cu soldații aflați în lagărul de la Brundisium, Octavius, la rândul lui, în același scop, se afla în Campania, pentru a atrage de partea sa pe soldații care luptaseră sub comanda lui Caesar (Cassius Dio, *op.cit.*, 45, 12, 2; Velleius Paterculus, 2, 6s, 1-2).

4. Cătuși de puțin adevărat. Cicero, pe de altă parte, nu a fost de acord cu multe din ideile și ambițiile lui Octavius, printre altele, aceea de a-l zeifica pe Caesar.

5. Alte surse, printre care și Suetonius, *Augustus*, 94, 12, atribuie visul unor alte personaje, nu lui Cicero. Variantele visului sunt de asemenea numeroase.

45 Prin urmare, cam acestea au fost explicațiile care s-au dat despre prietenia lui Cicero față de Caesar. Realitatea era că, mai presus de orice, ura neîmpăcată

față de Antonius și o natură avidă de glorie l-au împins pe Cicero să treacă de partea lui Caesar, deoarece reținuse faptul că puterea tânărului ar fi putut fi prielnică politicii ce-o ducea el. Pe de altă parte, tânărul Caesar îi făcea atâta curte că ajunsese până acolo să-l numească *pater*. Brutus s-a supărat cumplit și, în scrisorile pe care i le adresa lui Atticus, îl ataca pe Cicero, pretinzând că se ascunde în spatele lui Caesar, de frica lui Antonius. Așadar – argumenta el – era evident că nu acționa în favoarea patriei, a libertății, ci pentru a-și găsi un „stăpân”¹, dispus să-l susțină în confruntările ce le avea. Independent de toate acestea, Brutus îl alege pe fiul lui Cicero <Marcus>, care studia filosofia la Atena, pentru un post de comandă în armata sa². Îi dădu multe sarcini pe care <Marcus> le îndeplini cu succes. Acesta a fost momentul când influența lui Cicero a atins culmea. Și, cum izbutea să obțină cam tot ce-și punea în gând, ajunse să-l depășească pe Antonius, sprijinit <în Senat> de propria sa facțiune și să-l determine să părăsească Roma. După care îi trimise pe cei doi consuli, Hirtius și Pansa, să-l combată și convinse Senatul să-i acorde lui Caesar lictori și însemnele de praetor³. Motivarea ce-o găsisese era că tânărul luptă pentru salvarea patriei. După înfrângerea lui Antonius și moartea celor doi consuli în bătălia ce s-a dat, forțele armate trecură toate de partea lui Caesar⁴. Senatul era însă îngrijorat, deoarece Octavius era prea tânăr și toate îi mergeau prea bine. Așadar, în timp ce i se făgăduiau onoruri și recompense⁵, Senatul încerca să-i limiteze puterea, luându-i comanda armatei, sub pretext că Antonius fugise și, prin urmare, nu

mai erau necesare măsurile de apărare. Caesar intră în panică și trimise o delegație la Cicero, să-l roage și să-l înduplece să obțină consulatul pentru ei doi. <Cicero a fost convins> că, o dată cu funcția de consul ar fi mânăuit lucrurile așa cum ar fi crezut el de cuviință, iar tânărul, pe câte pretindea el, preocupat să obțină faimă și popularitate, s-ar fi mulțumit să-l secondeze. <Octavius> Caesar însuși, mai târziu, admise că, în situația dificilă prin care trecea pe atunci, contase pe sprijinul lui Cicero⁷. Era speriat de pierderea legiunilor ce le avusese <Caesar> și de riscul de a rămâne singur. Așa că îl împinse pe Cicero să solicite candidatura lor la consulat și îi făgădui colaborare și susținere.

1. În gr., *despotes*. Cf. Plutarh, *Brutus*, 22, 4.

2. Vezi anterior cap. 24, 8. La sfârșitul lunii martie, 43 î.Chr. Marcus obține comanda unui escadron de cavalerie, dovedind astfel că putea fi și serios când voia. Succesele sale militare continuă până la înfruntarea finală cu Antonius (Plutarh, *Brutus*, 26, 3).

3. Despre evenimentele la care Plutarh face doar aluzie vezi Cassius Dio, 46, 18-47. Antonius, în cele din urmă, a fost declarat de Senat *adversarius publicus*, nu *hostis* (Plutarh, *Antonius*, 17, 1). În această perioadă *Filipicele* se succedau una după alta. La 1 ianuarie 43 î.Chr., în *Filipica* a 2-a Cicero propune recunoașterea unui statut de *tumulus*, nu a unui *Bellum*, iar pentru Octavius, la 2 ianuarie, propune să i se acorde *imperium*, deci comanda supremă a armatei, precum și dreptul de a candida la consulat, tânărul neavând încă vârsta legală.

4. În aprilie 43 î.Chr., consuli trimiși împotriva lui Antonius, dădură primele bătălii (Cassius Dio, 46, 37, 7). Antonius a fost învins lângă Modena, dar cu prețul vieții celor doi consuli, Hirtius și Pansa (Plutarh, *Antonius*, 17, 2; Appian, *Războaiele civile*, 3, 65). Când vestea victoriei finale a sosit la Roma, Cicero a fost purtat în triumf, vezi M. Gelzer, *Cicero, op.cit.*, p. 191 și urm.

5. Tânărul Octavius, care era suferind, nu participase activ la campania împotriva lui Antonius. Așadar nu obținu de la Senat decât o *ovatio* (Cicero, *Ad Brutum*, 1, 15, 9). Pe deasupra, a fost exclus din comisia pentru împrumutarea veteranilor.

6. Cf. Cassius Dio, *op.cit.*, 46, 42, 2. Candidatura la consulat i-a fost până la urmă acordată lui Octavianus, dar cu oarecare greutate, în luna martie 43 î.Chr.*

7. Mărturia se găsește în „Autobiografia” lui Augustus, II, 56⁴. Octavius a fost ales consul pentru anul 42 î.Chr., dar nu împreună cu Cicero, ci cu Quintus Pedius la 19 august 43, după acțiuni de intimidare a Senatului.

46 Cu această ocazie, mai mult decât oricând, Cicero a rămas descoperit și tras pe sfoară¹ de către tânărul său partener; deși el își dăduse toată silința să obțină consulatul pentru Caesar și izbuti să-i atragă și simpatia Senatului². Pentru această comportare a fost dojenit de prietenii săi iar, ceva mai târziu, își dădu singură seama că s-a ruinat cu propriile lui mâini și că, involuntar, a contribuit să smulgă poporului libertatea. Odată devenit stăpân pe situație, dobândind și consulatul³, tânărul îi oferi lui Cicero ceea ce merita: s-a aliat cu Antonius și cu Lepidus. După ce-și uniră trupele, cei trei își împărțiră puterea, de parcă era vorba de proprietatea lor personală. În plus, făcură o listă asupra acelor care trebuiau executați: mai bine de două sute⁴. Cele mai serioase controverse între cei trei se iviră cu ocazia proscrierii lui Cicero. Antonius era

* Numele de Octavianus, un cognomen i se dăduse lui Octavius după adopțiunea lui din ginta Octavia în ginta Iulia. Tacit., *Annales*, 13, 6.

** Această autobiografie, care poartă denumirea de *Res gestae Divi Augusti*, a fost descoperită pe o copie săpată în marmură, în Asia Mică, la Ankyra (Ankara). O biografie propriu-zisă a lui Augustus se datorează lui Suetonius.

neînduplecat și cerea ca Cicero să fie primul executat. Lepidus îl susținea pe Antonius, dar Caesar se opunea amândorura. Înfruntările avură lor în secret, cei trei fiind absolut singuri, lângă orașul Bononia, timp de trei zile. Locul unde se țineau convorbirile <era departe> de lagărele militare, înconjurat de un curs de apă. Pe cât se spune, în primele două zile Caesar luptă cu înverșunare să-l salveze pe Cicero, dar în a treia zi cedă și îl lăasă în voia soartei⁵. Termenii convenției de schimb erau următorii: Caesar trebuia să-l sacrifice pe Cicero; Lepidus, pe fratele său, Paulus, iar Antonius, pe Lucius Cesar, care era unchiul său, din partea mamei⁶. Odată ajunși până aici, terminară prin a renunța la sentimentele umane, stăpâniți cum erau de ură și de furie. Mai bine zis, au dovedit că nici un animal nu este mai feroce decât omul atunci când la sentimentele de mânie se adaugă libertatea de a acționa.

1. Comentariul la această nedorită situație la M. Gelzer, *op.cit.*, 400 și urm., unde sunt analizate variantele provenite din surse diferite.

2. Informația se află la Appian, *Războaiele civile*, 3, 82. Din epistolele contemporane evenimentelor (de pildă, *Ad familiare*, 10, 26, 3; *Ad Brutum*, 1, 17) rezultă că Cicero se străduia să adune și Comițiile electorale, care în mod obișnuit nu se întruneau decât după luna august. Alte izvoare infirmă această tentativă.

3. La 19 august 45 î.Chr. Octavius a fost ales consul, dar nu împreună cu Cicero, ci cu un anume Quintus Pedius (M. Gelzer, *op.cit.*, p. 398). Odată ales consul pentru anul 42, Octavius avu grijă să fie votată o *lex curiata* în care i se recunoștea oficial adopțiunea sa de către Caesar. Cassius Dio, *op.cit.*, 46, 37, -5.

4. Primul acord dintre Octavius, Caesar și Antonius a avut loc în luna iulie 45 î.Chr. (Cassius Dio, *op.cit.*, 45, 8, 2 și Appian, *Războaiele civile*, 115). Marcus Aemilius Lepidus, în anul 44 î.Chr. fusese proconsul în

Spania și în Gallia Narbonensis. La invitația lui Octavius cei doi, Antonius și Lepidus, reveniră în Italia împreună cu legiunile ce le aveau.

5. După modelul inaugurat de Sulla. Este evident că Plutarh nu respectă cronologia. Anterior acestui acord, Senatul votase o lege *De interfectorebus Caesaris*, menționată de Appian în *Războaiele civile*, 4, 38, 59 care prevedea doar exilarea din Italia și confiscarea averilor acelor care făcuseră parte din conjurația împotriva lui Caesar. Despre această măsură Plutarh nu pomenește nimic. Acum, triumviratul hotăra, pentru un număr delimitat de persoane, pedeapsa cu moartea. După informațiile lui Plutarh (vezi și *Antonius*, 20, 2) între 200 și 300 de persoane.

6. Vezi Cassius Dio, *op.cit.*, 47, 6, 3 și 8, 5, 1. Lucius Aemilius Paulus, fratele lui Lepidus și, împreună cu el, Lucius Iulius Caesar, cvestor în 77 și consul în 64 î.Chr., erau principalele victime ale noului triumvirat, alături de Cicero. Iulius Caesar era unchiul lui Antonius, a cărui mamă era o Iulia. După o informație din Cassius Dio, acceptată de Plutarh, nu aici, ci în „Biografia” lui Marcus Antonius 20, 2, datorită acestei Iulia, cei doi au fost amnistiați și au rămas în viață.

47 În timp ce se petreceau toate acestea, Cicero se găsea la vila lui din Tusculum, împreună cu fratele său¹. Informați despre proscriere, deciseră pe dată să plece la Astura, o localitate pe țărmul mării, unde Cicero avea o proprietate și, de aici, să se imbarce și să se ducă la Brutus, în Macedonia, unde, potrivit zvonurilor, acesta strânsese multă oaste². Au fost purtați în două lectice, răzbiți de amărăciune. În timpul călătoriei făceau unele opriri cu lecticele, așezate una lângă alta, și începeau să se jeluiască unul către altul. Cel mai abătut era Quintus, copleșit de ideea fixă a nenorocirii care se abătuse asupra lor. Părăsise casa fără să-și fi luat nimic cu el. La rândul său, Cicero avea cu el doar foarte puține lucruri. „Ar fi mai bine – îi zise el lui Cicero – ca să-și înțească fuga și ca el să se întoarcă

acasă și apoi să-l ajungă din urmă cu tot ce-ar fi putut să ia din casă”. Au hotărât să facă așa. S-au îmbrățișat, au mai plâns o vreme, lamentându-se cu voce tare, apoi se despărțiră. După câteva zile, Quintus a fost denunțat de sclavi ucigașilor care-l căutau și ucis împreună cu fiul lui³.

Cicero se reîntoarse la Astura unde, găsind o corabie care-l aștepta, se imbarcă și ajunse până la Circaeum, navigând cu pânzele umflate de vânt de-a lungul țărmului. De aici, marinarii ambarcațiunii erau pregătiți să iasă imediat în larg, dar Cicero, fie de frică să plece pe mare, fie, poate, fiindcă nu pierduse cu totul încrederea în Caesar⁴, debarcă și parcurse pe jos cam o sută de stadii, ca și cum ar fi avut de gând să se întoarcă la Roma. Ceva mai târziu, încă nedecis, își schimbă din nou planurile și se întoarse din nou la Astura. Aici își petrecu noaptea chinuit de groaznice întrebări fără răspuns. Îi veni în gând, la un moment dat, să meargă pe ascuns la casa lui Caesar și să se sinucidă cu jungherul pe vatra sacră a casei, ca în acest fel să atragă demonul răzbunării⁵. Dar frica de suferință îl făcu să înlăture și această soluție. Frământat de tot felul de posibilități confuze ce se băteau cap în cap, se dădu pe mâna sclavilor care-l transportară la Caieta unde avea el o moșie și un plăcut refugiu împotriva căldurii de vară, când pe aici suflau vânturile etesiene⁶, aducând cu ele cea mai binecuvântată răcoare. În acel loc se înalță un templu al lui Apollon, ridicat pe o înălțime, cu vedere spre mare. De aici iată că se ridică un stol de corbi făcând mare gălăgie și zburând direct spre nava lui Cicero, care se îndrepta spre țărm, în

bătaia vâslelor. Păsările, așezându-se pe cele două laturi ale catargului, unele începură să croncăne sinistru, iar altele să ciupească capetele funiilor. Acest fapt păru tuturor o prevestire funestă⁷. Oricum, Cicero debarcă, intră în casă și se culcă cu intenția să se odihnească. Dar, ce să vezi? Aproape toți corbii se agățară de cadrul ferestrei și începură să croncăne din nou, puternic, în timp ce una din păsări zbură spre patul unde Cicero zăcea cu fața acoperită. Pasărea, cu ciocul, se străduia încet, încet, să-i smulgă pânza de pe față. Sclavii, care erau de față și priveau scena, începură să-și facă vină că stau ca niște spectatori nesimțiți, care asistă la moartea stăpânului lor. Până și multe animale, își ziceau ei în sinea lor, ar fi sărit în ajutorul lui în nemeritata nenorocire prin care trecea. Cum să rămână cu mâinile încrucișate. Așa încât, puțin rugându-l, puțin forțându-l, îl duseră în lectică la țărml mării⁸.

1. Se pare că Cicero părăsise Roma fiindcă fusese pe ascuns înștiințat de Octavius că figura pe lista proscrișilor întocmită de triumviri (M. Gelzer, *Cicero*, p. 406). Versiunea se bazează pe un fragment al unei scrisori adresată de Cicero lui Octavius înainte de a muri.

2. Despre o asemenea intenție scrie numai Plutarh. Nu se știe de unde a preluat informația.

3. De subînțeles: casa de la Roma. Plutarh este singurul raportor despre aceste evenimente și despre starea sufletească a celor doi frați, care-i împiedică să ia măsuri potrivite cu primejdia în care se aflau. Cf. Appian, *Războaiele civile*, 4, 20, 83 și Cassius Dio, *op.cit.*, 47, 10, 67, care povestește cum fiul lui Quintus a fost prima victimă nevinovată în aceste cumplite momente.

4. Circaeum este un promontoriu pe coasta de vest a Peninsulei italiice între Astura și Caieta. Seneca Retorul în *Suasoria* 6, 17, scrie următoarele cu privire la aceste momente: „În cele din urmă, Cicero, co-

pleșit de oboseală, a zis: «voi muri în patria pe care am salvat-o întotdeauna»”. Cf. J. Cancopino, *Les secrets...*, vol. I, p. 86.

5. În gr., *alastor*. Cf. Plutarh, *Demostene*, 29, 2 și urm.

6. Vânturi de vară care, în sudul Italiei și al Franței, suflă dinspre nord-vest.

7. Cf. Appian, *Războaiele civile*, 4, 19, 74. Corbul, pasăre sacră în religia apollinică, prevestește moartea. Vezi anterior cap. 26, 11.

8. *Ibidem*. Și Appian scrie despre ajutorul pe care sclavii au încercat să i-l dea lui Cicero.

48 Între timp, la villă își făcură apariția ucigașii, centurionul Herennius și tribunul militar Popillius. Acesta din urmă, pe vremuri, scăpase de a fi condamnat pentru învinuirea de paricid, datorită lui Cicero. Mai erau și câteva ajutoare¹. Cum poarta villei era închisă, o sparseră, dar înăuntru nu-l găsiră pe Cicero. Oamenii care se aflau acolo spuseră că nu aveau idee unde s-ar putea găsi. În cele din urmă, pe cât se spune, un tânăr libert al lui Quintus, fratele lui Cicero, numit Philologus, discipol al lui Cicero în studiul artelor liberale² și al științelor îi informă pe ucigași că lectica lui Cicero tocmai fusese de curând transportată pe cărările umbrite ale pădurii, spre țărml mării. Tribunalul se și repezi spre ușă, cu câțiva oameni, în vreme ce Herennius plecă în mare grabă de-a lungul drumurilor. Cicero își dădu seama de ce se întâmplă și porunci sclavilor să-l lase jos, pe locul unde se găsea. Prinzându-și obrazul cu mâna stângă, așa cum obșinuia, îi privi fix pe ucigași. Părul îi era răvășit și fața descompusă de durere, până într-atât că aproape toți cei de față își acoperiră ochii atunci când Herennius l-a ucis.

Avea 64 de ani. Îndeplinind ordinele lui Antonius, Herennius îi tăie nu numai capul, pe care îl scosese din lectică ci și mâinile cu care scrisese *Filipicele*³. Însuși Cicero intitulase *Filipice* cuvântările sale împotriva lui Antonius, care, până astăzi încă, tot așa sunt denumite.

1. Asasinarea lui Cicero s-a petrecut la 7 decembrie 43 î.Chr. Despre acest oribil act politic au scris toți istoricii și toți biografii care s-au ocupat de epoca ciceroniană. Cele relatate în acest capitol, Plutarh le repetă în *Antonius*, cap. 20 Cf. *Brutus*, cap. 27, 6. Cf. Appian, *Războaiele civile*, 4, 19 (74-76) și Cassius Dio, *op.cit.*, 47, 8, 3-4. Cine era acest monstru cu cap de om care se numea Herennius nu se știe. În schimb, despre Casius Popilius Lena, menționat de Titus Livius în *Periochae*, 120, știrile sunt contradictorii. Cf. Cassius Dio, *loc.cit.*, 11, 2.

2. Numele pare a fi greșit, Philologus era într-adevăr un libert al lui Quintus, despre care Cicero scrie în anul 58 î.Chr. într-o scrisoare adresată lui Quintus (1, 3, 4). Corectura în Philogonos este făcută de F. Münzer în articolul *Philogonos*, publicat în Real Encyclopädie, col. 2583-2484. Este probabil o greșeală de transcriere pe care Plutarh și-a însușit-o.

3. O variantă credibilă: lui Cicero i-a fost tăiată numai mâna dreaptă. Seneca Retorul, *Suasoria*, 6, 17, dar și Plutarh, *Antonius*, 20, 3. Cf. Appian, *Bell civ.*, 4, 20, 83.

49 Când extremitățile hăcuite ale lui Cicero au fost duse la Roma, Antonius se afla într-o ședință unde se vota alegerea unui magistrat. De îndată ce-i auzi venind <pe cei care-i aduceau veștile>, strigă cu glas mare: „Acum proscrierile s-au terminat!” Ordonă ca mâinile și capul lui Cicero să fie așezate pe rostre, deasupra tribunei, spectacol înfricoșător pentru romani, deoarece își închipuiau că nu văd chipul lui

Cicero, ci imaginea sufletului lui Antonius¹. Numai într-o singură privință în aceste oribile lucruri Antonius dovedi că are dreptă judecată, și anume atunci când îl dădu pe Philologus pe mâna soției lui Quintus, Pompeia. Femeia, odată ce puse stăpânire pe el, printre alte torturi teribile la care l-a supus, l-a silit să-și taie mușchii în fâșii, să-i frigă și să-i mănânce. În schimb, libertul lui Cicero, Tiro, nu pomenește absolut nimic despre trădarea lui Philologus².

*

După mulți ani, am aflat că, în timpul unei vizite pe care Octavius Caesar a făcut-o unui nepot din partea fiicei sale, băiatului i-a fost frică ca nu cumva să fie văzut cu o carte scrisă de Cicero în mână. Așa că ascunse cartea sub togă. Caesar, care-și dădu seama de ce înseamnă gestul, îi luă cartea și, rămânând în picioare, începu să citească din ea un lung pasaj. Pe urmă, îi dădu cartea înapoi băiatului și îi spuse: „A fost un om învățat, fiul meu, învățat și devotat patriei!”

Timpul a trecut și, după înfrângerea definitivă a lui Antonius, Caesar, ales consul, alege la rândul său drept coleg de consulat pe fiul lui Cicero³. În timpul acestui consulat s-a întâmplat ca Senatul să hotărască dărâmarea statuiilor ridicate în cinstea lui Antonius. Caesar abolă de asemenea și toate celelalte onoruri care-i fuseseră acordate lui Antonius și, printr-un decret, hotărî ca nimeni din ginta Antoniiilor să nu mai poarte numele de Marcus⁴. Iată deci cum divinitatea⁵ a hotărât ca familia lui Cicero să ducă până la capăt răzburarea împotriva lui Antonius.

1. Această groznică imagine este descrisă de toți cei care au scris biografia lui Cicero. Cassius Dio se cuvine menționat în primul rând (*Istoria romană*, 47, 9, 3-4). Apare și în unele din *Dialogurile* lui Seneca, 9, 16, 1, de exemplu, precum și în tragedia *Tyesthes*, scrisă de același autor. La rândul său, Sf. Augustin, în *De civitate Dei* o evocă cu oroare.

2. Relativ la Tiro, vezi mai sus cap. 41, 4. După moartea lui Cicero, el a devenit principalul editor al scrierilor rămase de la cel cu care a colaborat o viață întreagă, cu neînmurit devotament.

3. Înfrângerea definitivă a lui Antonius a avut loc la Actium la 2 septembrie 31 î.Chr., pe larg descrisă de Cassius Dio, *op.cit.*, 51, 19. Marcus a fost numit *consul suffectus* în anul 30 î.Chr., dată amintită de Seneca în *De beneficiis*, 4, 30, 2.

4. Marcus era nu numai numele lui Antonius, ci și cel al fiului lui Cicero. Iar Octavius, atunci când prin adopțiune a trecut din ginta Octavia în ginta Iulia, își luă drept cognomen numele de Octavianus, la care, ulterior, se adaugă și cognomenul Augustus.

5. În gr., *daimonion*. Cf. Plutarh, *Antonius*, 86, 9 și Cassius Dio, *op.cit.*, 51, 9, 15.

Comparație între Demostene și Cicero

1 Prin urmare, cam acestea sunt faptele demne de a fi memorate și istorisite cu privire la Demostene și la Cicero de care eu am luat cunoștință. Deși nu intenționez să confrunt calitățile de orator ale celor doi, totuși am impresia că nu se pot omite cele ce am de spus. Demostene a înzestrat arta retorică cu toate darurile pe care le poseda de la natură și le perfecționase prin practică, depășind prin claritate și incisivitate pe rivalii săi în materie de oratorie practică atât în Adunările publice, cât și în instanțele judecătorești. Îi depășea de asemenea și pe retori prin măreție și solemnitate, iar pe sofști prin subtilitate și abilitate tehnică. Opera lui Cicero relevă în schimb o mare varietate de cunoștințe și de preocupări literare. De la el au rămas nu puține tratate filosofice, care se refereau la Academie și, până și în discursurile lui judiciare și politice, este evident modul în care voia să-și pună în valoare erudiția. Din cuvântările care au rămas de la cei doi este posibil să înțelegem în plus câte ceva și despre caracterul lor. Oratoria lui Demostene nu are nimic lipsit de seriozitate, nici un fel de glumă. Severă, așa cum este, cu de-

săvârșire înclinată să pună în evidență doar substanța, nu are miros de fitil stins, cum pretindea cu ironie Pytheas¹, ci ca acela pe care îl simte omul când bea apă odată cu mii de gânduri încolțindu-i în minte, căci așa se spune despre un caracter arțăgos și complicat. Dimpotrivă, Cicero, întindea adesea prea mult coarda maniei ce-o avea de a învârti până la indecență confruntarea unor argumente serioase – în procesele ce le avea – cu surâsuri ironice și glume nepotrivite. Depășea deci limita convențională. Iată un exemplu: în pledoaria susținută în apărarea lui Caelius², când afirmă că acesta, din momentul în care trăia în atâta bună stare și lux, era cu totul imposibil să nu profite de bunurile pe care le avea, adăugă: „Trebuie să fii nebun să nu te bucuri de ceea ce ai!”. Cu atât mai mult că filosofi vestiți condiționează fericirea de plăcere³. Se mai povestește și faptul că, pe vremea consulatului său, când îl apăra pe Murena, trimis în judecată de Cato, Cicero, ca să-l ia în derâdere pe Cato, ridiculiza-se cu multe cuvinte de spirit pe cei ce făceau parte din cenaclurile stoice pentru absurditatea principiilor ce le aveau, numite paradoxuri⁴. Provocă un râs nebun care, de la public ajunsese până în rândul judecătorilor. Dar Cato, cu un surâs liniștit pe buze, se adresă astfel celor care stăteau alături de el: „Ce sugubăț consul mai avem, prieteni...” În fond, se pare că Cicero era prin natura sa un om vesel, spiritual, a cărui față era mereu surâzătoare și jovială. În schimb, înfățișarea lui Demostene arăta o veșnică încordare și numai rareori îl puteai zări fără acest aer de îngrijorare, ca și cum se frământa în sine. Iată de ce, inamicii lui îl de-

numeau, fără să se ferească, „ursuzul” și „dificilul”, după cum mărturisește el singur⁵.

1. Vezi *Demostene*, cap. 8, 4-5 și nota 1.

2. Despre această pledoarie vezi *Cicero*, cap. 36, 6 și nota 7.

3. Plutarh citează din memorie un pasaj din pledoaria lui Cicero, *Pro Caelio*. Și anume, 41. Aluzia se referă la doctrina epicureicilor.

4. Atacul îl privea pe Cato, stoic convins, așa cum îl prezintă și Plutarh în „Biografia” ce i-a dedicat-o, cap. 21, 7 și urm. Cicero, în tratatul său de filosofie *De finibus*, 4, 74, îl numește: „Un simplu divertisment, ca să mai descăleșim frunțile oamenilor...”

5. În *Filipica*, 2, 30.

2 Din operele lor mai rezultă că Demostene are tendința să-și aducă un elogiu cu grijă și discreție, și numai atunci când acest elogiu servește unui scop mai degrabă important; altminteri, se arată precaut și măsurat; Cicero, dimpotrivă, în acea laudă deșănțată pentru propria sa persoană, vedește tendința fără limite de a-și câștiga un renume tot mai mare; ca să dau un exemplu, atunci când strigă că armele trebuie să cedeze loc togei, iar alaiul triumfal, oratoriei¹. Și nu-i era de ajuns să-și preamărească operele și faptele, ci ridică în slăvi și discursurile pronunțate și scrise de alții, lăsând impresia că luptă pentru primul loc cu sofisti de talia unui Isocrate și Anaximenes², în loc să devină îndrumător, cu demnitate și nepărtinire, pentru romani, „popor puternic, luptător funest pentru dușmani”³.

Chiar dacă de abilitate oratorică are nevoie și un om politic, îmi pare nedemn să te complaci și să te lauzi pentru faima care o însoțește. Așadar, în această privință, Demostene este mai serios și mai demn. El recunoaște că forța sa oratorică provine în mare parte din exercițiu și că depinde și de bunăvoința <cu care este ascultat> de autodidoriu. Pe de altă parte, îi consideră de proastă calitate și meschini, cum de fapt și sunt, pe acei care se laudă cu acest talent.

1. Cicero, *In Pisonem*, 55 e 72 și Quintilian, *op.cit.*, 9, 4, 41; 11, 1. De asemenea, Plutarh, *Cicero*, 8, 6; 22, 6-7.

2. Despre Anaximenes, vezi Plutarh, *Demostene*, 28, 3 și nota 5.

3. Vers dintr-o tragedie de Eschil, Diehl, *Anthologia Lyrica graeca*, I, p. 79. Mai este citat odată de Plutarh în eseul său *De fortitudine Romanorum*, 3, 317 E.

3 Amândoi au avut aceeași eficacitate când s-au adresat poporului, precum și în activitatea politică: încât până și comandanții de oști, și generalii ar fi avut nevoie de ei. Și anume, Chares, Diopeithes și Leosthenes, de Demostene¹: Pompei cel Tânăr, precum și Caesar cel Tânăr, de Cicero², așa după cum Caesar însuși mărturișește în „Memoriile” sale, dedicate lui Agrippa și Maecenas. Dar acele condiții care sunt considerate mai presus de orice că pot revela și pune la încercare temperamentul unui om, mă refer la putere și la autoritate, condiții care izbutesc să dezlănțuie orice fel de pasiune și să demaște orice viciu, n-au de-a face cu De-

mostene. În această privință, nici nu a lăsat vreo mărturie, nici nu a avut o sarcină politică importantă și nici comanda unor forțe militare, pe care el însuși le-a trimis împotriva lui Filip. În schimb, Cicero a fost trimis ca cvestor în Sicilia, ca proconsul în Cilicia și în Capadocia. Pe de altă parte, într-un timp în care aviditatea de avere atinsese culmea și comandanții militari <romani>, cât și guvernatorii numiți în diverse provincii se întreceau care mai de care în speculații murdare, ca și cum furțișagul n-ar fi o acțiune dezonorantă (de fapt, achiziționarea de bunuri nu era ilegală; cine însă o făcea cu moderație era binecuvântat) Cicero a dat o mare demonstrație a disprețului său pentru bani și, în plus, dovezi de umanitate și bunățate.

Fiind ales la Roma consul, ca titlu, dar de fapt deținând autoritatea deplină a unui dictator, în scopul de a-l combate pe Catilina și pe complicii acestuia, el a transpus în realitate profeția lui Platon conform căreia oamenii vor cunoaște sfârșitul oricărui rău numai atunci când, prin voia unei soarte binevoitoare, puterea absolută și înțelepciunea se vor fi unit cu justiția³. În schimb, despre Demostene se vorbește că s-a îmbogățit prin elocința sa, și încă într-un chip rușinos. El a scris, în secret, pledoarii și pentru Focion, și pentru Apollodoros, părți învrajbite într-un proces. A mai fost acuzat că a luat bani de la Marele Rege <al Persiei> și condamnat pentru că luase bani de la Harpalos. Chiar dacă admitem că cei care au transmis aceste însemnări – și nu sunt puțini – nu spun adevărul, este incontestabil că Demostene nu a rămas indiferent la darurile Marelui Rege, oferite în semn de bunăvoință și stimă. Și lu-

crurile nu stau altfel când este vorba despre un om care dădea comenzi constructorilor de corăbii. În schimb, Cicero – după câte se spune – în pofida faptului că sicilienii au insistat ca el să primească daruri de la ei, pe când era cvestor în Sicilia – și tot așa au procedat și regele Cappadociei, când el era acolo ca proconsul, și amicii săi de la Roma, când a plecat în exil – nu a primit nimic de la nimeni.

1. Aceste nume revin în Plutarh, *Focion*, 7, 5; sunt nume ale strategilor atenieni care au luptat împotriva forțelor macedonene invadatoare.

2. „Memoriile” lui Octavianus Caesar, Augustus, cunoscute sub titlul *De vita sua*.

3. Platon, *Republica*, 5, 18, 473 D.

4 Exilul l-a dezonorat pe Demostene pentru că fusese condamnat pentru încasări care nu se datorau în vreme ce pentru Cicero a însemnat cea mai onorabilă experiență din viața sa, deoarece curățise patria de oameni care voiau s-o distrugă. Referitor la Demostene nu s-a mai vorbit. Dar pentru Cicero, Senatul preluă haine de doliu și luă rezoluția să nu mai voteze nici o lege fără să fi fost mai întâi votat decretul de întoarcere pentru Cicero. Cicero își petrecu exilul în liniște, stabilindu-se fără probleme în Macedonia; în schimb, pentru Demostene, până și exilul a constituit o parte importantă din activitatea sa politică. După câte se spun, continuă să lupte pentru greci și se duse în diverse cetăți cu scopul de a-i alunga pe ambasadorii macedo-

neni, arătându-se astfel, deși au avut un destin asemănător, cu mult mai bun decât Temistocle și Alcibiade; și din nou, reîntors din exil, se dedică trup și suflet aceluiași activități politice și perseveră în a-i combate pe Antipatros și pe macedoneni. Cicero, în schimb – deoarece tânărul Caesar îi cerea în chip legal de a candida la consulat – se trezi dojenit de Laelius¹, în plin Senat. Cu toate acestea, el rămase mut. Până și Brutus în scrisorile sale îl acuză de a fi contribuit la înălțarea unui tiran mai mare și mai dur față de cel <pe care el> îl abătuse.

1. D. Laelius, tribun al plebei în 54 î.Chr. și legat al lui Pompei în 49 î.Chr. Unul din cei mai buni prieteni ai lui Cicero, căruia i-a fost dedicată scrierea *De amicitia*.

5 Moartea lui Cicero, suscită, mai presus de orice, compasiune. Un moșneag înspăimântat, transportat de colo până colo de sclavi, un om bătrân care, pentru a scăpa de moarte, încearcă să se ascundă de cei care-l vânează și vor să-l ucidă numai cu puțin timp înainte de a-i veni moartea naturală, ba îi mai și taie capul. Cât despre Demostene, deși s-a lăsat tentat pentru un scurt timp să-i implore <pe ucigași>, rămâne totuși de admirat pentru faptul că avea pregătit din vreme veninul pe care-l ținea ascuns și modul cum l-a folosit. De parcă Zeul nu i-ar fi oferit azil, s-a refugiat, ca să zic așa, lângă un altar mai mare și izbuti să moară departe de

arme și de lăncieri, bătăndu-și joc de cruzimea lui Antipatros.

CUPRINS

<i>Prefață</i>	V
<i>Tabel cronologic (Plutarh)</i>	XVII
<i>Bibliografie (Demostene)</i>	XIX
<i>Bibliografie (Cicero)</i>	XXI

DEMOSTENE

<i>Epoca istorică în care a trăit Demostene</i>	3
<i>Tabel cronologic</i>	15
<i>Viața lui Demostene</i>	19

CICERO

<i>Epoca istorică în care a trăit Cicero</i>	91
<i>Tabel cronologic</i>	101
<i>Viața lui Cicero</i>	103
<i>Comparație între Demostene și Cicero</i>	223

CUPRINS

Prefață	V
Tabletă cronologică (Plinius)	XVII
Bibliografie (Demostene)	XIX
Bibliografie (Cicero)	XXI
DEMOSTENE	
Epoca istorică în care a trăit Demostene	3
Tabletă cronologică	12
Viața lui Demostene	19
CICERO	
Epoca istorică în care a trăit Cicero	81
Tabletă cronologică	101
Viața lui Cicero	103
Comparație între Demostene și Cicero	123

În atenția librarilor și vânzătorilor cu amănuntul.
 Contravaloarea timbrului literar se depune
 în contul Uniunii Scriitorilor din România
 nr. 2511,1-171-1 Rol, deschis la Banca Comercială Română,
 Filiala Sector 1, București.

Puține opere literare biografice din moștenirea epocii clasice greco-latine s-au bucurat de marele succes de public pe care l-au avut *Viețile paralele* ale lui Plutarh, îndeosebi în secolele XVII și XVIII, perioada iluminismului. Biografiile scrise de Plutarh, după cum singur mărturisește, nu sunt scrieri istorice propriu-zise, ci eseuri literare al căror scop este evocarea cât mai fidelă a personalității acelor pe care îi înfățișează publicului cititor, cu părțile lor pozitive dar și negative. Plutarh încearcă să redea cât mai fidel posibil esența caracterelor umane în confruntarea cu destinul fiecărui om în parte, izbutind să creeze narațiuni de un profund dramatism, cum sunt și cele din volumul de față: Demostene și Cicero. Ambele biografii au un răscolitor substrat tragic. Sunt încadrate în răstimpuri determinante pentru statele în care au trăit: Demostene, în timpul cuceririi Greciei de către macedoneni; Cicero în perioada instalării dictaturii imperiale la Roma. Mari oratori de vocație, ambii au luptat până la sacrificiul vieții pentru cauza ce o susțineau: libertatea patriei. Ca să folosim cuvintele lui Plutarh: „*ei și-au pierdut viața în același moment în care concetățenii lor și-au pierdut libertatea*“.

ADELINA PIATKOWSKI

Coperta: *Hercule în Arcadia*, pictură murală
din Herculaneum

ISBN 973-21-0643-3

EDITURA MINERVA

